Rapport 2012:6

Utpressning i Sverige

Tvistelösning, bestraffning och affärsidé

brå

Utpressning i Sverige

Tvistelösning, bestraffning och affärsidé

Rapport 2012:6

Brå – centrum för kunskap om brott och åtgärder mot brott. Brottsförebyggande rådet (Brå) verkar för att brottsligheten minskar och tryggheten ökar i samhället. Det gör vi genom att ta fram fakta och sprida kunskap om brottslighet, brottsförebyggande arbete och rättsväsendets reaktioner på brott.

ISSN 1100-6676
ISBN 978-91-86027-88-9
URN: NBN: SE: BRA–463
© Brottsförebyggande rådet 2012
Författare: Lisa Wallin, Johanna Skinnari och Lars Korsell
Omslag: Anna Björnström
Tryck: Edita Västerås 2012
Produktion: Brottsförebyggande rådet, Box 1386, 111 93 Stockholm
Telefon 08–401 87 00, fax 08–411 90 75, e-post info@bra.se, www.bra.se
Denna rapport kan beställas hos bokhandeln eller hos Fritzes Kundservice, 106 47 Stockholm
Telefon 08–598 191 90, fax 08–598 191 91, e-post order.fritzes@nj.se

Innehåll

Förord **7**

Sammanfattning **9**
Generella resultat 9
Fem varianter av utpressning 10
Utpressning fyller tre olika funktioner 13
Fler anmälningar, mer utpressning? 14

Inledning **16**
Begreppet utpressning 16
Utpressning som otillåten påverkan 17
Frågeställningar 18
Disposition 18

Material och metod **19**
Polisanmälningar och målsägandeförhör 19
Intervjuer och seminarier 20

Utpressning i statistik och forskning **21**
Utpressning i siffror 21
Utpressningens struktur 28
Utpressningsform 29

En modell över utpressning **31**

Utpressning – en översikt **33**
Allmänt om utpressning i anmälningarna 33
Utövare 34
De utsatta 37
Relation mellan utsatt och utövare 37
Motiv 40
Utpressningsgrund 41
Hot och kapacitet 45

Fem varianter av utpressning 51
1. Utpressning i nära relationer 53
2. Utpressning mot och från ungdomar 59
3. Internetutpressning 65
4. Utpressning mot och från företag 71
5. Kriminell utpressar privatperson 79

Slutsatser och förslag 86
Utpressning har många ansikten 86
Utpressning som tvistelösning 89
Utpressning som bestraffning 91
Utpressning som affärsidé 94
Utmaningar 98

Referenser 101

Förord

Utpressning är ett brott som starkt förknippas med organiserad brottslighet. Beskyddarverksamhet är en välkänd företeelse i länder med etablerade former av sådan kriminalitet. I Sverige har under det senaste decenniet organiserad och gängrelaterad brottslighet fått allt större utrymme i medier och kriminalpolitik. Under samma tid har anmälningsstatistiken över utpressningsbrottet fyrdubblats. Det finns därför skäl att känna oro över utvecklingen av den anmälda brottsligheten. Vad döljer sig bakom siffrorna? Det var också denna oro som gjorde att Brottsförebyggande rådet med ekonomiskt stöd från Brottsoffermyndigheten genomförde föreliggande kartläggning över anmälda utpressningsbrott. Eftersom det inte fanns någon tidigare kartläggning av utpressning i Sverige är studiens perspektiv brett, och bygger framför allt på en genomgång av hälften av de anmälda utpressningsbrotten under år 2010.

Som framgår av rapporten är verkligheten dock betydligt mer komplicerad än den nyss schabloniserade bilden av utpressning som ett utslag av organiserad brottslighet. Undersökningen visar att den anmälda utpressningsbrottsligheten till väsentlig del också är en barometer av andra förhållanden i samhället. Inte minst är anmälningarna en temperaturmätare av vissa ungdomsmiljöer. Utpressningsbrott är också ett tecken på oförmåga att hantera konflikter i nära relationer, i arbetslivet eller i samband med försäljning av varor och tjänster. De skiftande motiv och miljöer som utpressning förekommer i motiverar rapportens underrubrik tvistelösning, bestraffning och affärsidé.

Denna breda kartläggning av utpressningsbrottet smalnar sedan av med ytterligare en rapport under hösten 2012. Den kommer att handla om otillåten påverkan mot företag och företagare. Redan nu kan sägas att den undersökningen i hög grad tar sikte på organiserad brottslighet och utpressning som inkomstkälla.

Föreliggande rapport är skriven av utredare Lisa Wallin, enhetsråd och projektledare Johanna Skinnari, och enhetschef Lars Korsell, samtliga vid Brå:s enhet för forskning om ekonomisk och organiserad brottslighet. Vetenskapliga granskare har varit professor Malin Åkerström och docent Tage Alalehto vid Sociologiska insti-

tutionen vid Lunds respektive Umeå universitet. Brå vill tacka alla de personer som under projektets gång deltagit vid seminarier eller på annat sätt varit behjälpliga i arbetet.

Rapporten är den sjätte i ett forskningsprogram om otillåten påverkan (Brå 2005:18, Brå 2008:8, Brå 2009, Brå 2009:7, Brå 2009:13).

Stockholm i april 2012

Erik Wennerström
Generaldirektör

Lars Korsell
Enhetschef

Sammanfattning

Utpressning är att genom hot tvinga någon att göra något som innebär skada för den utsatte och vinning för utövaren. Det kan till exempel röra sig om att lämna ifrån sig pengar eller utföra en handling under tvång. Antalet anmälningar om utpressning har ökat från 699 år 2000 till 2 502 år 2010.

Utpressning förekommer över hela landet. Anmälningarna är dock till stor del koncentrerade till storstadsregionerna.

Statistiken visar att den vanligaste påföljden vid utpressning är fängelse. Fängelsetidens längd är i snitt tio månader. Fleråriga fängelsestraff är ovanliga.

Undersökningen baseras på en genomgång av hälften av samtliga anmälningar om utpressning år 2010. Totalt 1 077 anmälningar har analyserats. Till detta kommer 27 intervjuer med myndighetspersoner och säkerhetsansvariga. Slutligen har två seminarier hållits med representanter från brottsbekämpande myndigheter och den ideella sektorn.

Några förebyggande och bekämpande förslag presenteras i sammanfattningen. Dessa utvecklas och diskuteras tillsammans med andra förslag i rapportens sista del Slutsatser och förslag.

Generella resultat

Tvister och skulder i bakgrunden

Utövare och utsatt känner ofta varandra sedan tidigare. Utövaren utpressar vanligen den utsatte på pengar. Bakgrunden till utpressningen varierar men är ofta en tvist, en skuld eller att den utsatte upplevts ha begått en felaktighet. Skulden kan vara lagligt grundad, men ränta har lagts på i sådan utsträckning att det har övergått i utpressning. Det förekommer även påhittade skulder.

Hot om våld vanligt, våld mindre vanligt

Hot är en central del i utpressningsbrottet. Hotet framförs ofta ansikte mot ansikte. I tre fall av fyra riktas det mot den utsatte själv, men även familjen inkluderas i vissa hot (18 procent). Det vanligaste är ett direkt hot om våld (48 procent av anmälningarna). Dessutom är ett sådant hot underförstått i betydligt fler fall. Vapen är relativt ovanligt i samband med utpressningssituationen (10 procent) och används sällan. Någon form av våld förekom i 13 procent av utpressningsanmälningarna.

Främst försök i anmälningarna

De flesta anmälningar rör utpressningsförsök och inte fullbordade brott. I 25 procent av anmälningarna har dock den utsatte betalat minst en gång eller utfört en handling som utövaren begärt. Undersökningen tyder på att de utsatta antingen anmäler direkt eller först när utpressningen pågått under lång tid och den utsatte inte ser några andra alternativ än att be Polisen om hjälp.

Majoriteten saknar koppling till kriminella grupperingar

Ett av tre utpressningsfall tycks ha en koppling till kriminella grupperingar och nätverk. Det händer också att enskilda utövare ”lånar” etablerade kriminella grupperingars skrämselkapital.

De fall där det finns en koppling till kriminella grupperingar kännetecknas främst av två saker. För det första används subtila hot i större utsträckning. För det andra är det oftast minst två gärningspersoner närvarande vid hottillfället. Genom att inte uttala tydliga hot försöker utövaren undvika att begå en uppenbart straffbar handling. Den gärningsperson som inte pratar förstärker det subtila hotet, och signalerar kapacitet genom sin närvaro.

En viktig slutsats av undersökningen är att utpressningsformen varierar beroende på utövare och utsatt samt relationen mellan dem. Fem olika varianter har identifierats.

Fem varianter av utpressning

Utpressning i nära relationer

Att avsluta en relation behöver inte vara ett gemensamt beslut. Dessutom uppstår ibland tvister om bodelning och vårdnad av barn, vilket i vissa fall övergår i utpressning. De flesta som utövar utpressning är män. Ändå är 40 procent av utövarna av utpressning i nära relationer kvinnor. När kvinnor utövar utpressning är det med andra ord ofta mot en tidigare partner.

Det finns skillnader mellan då män respektive kvinnor utövar utpressning i nära relationer. Den främsta skillnaden är att män hotar med att själva utöva våld, medan kvinnor hotar med att någon annan ska utöva våld. En förklaring är att männen har ett större skrämselkapital, som ibland baseras på tidigare faktisk våldsanvändning mot sin partner. För att öka det samlade straffvärdet är det viktigt att myndigheterna utreder både våldet och utpressningen.

När kvinnor inte hotar med våld hotar de med att polisanmäla sin före detta partner för olika brott för att få igenom sina krav. Det kan vara svårt att avgöra om brottsanklagelsen är sann. I de fall brottsanklagelsen är osann gör sig anmälaren skyldig till falsk tillvitelse. Då många inte är medvetna om att detta är brottsligt kan informationsinsatser förebygga en del av dessa fall.

Utpressning mot och från ungdomar

När ungdomar utpressar utsätter de främst andra ungdomar. Dessa brott sker vanligtvis på offentlig plats, i synnerhet i och omkring skolan. Utpressning mellan ungdomar kännetecknas av att många använder våld, men våldet resulterar oftast i lindriga skador.

Utpressningen kan delas in i ”bötning” samt mobbning med ”ekonomisk bonus”. Med bötning menas en bestraffning för en påhittad eller upplevd felaktighet, som i många fall framstår som bagatellartad. Summan är vanligen mellan 500 och 2 000 kronor, vilket är låga belopp jämfört med utpressning från andra utövare men betydande för unga utsatta. Den andra utpressningssituationen är en förlängning av mobbning där den utsattes pengar, mobiltelefon, märkesjacka eller andra värdesaker överlämnas till utövaren.

Utpressning mellan ungdomar bör kunna förebyggas i större utsträckning än i dag. Det finns goda exempel där skolor och polis har ökat medvetenheten hos elever, skolpersonal och föräldrar och på så sätt hanterat problemet.

Internetutpressning

Utpressning finns också på internet i olika former. Gemensamt för många fall av internetutpressning är att hoten gäller annat än våld. Hoten kan handla om att avslöja att en person har försökt köpa sexuella tjänster eller besökt sidor med barnpornografiskt innehåll. Eftersom vissa utpressas efter att ha exponerat sig själva på internet genom att lägga ut bilder eller filmer med sexuell framtoning kan en del internetutpressning förebyggas genom en ökad försiktighet på internet.

I vissa fall har den som utövar utpressning skapat situationen genom att erbjuda skamfyllda eller brottsliga tjänster. Andra gång-

er har den utsattes handlingar på internet upptäckts av en slump. Den utsatte kan ofta själv neutralisera utövarens hot genom att berätta för familj eller polis om den aktuella händelsen.

I förhållande till övriga utpressningsvarianter är fler av de anmälda fallen av internetutpressning ofullbordade. I de fall utpressningen fullbordats visar undersökningen att det inte räcker med *en* betalning. När den utsatte har betalat kommer nya krav.

Eftersom utövaren hotar med att avslöja något som den utsatte vill dölja finns få incitament att vända sig till Polisen, då det innebär att de skamfyllda uppgifterna eller den egna brottsligheten kommer fram. Det kan därför finnas ett omfattande mörkertal för utpressning över internet.

Utpressning mot och från företag

Mycket talar för att utpressning mot och från företag är mer kvalificerad än annan utpressning. Det är en högre andel utövare med koppling till en kriminell gruppering vid företagsfallen än vid andra varianter av utpressning. Dels används mer subtila hot som är svåra att styrka, dels är det flera utövare vid hottillfället. Till detta kommer ett större inslag av utövare som är obekanta för den utsatte. I vissa fall förklaras det av att personerna är anlitade för indrivning eller har köpt en skuld. I andra fall har den utsatte gjorts ansvarig för en annan persons skuld eller handling.

En stor andel av utpressningsfallen gäller tvister om fakturor, utfört arbete och anställningsvillkor. Företagare inom de flesta branscher kan *utsättas* för utpressning. Anmälningarna visar dock att det är vanligare att företag inom restaurang- och byggbranschen samt mindre butiker utsätts. Företagare som *utövar* utpressning verkar ofta inom byggbranschen.

Det finns endast enstaka anmälningar om beskyddarverksamhet eller liknande former av utpressning där samma utövare pressar flera utsatta parallellt. I den mån sådant förekommer i Sverige fångas det inte upp av polisanmälningar.

Att göra affärer med kriminella är detsamma som att bli sårbar för framtida utpressning. Följaktligen skyddas man till stor del genom att undvika att köpa svarta och kriminella varor och tjänster. Företagare kan också genom branschorganisationer och andra samarbeten arbeta förebyggande mot utpressning genom att ta fram strategier för hur man ska agera vid närmanden från utpressare. Sådana samarbeten är också viktiga som stöd om någon företagare skulle utsättas.

Kriminella som utpressar privatpersoner

När kriminella utpressar privatpersoner befinner sig båda parter ofta i samma kretsar. Undersökningen talar för att det framför allt

är andra kriminella som löper risk att drabbas av utpressning. Utövaren vill främst ha pengar och i andra fall tjänster som ofta innebär att medverka i brottslighet.

Bakgrunden till utpressningen är ofta skulder eller att den utsatte har begått en felaktighet som leder till bötning. Skulden eller felaktigheten kan antingen vara verklig eller fiktiv. Skulden är i de flesta fall kopplad till narkotika eller spel. Orsaken till bötning varierar, men handlar främst om att den utsatte har lämnat uppgifter till myndigheterna, inte ställt upp för grupperingen eller fläckat ner dess rykte. Summan är ofta högre än när ungdomar bötfäller, vanligen rör det sig här om några tiotusental kronor. Det är främst vid bötning mellan kriminella som grovt våld används i samband med utpressning.

Utpressning illustrerar de hårda villkor som präglar kriminella miljöer. De summor som utpressning gäller är ofta omöjliga att betala. Syftet framstår snarare som att utnyttja den utsatte för olika uppdrag utan kostnad för utövaren. I undersökningen finns också exempel där utsatta i sin tur utpressar andra för att kunna betala sina egna utpressningskrav. Detta är kunskap som kan användas för att avliva myten om den kriminelles glamorösa liv.

Utpressning fyller tre olika funktioner

Tvistelösning

Utpressning har ibland sin grund i tvister som uppstått i en nära relation, i samband med anställning eller efter någon form av affär eller avtal. I vissa fall har tvisten prövats i exempelvis domstol, men utövaren har inte accepterat utslag och rekommendationer. Huvudproblematiken är den underliggande tvisten, där utpressning fungerar som en ”alternativ” metod för tvistelösning. Utredningar av dessa former av utpressning innebär en utmaning för myndigheterna där det centrala är att lösa tvisten eller att få den förfördelade parten att acceptera utfallet.

Denna systemhotande variant av utpressning skulle kunna förebyggas genom att säkerställa och underlätta legala möjligheter för tvistelösning. Korta handläggningstider och tydligt kommunicerade beslut är av stor betydelse.

Bestraffning

Personer inom kriminella grupperingar använder ibland utpressning som en form av bestraffning. Detta tillvägagångssätt har också spridits till ungdomar. Sådan utpressning blir systemhotande när utövare bötfäller personer som lämnat uppgifter till myndigheter. Det är därför av central betydelse att agera mot bötning som ett illegalt bestraffningssystem.

För att förebygga utpressning bör samhället markera när ungdomar pressar varandra på pengar, för att undvika att dessa bygger upp ett skrämselkapital som sedan kan användas i framtida brottslighet.

Genom att Polisen har upparbetade kanaler in i en kriminell miljö kan utsatta vända sig dit för att få hjälp när de drabbats av bötning. Utpressning kan på så sätt vara en väg för Polisen att få information även om andra brott som begås av kriminella grupperingar. Det måste också finnas en medvetenhet om risken för att myndigheterna blir en bricka i de kriminellas spel.

Bötning bland kriminella är ibland en konsekvens av myndigheternas åtgärder. En husrannsakan som leder till ett beslag av vapen eller narkotika kan i sin tur leda till att den person som förvarat det beslagtagna blir bötfälld. Därför är det viktigt att man analyserar tänkbara följder av insatser och att det finns en beredskap att hantera bötningssituationer.

Affärsidé

När utpressning bedrivs systematiskt – som en affärsidé – kommer utövaren ofta från en kriminell miljö och har ett etablerat skrämselkapital. En sådan affärsidé är att köpa upp verkliga skulder och driva in dem med hög ränta. Om personer i det legala samhället använder indrivningstjänster eller betalar för beskydd i stället för att använda legala lösningar sätts samhällets rättssystem ur spel. Därmed blir även sådan utpressning systemhotande.

När utpressning är en affärsidé fyller den ingen annan funktion än att generera ekonomisk vinning. Det innebär att det inte finns någon tvist att lösa eller konflikt att hantera. För myndigheterna betyder det att brottsbekämpning gör affärsidén olönsam och intresset att använda utpressning minskar. Detsamma gäller om man kan få de utsatta att direkt vända sig till Polisen och inte betala.

Fällande domar med höga straff kan verka avskräckande för de utövare som valt utpressning framför andra brottstyper. När utpressningen bedrivits systematiskt är det därför viktigt att även den övre delen av straffskalan används (maxstraffet är sex år i fängelse). Kännbara straff kan också fylla ett symbolvärde för de som utsatts och göra att fler vänder sig till myndigheterna för att få hjälp. Det måste också finnas tillgänglig information om hur den utsatte bör agera och vart personen kan vända sig.

Fler anmälningar, mer utpressning?

Inledningsvis nämndes att anmälningarna om utpressning har ökat markant. Det finns många teorier om varför. Förklaringen ligger sannolikt i en kombination av en ökad anmälningsbenägenhet och en faktisk ökning.

För många brott har anmälningsbenägenheten ökat, däribland våld i nära relationer och brott mot ungdomar där utpressning kan ingå. Det finns dessutom tecken på att kriminella personer i högre grad vänder sig till Polisen för att få hjälp att ta sig ur utpressningssituationer, vilket har medfört att anmälningsbenägenheten för utpressning mellan kriminella har ökat.

Till detta kommer en trolig faktisk ökning av utpressning. Denna tycks främst handla om att utpressning i ökad grad framstår som ett alternativ till andra brott samt att antalet kriminella grupperingar som ägnar sig åt utpressning ökat. Undersökningen visar också att ungdomar har övergått från ren mobbning till att också utpressa, bedragare har övergått till utpressning och kriminella grupperingar använder utpressning som ett alternativ till bland annat rån.

Inledning

Varför göra en kartläggning av utpressning i Sverige? Internationellt finns en föreställning om att utpressning inte förekommer i Norden. Utpressning förknippas med länder som Ryssland eller Italien, där det finns utbredda problem med korruption, och en maffia som utnyttjar svagheter i det demokratiska systemet. Samtidigt möts tidningsläsare i Sverige nästan varje dag av nya rubriker om utpressningsfall. I artiklarna nämns kriminella grupperingar och nätverk som skapar en otrygghet i samhället.

Varför just nu? Under 2000-talet har det skett en kraftig ökning av antalet polisanmälningar som gäller utpressning (se vidare i kapitel Utpressning i statistik och forskning). Denna oroande utveckling ger upphov till frågor om vad det är för sorts utpressning som döljer sig bakom siffrorna. I skrivande stund pågår också en av de största rättegångarna i Sveriges historia, 17 män med anknytning till det så kallade Södertäljenätverket står åtalade för grov utpressning tillsammans med andra grova brott.

Hittills har utpressning varit ett vitt fält på forskningskartan i Sverige. Två lokala initiativ att kartlägga utpressningsbrotten gjordes av polismyndigheterna i Skåne och Västra Götalands län (Polismyndigheten i Skåne 2006, Polismyndigheten i Västra Götaland 2006). Sedan har Rikskriminalpolisen tagit fram ytterligare en rapport, med fokus på utpressning och organiserad brottslighet (Rikskriminalpolisen 2007:1). Föreliggande rapport är dock den första nationella kartläggningen av utpressning i Sverige.

Begreppet utpressning

Utpressning återfinns i brottsbalkens (1962:700), BrB, nionde kapitel om bedrägeri och annan oredlighet. I kapitlets fjärde paragraf lyder lagtexten:

> *Den som medelst olaga tvång förmår någon till handling eller underlåtenhet, som innebär vinning för gärningsmannen och skada för den tvungne eller någon i vars ställe denne är,*

dömes, om ej brottet är att anse såsom rån eller grovt rån, för utpressning /.../

Olaga tvång, som nämns i inledningen av brottsbeskrivningen, innebär att använda antingen våld eller hot om en brottslig gärning för att få sin vilja igenom. Förutom hot om våld ingår även att hota med att felaktigt åtala eller ange någon för ett brott (falskt tillvitelse) och ryktesspridning som ämnar skada någons ära eller goda namn (lämna menligt meddelande). Eftersom utpressning alltid innehåller hot eller tvång kan det i vissa fall vara svårt att bedöma om det rör sig om utpressning eller ett annat hotbrott. För att det ska rubriceras som utpressning krävs alltid att den utsatte tvingas till en handling eller underlåtenhet i samband med hotet.

Den vanligaste handlingen gäller en pengaöverföring. I en del av dessa fall finns en skuld i bakgrunden. När hot och våld används för att driva in en verklig skuld utan pålagd ockerränta blir det inte fråga om utpressning. Däremot kan personen lagföras dels för hoten, dels för brott mot inkassolagen (1974:182).

Anledningen till att rån nämns i paragrafen som handlar om utpressning är att brotten är nära besläktade. Skillnaden mellan rån och utpressning är om hotet innebär en direkt fara för den utsatte eller inte. I en rånsituation hotar gärningspersonen med omedelbart våld för att få omedelbar vinning medan hotet i en utpressningssituation gäller framtida repressalier eller vinning. Om en person kommer fram med en kniv och säger ”hit med 10 000 kronor annars sticker jag dig” rubriceras det som ett rån. Om samma person i stället säger ”om du inte ger mig 10 000 kronor inom två dagar kommer jag sticka dig” rubriceras händelsen som utpressning.

På det internationella planet brukar man skilja på två olika typer av utpressning, ”extortion” och ”blackmail”. Skillnaden kan enkelt beskrivas som att gärningspersonen vid extortion hotar med en straffbar gärning, exempelvis att fysiskt skada offret (Gómez och Ganuza 2002, Kipnis 1999). Vid blackmail hotar man med något negativt, men inte straffbart, som att avslöja en otrohetsaffär. Det svenska utpressningsbegreppet innefattar dock båda formerna.

Utpressning som otillåten påverkan

Med otillåten påverkan avses förutom utpressning trakasserier, hot, våld, skadegörelse och korruption (Brå 2005:18, Brå 2008:8, Brå 2009:7, Brå 2009:13). Det rör sig inte om vilka handlingar som helst utan det måste finnas ett bakomliggande syfte att påverka en person.

Utpressning är en form av otillåten påverkan eftersom kärnan är ett framåtsyftande hot som ska generera vinning för gärnings-

personen. Det kan handla om att genom ett hot få offret att göra något – som att betala ut pengar. Men det kan också vara att inte göra något – som att låta bli att anmäla ett brott. I vissa fall vill man påverka *en* anmälan eller *en* betalning, i andra fall är påverkan mer långsiktig.

Frågeställningar

Syftet med den här kartläggningen av utpressning är att ge ökad kunskap om brottslighetens struktur. Frågeställningarna är:

1. Hur genomförs utpressning? Hur ser hoten ut och hur framförs de?
2. Vilka är gärningspersonerna och vilka är deras motiv?
3. Vilka drabbas av utpressning och varför?
4. Vilka förebyggande, lindrande och bekämpande åtgärder kan vidtas mot utpressning?

Disposition

Rapporten inleds med ett kapitel om de metoder som använts i kartläggningen. Det följs av ett bakgrundskapitel som beskriver brottet genom statistik och tidigare forskning. Därefter följer ett kort avsnitt där en modell över utpressning presenteras.

Studiens resultat redovisas i två kapitel. Det första, Utpressning – en översikt, innehåller generella resultat. Dessa fördjupas i ett följande kapitel, Fem varianter av utpressning.

Rapporten avslutas med slutsatser och förslag på åtgärder.

Material och metod

För att få en så utförlig bild av utpressningsbrottet som möjligt baseras rapporten på en genomgång av tidigare forskning, polisanmälningar, målsägandeförhör, intervjuer och seminarier.

Polisanmälningar och målsägandeförhör

För undersökningen har hälften av samtliga anmälda utpressningsbrott år 2010 analyserats. Det rör sig om 1 157 anmälningar. Av dessa har 80 anmälningar sorterats bort då 13 gäller ocker och 67 bedömdes vara felkodade. Förklaringen till felkodningarna är att gränsdragningen mellan utpressning och rån, olaga tvång eller olaga hot inte alltid är tydlig, något som även lyfts fram i en tidigare studie om utpressning (Polismyndigheten i Skåne 2006). Denna rapport bygger följaktligen på återstående 1 077 anmälningar.

Urvalet är slumpmässigt. En kontroll har gjorts för att säkerställa att urvalet är representativt vad gäller anmälningarnas geografiska spridning över länen. Informationen i anmälningarna har sedan kodats in efter ett kodschema som bygger på den modell som presenteras senare i rapporten.

En del anmälningar innehåller mycket lite information, i stället hänvisar Polisen till målsägandeförhör. För att undvika ett stort internt bortfall har därför 298 anmälningar kompletterats med det inledande målsägandeförhöret.[1]

Utpressningsvarianterna

Vid analysen av anmälningarna upptäcktes vissa återkommande mönster. Utifrån dessa har fem varianter av utpressning identifierats (utpressning i nära relationer, utpressning mot och från ungdomar, internetutpressning, utpressning mot och från företag, utpressning av kriminella mot privatpersoner). Genom att utgå från vissa variabler har uppgifter tagits fram om hur dessa varianter av utpressning ser ut. På grund av bortfall på enskilda variabler som

[1] Där det inte fanns något målsägandeförhör (tio fall) användes i stället förhör med annan än målsägande eller polisens tjänsteanteckningar och PM.

kodats in omfattar de olika varianterna omkring 60 procent av anmälningarna.

Att så många anmälningar inte fångats in av de fem varianterna beror till stor del på att det saknas information om till exempel utövare och utsatt i anmälan. Det gör att dessa fall inte kan bedömas på ett tillfredsställande sätt. En kontroll har gjorts av de kvarvarande 40 procenten för att undersöka om det kan finnas ytterligare varianter i anmälningarna. Litet talar dock för att dessa anmälningar gäller en annan variant än de fem tidigare identifierade.[2]

Intervjuer och seminarier

Inom ramen för projektet har totalt 27 intervjuer genomförts med i huvudsak poliser, men även åklagare och säkerhetsansvariga inom företag eller branschorganisationer. De har berättat om ärenden de själva arbetat med och vilka mönster de ser när det gäller utpressning.

Slutligen har två seminarier hållits med myndighetspersoner och andra personer som kommer i kontakt med utpressning. Det rör sig om poliser, åklagare och brottsoffersamordnare i den ideella sektorn. Seminariedeltagarna är verksamma främst i Stockholm, Göteborg och Malmö, men också i några mindre orter i Sverige.

Seminariedeltagarna har kunnat komplettera den information som funnits i polisanmälningarna med händelser som inte anmälts till Polisen eller som rubricerats som något annat än utpressning trots att handlingen utgör utpressning. Vid sidan av att komplettera anmälningar och intervjuer fyller seminarierna också funktionen att validera preliminära resultat.

[2] En möjlig sjätte variant som dock är ovanlig i anmälningarna är utpressning inom familj och släkt. Då denna utpressning sker i hemmiljö redovisas den tillsammans med utpressning i nära relation.

Utpressning i statistik och forskning

Det här kapitlet består av två delar. Den första visar utvecklingen av utpressning i kriminalstatistiken. Inledningsvis redovisas förändringar i antalet anmälningar under en tjugoårsperiod och möjliga förklaringar till förändringarna presenteras. Sedan följer en beskrivning av åldersfördelningen samt andelen män och kvinnor bland misstänkta för utpressning. Den första delen avslutas med vilka lagföringsbeslut och påföljder utpressning leder till.

Den andra delen lämnar statistiken och presenterar i stället en bakgrund till utpressning utifrån tidigare forskning. Där redogörs för utpressningens struktur.

Utpressning i siffror

Anmälningar om utpressning ökar

År 2010 polisanmäldes 2 502 fall av utpressning, vilket motsvarar en ökning med 358 procent sedan år 2000 (då det var 699 fall). I diagram 1 visas utvecklingen över anmälda fall av utpressning.[3]

Någonting har skett som gjort att antalet anmälningar om utpressning mångdubblats under en relativt kort period. Utifrån kunskap om utvecklingen av anmälningar generellt i kombination med tidigare forskning och intervjupersoners samt seminariedeltagares erfarenhet diskuteras nedan några möjliga förklaringar till ökningen.

Resonemangen visar att förklaringen sannolikt ligger i en kombination av en ökad anmälningsbenägenhet inom vissa grupper och en faktisk ökning av antalet utpressningsfall.

[3] Utpressning och ocker redovisas i samma brottskod i anmälningsstatistiken, men ocker utgör en försvinnande liten del av anmälningarna. År 2010 rör det sig om 1 procent av anmälningarna. Diagrammet kan därför sägas ge en rättvisande bild över utvecklingen av anmälningar om utpressning.

Diagram 1. Antal anmälda fall av utpressning och ocker åren 1990–2010.

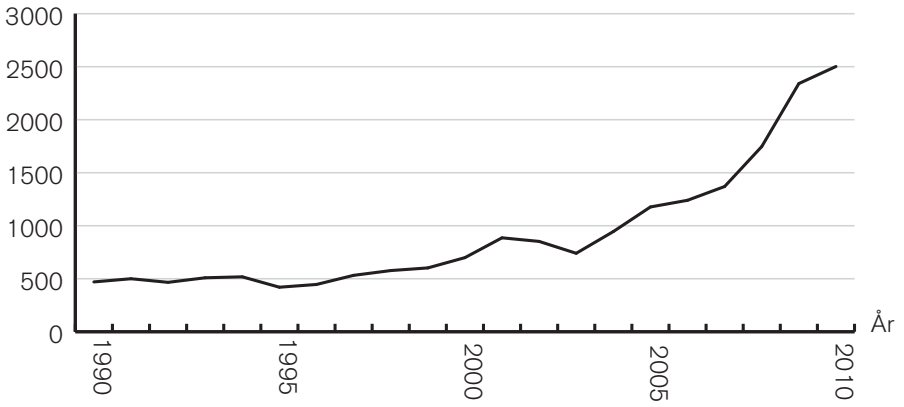

Ökad anmälningsbenägenhet

Trenden för brott generellt är att anmälningsbenägenheten ökar (Brå 2011:1). En hypotes är därför att även benägenheten att anmäla utpressning har ökat. Det är något som seminariedeltagare delvis håller med om, åtminstone gäller det utpressade kriminella som i större utsträckning upplevs vända sig till Polisen för att få hjälp. Att anmäla brottet har blivit en metod för kriminella att hantera en situation som de själva helt eller delvis försatt sig i, men inte kan ta sig ur.

I en tidigare kartläggning av utpressning i Västra Götaland anger Polisen det också som troligt att det ökade antalet polisanmälningar beror på en ökad anmälningsbenägenhet. Anledningen är att inflödet av underrättelseinformation om utpressning har varit konstant under 2000-talets första år, trots att antalet anmälningar ökat (Polismyndigheten i Västra Götaland 2006).

Forskning talar för att anmälningsbenägenheten för våld inom nära relationer ökat det senaste decenniet då brottet uppmärksammats i samhällsdebatten men också inom rättsväsendet (Brå 2008:23, Brå 2002:14, Rikspolisstyrelsen 2011). En del fall av utpressning i nära relationer upptäcks också på andra sätt än att den utsatte själv anmäler. Utpressning framkommer ibland i samband med anmälan om misshandel eller då en av föräldrarna förvägras sin umgängesrätt.

Anmälningsbenägenheten är generellt lägre bland ungdomar än bland vuxna (Brå 2008:12). Ofta är det en vuxen som anmäler brott som unga utsätts för. Det kan vara antingen föräldrar eller personal inom skola eller socialtjänst. Mycket talar för att benägenheten för vittnen, offer och institutioner att anmäla när en ungdom utsatts för våld har ökat (Brå 2011:16, Brå 2008:23).

En annan möjlighet är att det skett en förändrad rutin i anmälningsupptagningen, där Polisen blivit mer noggrann i kodningen

av brott. Ett sätt att kontrollera detta är att jämföra utvecklingen av liknande brottstyper med utpressning. Olaga hot och hot mot tjänsteman är sådana närliggande brottstyper, men där vinningskravet (se avsnitt Begreppet utpressning i Inledning) inte behöver vara uppfyllt.

Då antalet anmälningar varierar stort mellan dessa brottstyper har den procentuella förändringen i antalet anmälningar studerats över en tjugoårsperiod. I diagram 2 jämförs utvecklingen av brottstyperna för att undersöka om det ökade antalet anmälningar om utpressning motsvarat en nedgång av de andra två brottstyperna.

Diagram 2. Procentuell förändring över anmälda fall av utpressning (inklusive ocker), olaga hot samt hot m.m. mot tjänsteman åren 1990–2010 (Index år 1990=100).

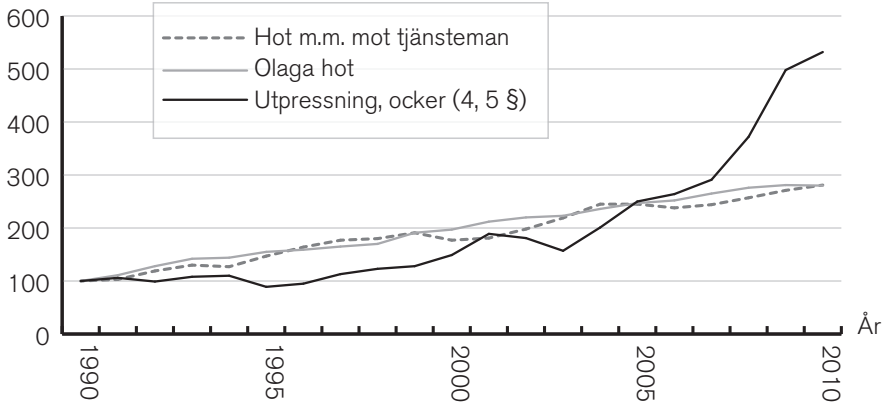

Som framgår i diagrammet har ingen sådan nedgång skett, vilket innebär att det ökade antalet anmälningar troligtvis inte beror på förändrade anmälningsrutiner hos Polisen. En reservation är att det inte finns någon anmälningsstatistik över utvecklingen av olaga tvång som också är närbesläktat med utpressning. Vid kontroll av lagföringsstatistik har dock ingen nedgång skett i antal lagföringar för olaga tvång under samma period.

Ett ökat antal anmälningar kan också vara en följd av en vidgad definition av brottet. Utpressning har dock inte genomgått någon sådan omdefiniering eller innehållsmässig förändring.

Riktade insatser av polis eller andra brottsbekämpande myndigheter kan ibland öka antalet anmälningar. I sådana fall skulle diagrammen ovan snarare reflektera en ökad polisaktivitet än förekomsten av utpressning. Även om det kan ha funnits sådana insatser känner seminariedeltagare inte till några som skulle förklara den stora ökningen. Det stöds av att inte heller personuppklaringen vid utpressning ökat under de senaste tio åren.

En faktisk ökning

En annan hypotes är att det har skett en faktisk ökning av utpressningsfall. Det skulle innebära att diagrammen återspeglar en verklighet där utpressning blivit ett vanligare brott. Enligt flera seminariedeltagare följer antalet anmälningar till viss del gängutvecklingen i Sverige. Det vill säga att uppgången i antal utpressningsanmälningar i viss mån överensstämmer med etableringen av fler kriminella grupperingar i Sverige. Antalet medlemmar i kriminella grupperingar har också ökat vilket gör att man kan anta att antalet fall av utpressning också blir fler (Polismyndigheten i Skåne 2006, Polismyndigheten i Västra Götaland 2006, Rikskriminalpolisen 2009:1, Wierup 2007).

Utpressning är enligt deltagarna också ett vanligt etableringsbrott för kriminella grupperingar (jfr även Korsell 2011, Korsell, Skinnari och Vesterhav 2009, Wierup och Larsson 2010). Börjar en kriminell gruppering ägna sig åt en viss typ av brott sprider det sig ofta till andra kriminella grupperingar. Dessutom fångar ungdomar upp metoder som används av etablerade kriminella, vilket bötning är ett tydligt exempel på (jfr Brå 2008:8).

En kartläggning gjord av Polismyndigheten i Skåne visar att antalet underrättelseuppgifter om utpressning samt indrivnings- och beskyddarverksamhet ökat under de första åren av 2000-talet, vilket i så fall ligger i linje med en faktisk ökning av utpressning (Polismyndigheten i Skåne 2006).

En reell ökning kan också bero på en överflyttningseffekt, där kriminella grupperingar eller nätverk övergått från rån till utpressning (Korsell, Skinnari och Vesterhav 2009). Sammantaget har anmälda post-, bank- och värdetransportrån minskat sedan 1990-talet (Brå 2011:14). Under samma period har anmälningarna om utpressning ökat kraftigt. Även om det skett en viss överflyttningseffekt förklarar det ändå inte hela ökningen av anmälda utpressningsbrott då post-, bank- och värdetransportrån är antalsmässigt små brottstyper.

Utpressning kombineras ofta med andra brott

Det är vanligt att utpressning kombineras med andra brott (se tabell 1).

Det brott som är vanligast i samband med utpressning i anmälningarna är olaga hot, vilket förklaras av att hot är ett centralt inslag i utpressningsbrottet. Andra brott som ofta förekommer tillsammans med utpressning är misshandel och övergrepp i rättssak. Dessa brott kan ses som en hotförstärkning. För misshandelsbrottet är syftet att få personen att gå med på utpressningskravet. Övergrepp i rättssak används främst för att försöka förhindra att utpressningen anmäls. Även stöld och rån förekommer i åtskilliga anmälningar, ibland på grund av att brottsrubriceringen varit oklar.

Tabell 1. Andra brottstyper som förekommer i anmälningar om utpressning och ocker år 2010 (N=2 314).[4]

Brottstyp	Antal
Brott mot frihet och frid (främst olaga hot)	615
Brott mot liv och hälsa (främst misshandel)	251
Stöld, rån och andra tillgreppsbrott	215
Brott mot allmän verksamhet m.m. (främst övergrepp i rättssak)	205
Bedrägeri och annan oredlighet, exkl. utpressning	42
Skadegörelsebrott	35
Ärekränkning	29
Sexualbrott	29
Förskingring och annan trolöshet	19
Brott mot vapenlagen och knivlagen	19
Brott mot smugglingslagen, narkotikastrafflagen m.m.	14
Mened, falskt åtal och annan osann utsaga	11
Övriga brott	26

Ibland återkommer samma målsägande i flera anmälningar (6 procent). Troligtvis beror detta på att nya hot framförts i samband med en utpressning som redan anmälts men där förundersökningen blivit nedlagd.

Två av tre anmälningar görs i storstadslänen

Flest anmälningar görs i storstadsregionerna, nästan oavsett brottstyp, då en större befolkning generellt skapar fler brottstillfällen. Dels finns fler möjliga brottsobjekt, dels finns fler kapabla förövare. Följaktligen sker också flest anmälningar om utpressning i de tre storstadslänen Stockholm, Skåne och Västra Götaland. Koncentrationen av anmälda utpressningsfall till storstäderna var tydligast i början av 2000-talet. År 2000 gjordes 74 procent av polisanmälningarna i storstadslänen, medan andelen sjönk till ungefär två tredjedelar år 2005 och sedan har legat kvar på den nivån.

Att flest anmälningar görs i storstadslänen innebär dock inte att boende i dessa län anmäler i högre grad än boende i andra län. Sett till antal polisanmälningar per 100 000 invånare gjordes visserligen flest anmälningar år 2010 i Stockholms län, följt av Skåne län. Men boende i Uppsala, Södermanlands och Västmanlands län anmälde oftare utpressning än boende i Västra Götalands län. År

[4] På grund av senare omrubriceringar överensstämmer inte antalet anmälningar helt med den officiella kriminalstatistiken. Flera brott kan också förekomma i samma anmälan.

2005 var det till och med fler anmälda fall i Västmanlands län än i något av storstadslänen, sett till invånarantal. År 2000 dominerades anmälningarna av Skåne och Stockholms län (diagram 3).

Diagram 3. Länsfördelning av antalet anmälda utpressningsbrott per 100 000 invånare åren 2000, 2005 och 2010.

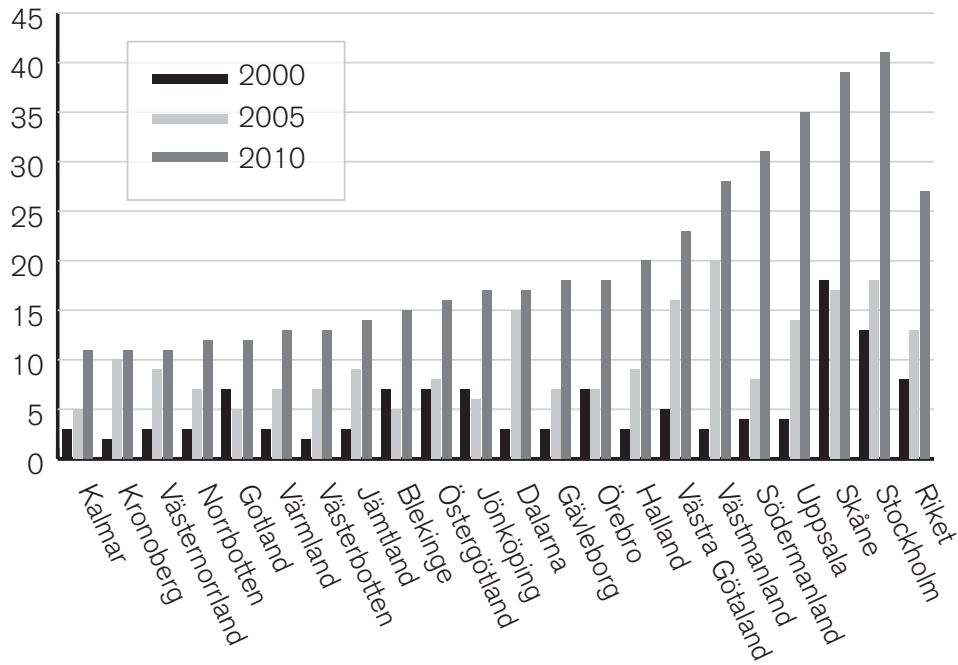

Unga män överrepresenterade bland misstänkta

Generellt återfinns fler män än kvinnor bland de brottsmisstänkta, något som är ännu tydligare för brott som innehåller inslag av våld.[5] Vid utpressning är ungefär nio av tio misstänkta män, vilket kan jämföras med misstänkta för brott i allmänhet där cirka åtta av tio är män (Brå 2008:23). Dessa andelar har i princip varit oförändrade under de senaste åren.

Samtliga åldersgrupper finns representerade bland de personer som misstänkts för utpressning. Det finns en överrepresentation av unga misstänka sett till andelen unga i befolkningen. År 2010 utgjorde andelen personer i åldersgruppen 15–20 år ungefär 10 procent av befolkningen, samtidigt som 33 procent av de misstänkta för utpressning återfinns inom samma åldersgrupp. Även här går det att jämföra med misstänkta för brott generellt där 25 procent är 15–20 år (Brå 2008:23).

[5] I misstankestatistiken redovisas de personer som är skäligen misstänkta för brott efter avslutad utredning. Det innebär att det endast är de gärningspersoner som kommer till rättsväsendets kännedom som återfinns i misstankestatistiken. Dessa behöver inte vara representativa för gärningspersoner generellt.

Fängelse vanligaste påföljden

Påföljden för utpressning av normalgraden är fängelse i högst två år. Vid grov utpressning är straffskalan fängelse, i lägst ett och högst sex år. Om brottet är ringa utdöms böter.

År 2010 var 58 procent av samtliga huvudpåföljder fängelse när utpressning är huvudbrott (se tabell 2). Det innebär att fängelse är den vanligaste påföljden vid utpressning. Förutom fängelse är huvudpåföljderna främst skyddstillsyn[6], villkorlig dom[7] eller särskilda påföljder avsedda för ungdomar mellan 15–21 år. Inte i något fall var böter huvudpåföljd.

Tabell 2. Utdömda huvudpåföljder då utpressning är huvudbrott, år 2010.

Huvudpåföljd	Antal
Åtalsunderlåtelse	1
Villkorlig dom	12
Ungdomsvård	5
Ungdomstjänst	8
Skyddstillsyn	19
Rättpsykiatrisk vård	1
Fängelse	63
Totalt	**109**

Hela straffskalan används inte

För de utpressningsfall där huvudpåföljden är fängelse varierar strafflängden.[8] I inget av fallen har maxstraffet sex års fängelse utdömts och endast två domar kommer upp i en fängelsetid som överstiger två år. Två tredjedelar av domarna har inneburit ett fängelsestraff som understiger ett år. Den genomsnittliga tiden i fängelse är tio månader. Den 1 juli 2010 skedde en straffskärpning då minimistraffet för grov utpressning höjdes från sex månader i fängelse till ett år. Det innebär att straffskärpningen ännu inte hunnit få något större genomslag under det undersökta året 2010.

[6] Skyddstillsyn innebär att den dömde får en prövotid på tre år och står under övervakning det första året. Det är en påföljd i frihet men kan kombineras med bl.a. ett kortare fängelsestraff.

[7] Villkorlig dom är en påföljd i frihet och innebär att den dömde får en prövotid på två år utan övervakning.

[8] Inklusive fängelse i samband med skyddstillsyn.

Tabell 3. Fängelsetidens längd i månader, år 2010.

Fängelsetid i månader	Antal
Mindre än 1	0
Exakt 1	2
Mer än 1 högst 2	0
Mer än 2 högst 3	7
Mer än 3 högst 4	11
Mer än 4 mindre än 6	1
Exakt 6	10
Mer än 6 mindre än 12	12
Exakt 12	7
Mer än 12 högst 24	13
Mer än 24 högst 48	2
Mer än 48	0
Totalt	**65**

Sett till fängelsetidens längd år 2010 kan konstateras att långt ifrån hela straffskalan används när utpressning är huvudbrottet. Ibland kombineras utpressning med andra brott med ett högre straffvärde som till exempel olaga frihetsberövande eller synnerligen grov misshandel. I dessa ofta allvarligare utpressningsfall konsumeras utpressningen av det straffskalemässigt svårare brottet varpå huvudbrottet blir ett annat. Det innebär att flertalet allvarliga utpressningsfall inte ingår i tabell 3.

Om försvårande omständigheter föreligger vid brottet ska straffvärdet öka. Som försvårande omständigheter tas hänsyn till om brottet utgör ett led i en brottslighet som utövas i organiserad form eller systematiskt, eller om brottet föregåtts av särskild planering (29 kap. 2 § 6 p. BrB). Tidigare forskning, som nu ska presenteras, visar att utpressning används av organiserad brottslighet och emellanåt bedrivs på ett sådant systematiskt sätt.

Utpressningens struktur

Enligt de italienska forskarna Savona och Zanella (2010) kan utpressningens struktur ses som antingen tillfällig eller systematisk, men det kan också vara en blandning av dessa (se figur 1).[9]

[9] Deras forskning fokuserar på organiserad brottslighet men en liknande indelning kan göras även för utpressning generellt.

Figur 1. Strukturell indelning av utpressning.

Tillfällig En utsatt vid ett tillfälle	**Delvis systematisk** En utsatt vid flera tillfällen
Delvis systematisk Flera utsatta vid ett tillfälle	**Systematisk** Flera utsatta vid flera tillfällen

Tillfällig utpressning är en engångsföreteelse, både för den som utsatts och för utövaren. Det kan förekomma flera hot, men kravet är detsamma. Hoten upphör då kravet är uppnått eller då utpressningsförsöket misslyckats.

Då utpressningen är *systematisk* gäller det motsatta; utpressningen är inte en engångsföreteelse. Vid systematisk utpressning utövas utpressning mot flera objekt samtidigt, och utpressningen fortsätter även efter att det initiala målet med utpressningen uppnåtts.

Utpressningen kan också vara *delvis systematisk*. Till exempel när utövaren ägnar sig åt utpressning av endast ett objekt, men fortsätter även efter att det initiala eller påstådda målet uppnåtts. Eller tvärtom, när utövaren ägnar sig åt utpressning av flera objekt, men inte fortsätter efter att det initiala målet uppnåtts.

Utpressningsform

Man kan dela in utpressning i tre former där betoningen ligger på relationen mellan utövaren och den utsatte: predatorisk, parasitär samt symbiotisk (Transcrime, 2008).

Vid *predatorisk* utpressning drabbas varje offer en gång. Strukturen är tillfällig då det förekommer en isolerad utpressningssituation. Exempel på en predatorisk utpressningsform är bötning. Bötning innebär att någon som begått en upplevd felaktighet ”bötfälls”. Det kan till exempel handla om att personen förnärmat någon, polisanmält någonting eller lämnat en kriminell gruppering. Att samhället ser dessa som brottsoffer är i en del av fallen inte helt självklart, då bötning används som ett bestraffningssystem inom kriminella grupperingar (jfr Christie 2001).

Vid *parasitär* utpressning drabbas varje offer flera gånger. Parasitär utpressning skulle man kunna säga är prototypen för utpress-

ning. Utövarna gör vinning i form av pengar, varor eller tjänster på den utsattes direkta bekostnad och offerrollen är i de flesta fall relativt tydlig. Utpressningen inleds med ett hot om våld eller obekvämt avslöjande om inte den utsatte gör det utövaren vill, oftast betala en summa pengar. När summan är betald upphör dock inte utpressningen, utan krav på vidare betalningar fortsätter att komma. Är det en enskild individ som ägnar sig åt parasitär utpressning riktas den upprepade utpressningen främst mot en enda person och strukturen är därför delvis systematisk. När utpressningen utgör ett led i organiserad brottslighet utsätts vanligen flera objekt samtidigt vilket gör utpressningen helt systematisk.

Förutom predatorisk och parasitär utpressning finns ytterligare en form: *symbiotisk*. Att det i en utpressningssituation finns ett offer och en förövare ligger i brottets natur, men relationen mellan utövaren och den utsatte är inte alltid enkel. I en symbiotisk relation är offerrollen mer otydlig. Exempel på ett sådant utpressningsförfarande är så kallad beskyddarverksamhet där regelbundna summor överförs i utbyte mot ett beskydd. Då samtliga inblandade kan vinna på situationen är offerrollen inte lika självklar. De beskyddade – som vanligen är småföretagare – kan tjäna på samarbetet genom att hot från andra kriminella, men också konkurrens, elimineras (Caneppele och Calderoni 2010, Lavezzi 2008). Detta kan ge illusionen av att det inte handlar om utpressning, men de utsatta har sällan frivilligt ingått denna affärsuppgörelse utan har tvingats in i den genom mer eller mindre direkta hot (Gambetta och Reuter 1995). Symbiotisk utpressning är systematisk då flera objekt utpressas kontinuerligt. Anmälningsbenägenheten är troligtvis låg på grund av den otydliga offerrollen och kopplingen till organiserad brottslighet (Caneppele och Calderoni 2010). Symbiotisk utpressning kräver relativt stora resurser och utövas därför i första hand av kriminella grupperingar och nätverk (jfr Rikskriminalpolisen 2009:1).

En modell över utpressning

Utifrån en litteraturgenomgång och undersökningens resultat har en modell skapats för att täcka in olika former av utpressning. Utpressning kan se olika ut, det kan röra sig om allt från organiserad utpressning med flera inblandade till utpressning mellan enskilda individer. Varje ruta i modellen behandlas mer ingående i följande resultatkapitel. Där kopplas resultaten direkt till relevant tidigare forskning.

Modellen utgår från den rättsliga definitionen av utpressning som nämndes i inledningen. Utövaren är den som genom olaga tvång (hot i modellen), förmår den utsatte till handling eller underlåtenhet. Detta innebär vinning för utövaren och förlust för den utsatte. Skadan, eller konsekvenserna, av utpressningen berörs inte närmare i den här studien då anmälningar, även om de kompletterats med intervjuer med myndighetspersoner, inte berättar särskilt mycket om konsekvenser.[10]

Medan utövaren har motiv för sin handling finns en utpressningsgrund hos den utsatte. Det finns ofta en relation mellan den som utövar utpressning och den som utsätts. Utövarens reella kapacitet påverkar hur hotet är, medan den upplevda kapaciteten påverkar hur den utsatte *uppfattar* hotet.

[10] Föreliggande rapport är en del av en större undersökning om otillåten påverkan mot företagare, vilken kommer att fokusera mer på konsekvenserna.

Figur 2. Modell över utpressning.

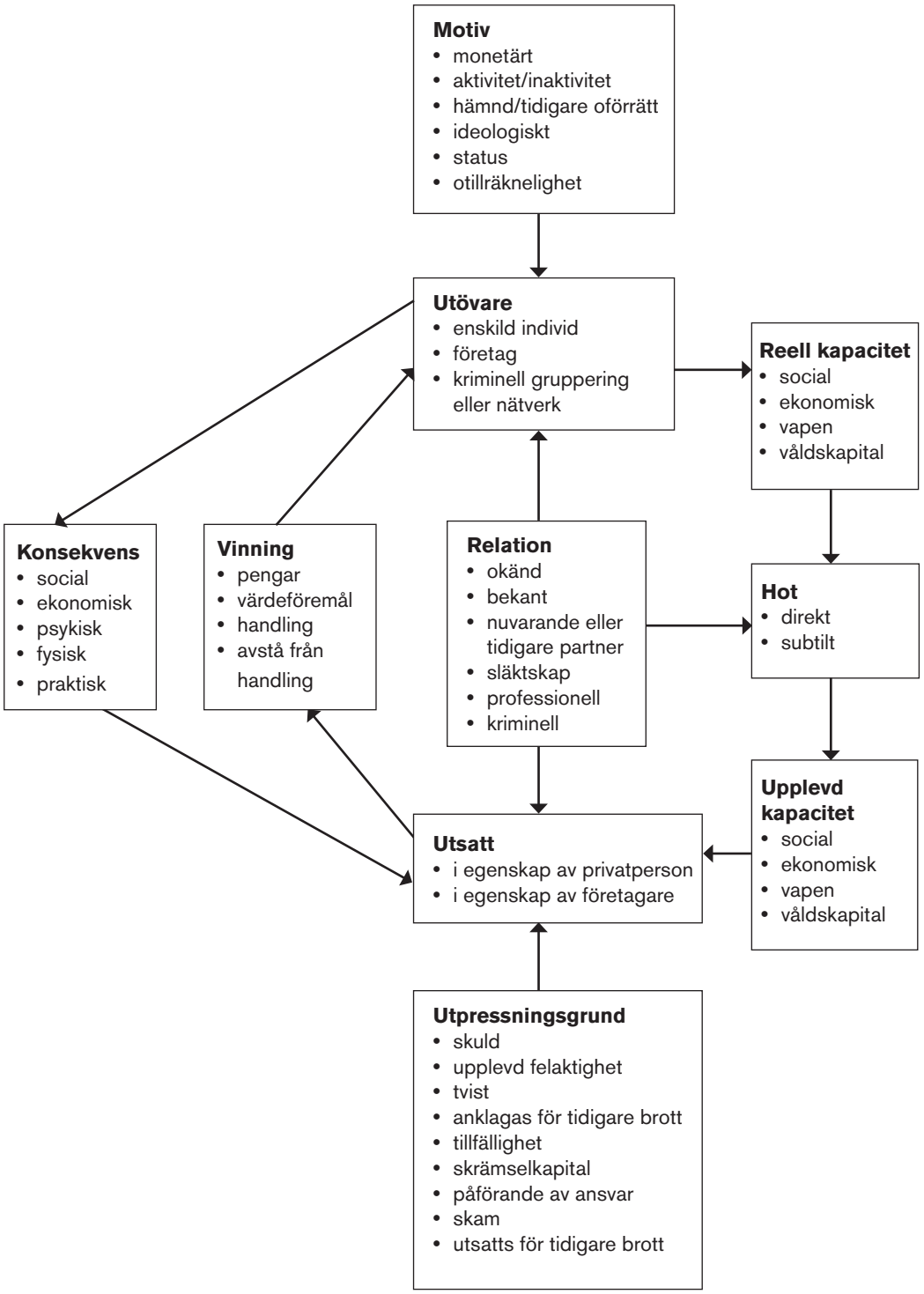

Utpressning – en översikt

Här redovisas resultaten från kartläggningen av anmälningar kompletterat med intervjuer och seminarier. Resultaten tolkas och analyseras med hjälp av tidigare forskning utifrån den framtagna modellen över utpressning. I inledningen till varje avsnitt finns en resultatruta där centrala resultat från anmälningarna framgår. Kapitlet inleds med några allmänna resultat.

Allmänt om utpressning i anmälningarna

- 75 procent gäller försök till utpressning.
- Endast enstaka fall av beskyddarverksamhet.

Tre fjärdedelar av anmälningarna gäller försök till utpressning (se diagram 4). Till försök räknas de fall där den som utsatts för utpressning väljer att inte tillgodose utpressarens krav utan i stället polisanmäler händelsen. I dessa fall går det inte att fastställa om utpressningen skulle ha fortgått eller avstannat efter det att initialsumman betalats eller att den utsatte på annat sätt uppfyllt kraven. Därför går det inte att veta om utpressningen var en engångsföreteelse (predatorisk) eller en början till fortsatt utpressning (parasitär). I de fall där utpressningen är fullbordad gäller något fler anmälningar parasitär än predatorisk utpressning.

Diagram 4. Andelen anmälningar (procent) som gäller parasitär och predatorisk utpressning samt försök till utpressning. [11]

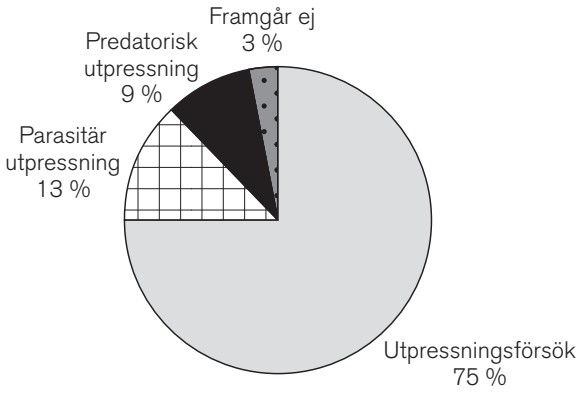

Det finns endast enstaka fall av symbiotisk utpressning i anmälningarna. Intervjupersoner, seminariedeltagare och tidigare undersökningar ger dock vid handen att fler företag än vad som framgår av anmälningarna kontaktas av personer som vill sälja beskydd eller driva in ”försäkringspremier” (Företagarna 2009, Polismyndigheten i Västra Götaland 2006). Intervjupersoner och studier nämner förekomsten av beskyddarverksamhet inom restaurang- och byggbranschen (Åklagarmyndigheten 2010, Polismyndigheten i Västra Götaland 2006).

Några myndighetspersoner har uppfattningen att denna form av utpressning numera är sällsynt och att i stället mindre resurskrävande former som till exempel bötning blivit vanligare. Både intervjupersoner och forskare är eniga om att Sverige är långt ifrån den territoriella utpressning som finns i till exempel Italien, där beskyddarverksamhet har en mer framträdande roll (Korsell, Skinnari och Vesterhav 2009, Alalehto 2009, jfr Campana 2011).

Utövare

- Män utgör majoriteten av gärningspersonerna (80 procent).
- En av tio som utövar utpressning är under 18 år.
- Nära 70 procent av fallen saknar koppling till en kriminell gruppering.

Utövare är främst män

I åtta av tio anmälningar är samtliga utövare män. Bara i en av tio anmälningar är samtliga utövare kvinnor. I resterande fall är det

[11] Andelen fall av symbiotisk utpressning understiger en procent och syns därför inte i diagrammet.

antingen flera gärningspersoner av olika kön (fyra procent) eller så framgår inte gärningspersonens kön (sex procent). I de sistnämnda fallen förekommer hot via brev, e-post eller via annat forum där det går att vara anonym.

I kapitlet om utpressning enligt statistik och forskning framgick att nio av tio *misstänka* för utpressning är män. Misstankestatistiken och anmälningarna ger därmed en likartad bild av gärningspersonernas könsfördelning.

Åldersfördelningen hos utpressarna går inte att redovisa utifrån kartläggningen av anmälningar då ålder sällan framgår. I ungefär en tiondel av anmälningarna om utpressning finns dock indikationer på att utövaren är under 18 år eftersom socialtjänst och/eller föräldrar blivit inkopplade. Siffran utgör en minimiskattning och andelen unga gärningspersoner kan vara ännu större.

I fem procent av anmälningarna utpekas ett företag eller en företagare som gärningsperson, något som kommer att utvecklas i följande kapitel.

I en del anmälningar finns antydan om tidigare brottsbelastning hos utövarna. Det handlar om bland annat våld mot en tidigare partner, narkotikabrottslighet, stölder och andra vålds- samt hotbrott.

De flesta utpressningsfall saknar gängkoppling

Utpressning ger ofta associationer till kriminella gäng eller andra former av organiserad brottslighet, men i de flesta anmälningar saknas sådana kopplingar. I stället är det en stor variation på anmälningarna som speglar vitt skilda problem i samhället.[12]

I nästan en tiondel av anmälningarna har dock utpressaren – eller påstår sig ha – en koppling till en kriminell gruppering (se diagram 5). Antingen namnger utpressaren själv vilken gruppering man tillhör eller så används kläder med emblem eller liknande som hänvisar till grupperingen (jfr Brå 1999:6, Brå 2008:8, Brå 2009:7).

[12] För att åskådliggöra denna variation beskrivs i nästa kapitel fem varianter av utpressning.

Diagram 5. Andelen anmälningar med koppling till kriminell gruppering (n=1077).

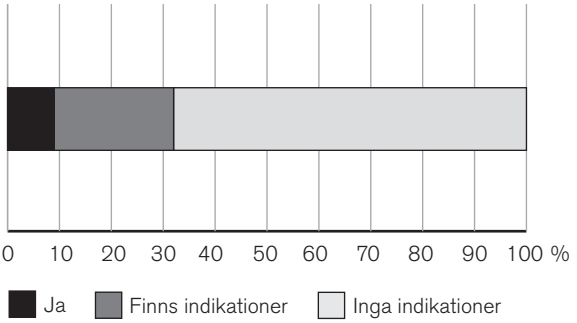

De grupperingar som då förekommer är i första hand mc-gängen och deras respektive supporterklubbar. Men också andra former av kriminella grupperingar figurerar liksom etniskt sammansatta nätverk. Dessa resultat är i linje med tidigare forskning som konstaterat att det främst är kriminella grupperingar som kännetecknas av en stark kriminell identitet och tillhörighet bland medlemmarna som använder otillåten påverkan (Skinnari 2011, jfr Brå 2009:7, Brå 2009:13, Brå 2005:18).

Förutom de tio procent av anmälningarna där en uttalad koppling till kriminella grupperingar eller nätverk finns har ytterligare en fjärdedel av utpressningsfallen sådana indikationer. Indikatorer som pekar på en sådan koppling är:

1. Den som utför utpressningen uppges vara anlitad av en tredje person.
2. Det är flera utpressare som alla är obekanta för den utsatte.
3. Utövaren har köpt den skuld som utpressningen tar sikte på.
4. Skjutvapen har använts vid hottillfället.
5. En ensam utpressare använder vid hottillfället ord som ”vi” eller att personen ska komma tillbaka med sina ”grabbar”, ”bröder” eller liknande.

Vad som förenar dessa indikatorer är att de ger en bild av mer kvalificerade utövare som agerar på ett ”yrkesmässigt” sätt, vilket ligger i linje med tidigare studier om otillåten påverkan (Brå 2009:7, Brå 2008:8). Indikatorerna har också fått stöd vid ett seminarium där myndighetspersoner med mångårig erfarenhet av att arbeta mot organiserad brottslighet deltog. Anmälningar där en koppling till en kriminell gruppering antyds har också jämförts med fall där en koppling finns respektive saknas. Jämförelsen visade att de med en antydan mest liknade de fall där en sådan koppling finns.

De utsatta

- Främst män utsätts för utpressning (80 procent).
- En av tio som utsätts är under 18 år.
- 15 procent är företagare.

Män främst utsatta

Det är inte bara en väsentligt högre andel män än kvinnor som utövar utpressning. Det är också betydligt vanligare att utpressningen riktas mot en man än mot en kvinna, vilket gällde i åtta av tio anmälningar. Utpressningen drabbar dock inte enbart mannen då situationen direkt eller indirekt har påverkan även på familjen (jfr Brå 2009:7, Brå 2008:8, Brå 2005:18, Warr och Ellison 2000). Närstående och anhöriga omfattas ibland av hotet. De kan dessutom tvingas ändra levnadsvanor och rutiner på grund av utpressningen (jfr Fyfe och McKay 2000, Lindgren, Pettersson och Hägglund 2002, Brå 2009:7).

Andelen utsatta ungdomar under 18 år är ungefär densamma som för utövarna, det vill säga cirka 10 procent. Ungdomar utpressar främst andra i samma ålder.

I 15 procent av anmälningarna utsattes ett företag eller en företagare för utpressning. Tidigare forskning och kartläggningar tillsammans med flera intervjupersoner och seminariedeltagare uppfattar att företagare med svarta inkomster och personer som på annat sätt tjänat pengar genom brott är överrepresenterade bland offren för utpressning (Polismyndigheten i Västra Götaland 2006, Polismyndigheten i Skåne 2006). Anmälningarna tyder också på att personer som själva befinner sig i kriminella miljöer löper större risk att utsättas för utpressning (jfr Wierup 2007).

Relation mellan utsatt och utövare

- Ofta känner utövaren och den utsatte varandra sedan tidigare.
- Relationen varierar mellan vagt bekanta och nuvarande eller tidigare partner.

De inblandade känner ofta varandra väl

Relationen mellan utövaren och den utsatte varierar. En grov indelning kan göras mellan anmälningar där de inblandade personerna antingen känner varandra sedan tidigare eller är tidigare obekanta (se diagram 6).

Diagram 6. Andelen anmälningar där den utsatte och utövaren är tidigare bekanta med varandra (n=1 077).

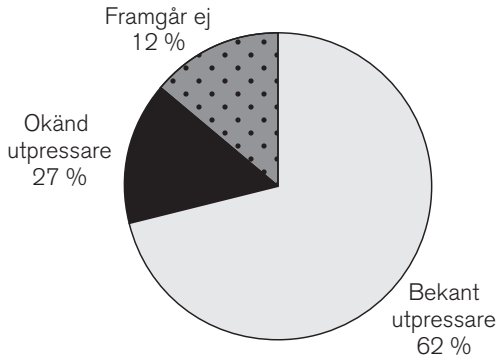

Den här kartläggningen liksom liknande studier visar att det är vanligast att inblandade personer känner varandra sedan tidigare (Polismyndigheten i Västra Götaland 2006, Polismyndigheten i Skåne 2006). Relationen varierar mellan vagt bekanta och nuvarande eller tidigare partner. Många gånger redovisas inte närmare i anmälan hur personerna känner varandra, men det framgår att man på något vis är bekanta.

När de inblandade känner varandra, och det specificeras hur, är relationen vanligen av sådan karaktär att de är mer än bekanta till namnet. Ofta har de inblandade träffats vid många tillfällen under en längre tid. I diagram 7 framgår de olika relationer som förekommer då utövare och utsatt känner varandra.

Diagram 7. Relation när utövare och utsatt är bekant, andel i procent (n=663).

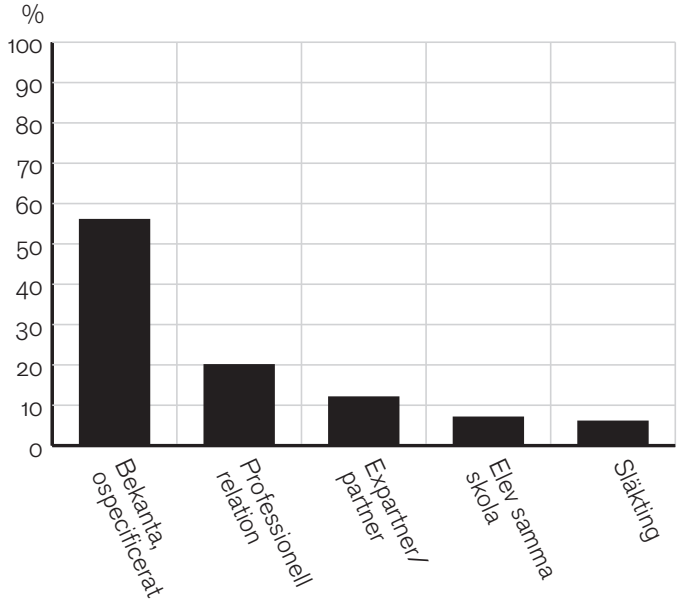

I vissa av anmälningarna finns tecken på att personerna känner varandra genom att de vistas i en kriminell miljö. Antingen som medlemmar i samma gäng eller att de umgås i samma kriminella kretsar. Myndighetspersoner vid seminarierna gör bedömningen att en betydande del av fallen där anmälningarna inte specificerar hur de inblandade känner varandra sannolikt rör sig om bekanta i kriminella kretsar.

I en del utpressningsfall finns en professionell relation mellan de inblandade parterna. Den gemensamma nämnaren är arbetet. En av parterna kan vara anställd, delägare, arbetsgivare eller kollega till den andre. Men det kan också vara en kund, en klient eller en patient som utövar eller utsätts för utpressning. På liknande sätt sker också utpressning mellan elever i samma skola.

Utpressning förekommer också inom familjen och i nära relationer. I regel handlar det om en tidigare partner, även om förhållandet ibland fortfarande är aktuellt vid utpressningstillfället.

Okända utövare

Att bli utpressad av någon som man inte tidigare träffat kan tyckas verklighetsfrämmande. Ändå förekommer det i anmälningarna. I en del av dessa fall känner den utsatte inte den person som utför utpressningen, men den person som initierat den. Det förekommer således anlitade utpressare. Personer inom kriminella nätverk anlitar ibland medlemmar från de synligare grupperingarna för att genomföra påverkansförsök (Brå 2009:7, Korsell, Skinnari och Vesterhav 2009). Skulder säljs också vidare eller övertas (jfr Brå 2007:4, Brå 2009:7, Brå 2011:7). I dessa fall finns ingen annan koppling mellan utövaren och den utsatte än skulden.

Andra fall där utövaren och den utsatte inte känner varandra sedan tidigare är vid oplanerade utpressningssituationer, till exempel vissa bötningsfall. En konflikt som uppstår på krogen där någon obekant trängt sig före i kön eller blivit nekad i entrén, leder ibland till misshandel. Samma konflikt kan också resultera i utpressning.

Det finns också alltid en risk att de utsatta vid anmälningstillfället väljer att inte berätta att de känner utövaren. Det handlar i vissa fall om en rädsla för repressalier om de identifierar utövaren, i andra fall vill de dölja sina kopplingar till kriminella grupperingar.

Motiv

- Pengar är det vanligaste motivet.
- I 14 procent av anmälningarna är motivet att få den utsatte att utföra en handling.

Den som utövar utpressning kan göra det av olika anledningar. Det går att skilja mellan instrumentella motiv, som att få pengar, och symboliska motiv, som att bygga ett skrämselkapital (Brå 2009:7). I anmälningarna framkommer endast den utsattes bild av utövarens motiv. Främst förekommer instrumentella motiv. Den typen av motiv ligger också nära till hands för den utsatte att lyfta fram i anmälan för att göra Polisen uppmärksam på utpressningssituationen.

Pengar är det vanligaste motivet

Motivet bakom det klassiska utpressningsfallet är monetärt. Den som utövar utpressning vill ha pengar, annars kommer något obehagligt att hända den utsatte (86 procent av anmälningarna). I resterande anmälningar försöker utövaren få den utsatte att göra, eller inte göra, något genom utpressning. Utpressningen tar då ofta sikte på att förmå den utsatte att begå brott, skriva under handlingar eller ge utövaren någon av sina ägodelar.

Utöver dessa två motiv kan det finnas bakomliggande symboliska motiv. I anmälningar framgår att bötning används som en form av bestraffning, där beloppet kanske är mindre viktigt än den symboliska markeringen av att personen begått en felaktighet. Utpressningen kan här också fylla funktionen att återupprätta en jämnvikt mellan de inblandade.

Det finns även ett hämndmotiv i en del av anmälningarna. Utpressning tycks ibland användas för att vålla skada efter att själv ha blivit drabbad. Exempel finns där expojkvännen lägger upp intima bilder på sin exflickvän på internet efter att hon gjort slut. Han vägrar sedan att ta bort bilderna om hon inte betalar en summa pengar.

Ett motiv till utpressning är ibland att utövarna vill öka sin status inom den kriminella miljön genom att skapa eller bygga ett skrämselkapital. Dels för att utnyttja i andra brottsliga sammanhang, dels för att öka sin egen eller grupperingens status inom kriminella kretsar. Tidigare forskning visar att i synnerhet mindre kriminellt etablerade personer och grupperingar genomför synliga påverkansförsök som lindrigt våld vid ingripanden och direkta hot för att bygga ett skrämselkapital åt sig själv och sin gruppering (Brå 2009:7, Rikskriminalpolisen 2009:1).

Utpressningsgrund

De tre vanligaste utpressningsgrunderna är:
- Skulder (verkliga eller påhittade).
- En upplevd felaktighet som leder till att en person bötfälls.
- En tvist mellan utövaren och den utsatte.

Motiv och utpressningsgrund kan förefalla vara samma sak, men det finns en viktig skillnad. Motivet utgår från utövaren och vilket mål denne har med utpressningen. Utpressningsgrunden handlar om den utsatte och varför just denne drabbas. För att förebygga brott är det av intresse att veta vad som driver utpressaren, men också vilka bakomliggande faktorer som gör att någon utsätts.

Den bakomliggande anledningen till varför någon blir utpressad varierar. Som framgår av diagram 8 är vissa utpressningsgrunder vanligare än andra.

Diagram 8. Andelen polisanmälningar med en viss utpressningsgrund, fördelning i procent (n=1077).[13]

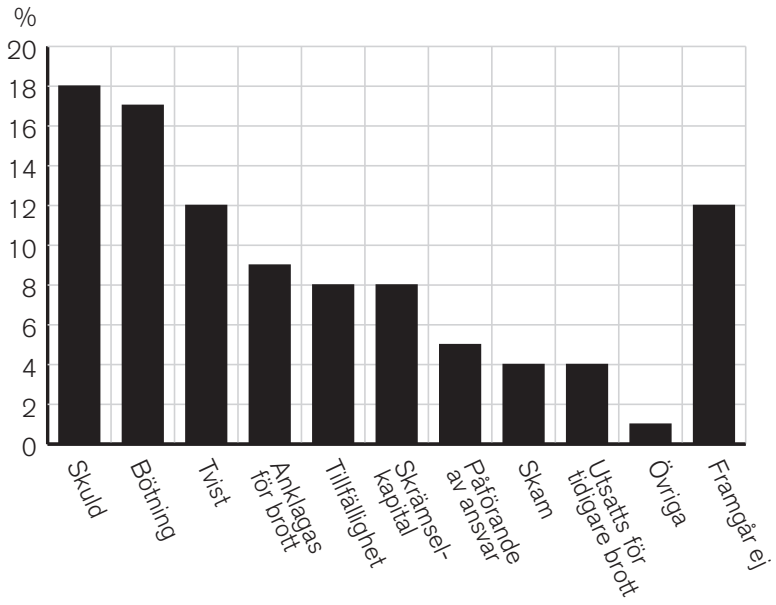

Nedan framgår bakgrunden till utpressning i fallande ordning med vanligast utpressningsgrund först.

[13] I övriga utpressningsgrunder ryms de anmälningar som inte passar in i någon av de andra nämnda och som är för få för att särredovisa av risk för bakvägsidentifiering.

Skuld

Den vanligaste orsaken till utpressning är att det finns en skuld i bakgrunden (jfr Polismyndigheten i Västra Götaland 2006, Polismyndigheten i Skåne 2006). Utifrån anmälningarna går det inte att avgöra om skulden är verklig eller påhittad. Det kan också finnas ett intresse för den utsatte att dölja verkliga skuldförhållanden eller andra omständigheter under anmälningsupptagandet.

Från ett polisiärt utredningsperspektiv är det centralt att reda ut om det finns en reell skuld bakom utpressningen, då sådana ärenden vanligen inte kan rubriceras som utpressning. Undantaget är när räntan är orimlig eller betalningskraven fortsätter att växa trots att den ursprungliga skulden sedan länge är betald (Åklagarmyndigheten 2010).

I anmälningarna förekommer meningsskiljaktigheter om betalningsvillkor, skuldens storlek och räntan (jfr Polismyndigheten i Skåne 2006, Polismyndigheten i Västra Götaland 2006).

Upplevd felaktighet

Ytterligare en vanlig utpressningsgrund är att den utsatte bötfälls för en upplevd felaktighet. Det finns en hedersaspekt vid bötning, då den som utövar utpressning upplever att det skett en kränkning mot den egna eller närståendes ära. En seminariedeltagare beskriver bötning som att ”sätta en prislapp på oförrätten”.

Beloppen vid bötning skiljer sig åt beroende på vem som utpressar eller blir utpressad och allvaret i den upplevda felaktigheten (se vidare variant 2 och 5 i kapitlet Fem varianter av utpressning).

Tvist

En tvist mellan de inblandade är den tredje vanligaste anledningen till att någon utsatts för utpressning. I en sådan situation kan det ibland vara svårt att avgöra vem som har ”rätt i sak”, men medlet som används för att avgöra tvisten – utpressning – är olagligt.

Ibland har utövaren tidigare erfarenhet av tvister, där man på laglig väg försökt nå en lösning. I några fall har utövaren inte varit nöjd med utfallet. Därför används utpressning som ett sätt att driva igenom sina krav. I andra fall har utövaren inte fått den hjälp som behövts för att lösa tvisten. Det finns också exempel där utövaren har negativa erfarenheter av tidskrävande och kostsamma rättsprocesser. När en ny tvist uppstår försöker utövaren att ta en genväg och i stället använda utpressning för att få en lösning.

Anklagas för tidigare brott

Ytterligare en orsak till utpressning är att utpressaren anklagar den utsatte för en brottslig handling. Det finns exempel på både

reella brottsliga handlingar och till synes grundlösa anklagelser i anmälningarna. På basis av anmälan är det dock ofta svårt att avgöra om anklagelsen har grund eller inte.

Brott som förekommer frekvent är våldtäkt och barnpornografibrott. Det kan också vara ett tillgreppsbrott som stöld eller inbrott, där personen i fråga krävs på det uppskattade värdet av det stulna godset. Om inte den utsatte uppfyller utövarens krav hotas om polisanmälan.

Tillfällighet

Hittills har situationer skildrats där utövaren ansett sig ha en hållhake på den utsatte. En person kan dock bli utsatt för utpressning utan att själv vare sig ha gjort – eller anklagats för att ha gjort – någonting fel. Ibland ligger tillfälligheter bakom att någon blir föremål för utpressning. Den som har otur kan råka ut för ”den obarmhärtige samariten”. Denne hittar något som är tappat eller glömt, men lämnar inte tillbaka föremålet till ägaren utan att först kräva en rejäl ”hittelön” för återlämnandet av det upphittade. I anmälningarna figurerar ofta mobiltelefoner och plånböcker bland de borttappade eller kvarglömda föremålen.

Det förekommer även att personer blir måltavlor efter att uppgifter om deras ekonomi figurerat i medier. Såväl anmälningar som intervjupersoner berättar om problemet när tidningar publicerar listor på vilka som har högst inkomst i ett område. Ofta framgår där både inkomstuppgifter och bostadsadress.

Intervjupersoner och seminariedeltagare lyfter fram andra exempel där specifika företag blivit utsatta främst av en tillfällighet. I de fallen finns ett ideologiskt motiv där utövaren uppfattar företagets verksamhet som klandervärd. Det kan vara att de exempelvis säljer pälsprodukter, charkuterier eller använder djurförsök. Bilden är att det är tillfälligheter som styr vilka företagare som utsatts för utpressning, det är egentligen branscherna som helhet som är måltavlor.

Slutligen lyfter seminariedeltagare upp ett fall som även har uppmärksammats i media. Det handlar om diktaturstater som kräver betalning i form av en ”frivillig” skatt från tidigare medborgare som lever i exil i Sverige. Om den utsatte inte betalar finns exempel där repressalier riktats mot släktingar som bor kvar i diktaturen.

Skrämselkapital

Ibland är den enda grunden för utpressning att utövaren har ett skrämselkapital. Den som blir utpressad har följaktligen inte gjort något konkret som föranleder utpressningssituationen. I stället känner den utsatte en rädsla för utpressaren som gör att denne kan få igenom sina krav. Det uppbyggda skrämselkapitalet kan

bygga på egna erfarenheter, men det kan också ha förmedlats ryktesvägen eller via media.

Påförande av ansvar

Ibland har den utsatte fått ta på sig skulden för det som någon annan har gjort. Den situationen förekommer i anmälningarna i samband med att skulder flyttas över från den ursprungliga låntagaren till den utsatte. Den som utövar utpressning vill ha betalt, men den person som är skyldig pengar betalar inte. Skulden går då vidare till en släkting, vän eller ibland arbetsgivare. Exempel på fall i anmälningarna är föräldrar till narkotikamissbrukare som blir utpressade på grund av obetalda narkotikaskulder.

Skam

Det kan räcka med att personen själv skäms över en handling för att utpressaren ska få en hållhake. Alternativt finns en rädsla för att någon i den utsattes omgivning skulle skämmas över handlingen.

När utpressningsgrunden är skam spelar utpressaren på en social rädsla i stället för en fysisk. Hotet gäller inte våld utan att bli avslöjad för den skamfyllda handlingen. Exempel från anmälningarna är att någon besökt hemsidor med pornografiskt innehåll och inte vill att ens partner eller föräldrar ska få reda på det.

Utsatts för tidigare brott

I anmälningarna finns de som har dubbel otur. Först utsätts personen för ett brott, till exempel ett rån eller inbrott. Sedan hör gärningspersonen av sig och kräver pengar för att återlämna det stulna godset. Samma upplägg används ibland med en dator som brottsverktyg. Först hackar gärningspersonen in sig i den utsattes internetkonton och ändrar lösenorden. Sedan krävs kontoägaren på pengar för att få tillbaka kontrollen över sina konton. I dessa fall har utpressningen föregåtts av planering och utövaren har skapat brottstillfället.

Hot och kapacitet

- Nästan hälften av anmälningarna innehåller hot om våld mot person. Var femte innehåller dödshot.
- Fysiskt våld förekommer i 13 procent av anmälningarna med främst lindriga skador som följd.
- Det förekommer även hot om att avslöja något om, eller polisanmäla, den utsatte.
- I nästan var femte anmälan omfattar hotet även familjen.
- Flest hot sker ansikte mot ansikte, hemma hos den utsatte.
- Utövaren var beväpnad i en tiondel av fallen.

Oavsett om hotet speglar utövarens faktiska uttalanden eller den utsattes upplevelse av situationen är hot ett centralt inslag i utpressningsbrottet. Det är oron för repressalier och oönskade konsekvenser som utpressaren använder för att få sin vilja igenom (jfr Brå 2008:8). Vem eller vilka som utövar eller meddelar hotet påverkar hur den utsatte bedömer allvaret bakom hotet. Bedömningen är beroende av den kapacitet utövaren har. Det kan exempelvis vara ekonomiska resurser, skrämselkapital, sociala förmågor i form av medhjälpare och kunskap eller tillgång till vapen för att kunna trappa upp eller förverkliga hotet (Brå 2005:18, Brå 2008:8, Brå 2009:7).

I anmälningarna är tiden ofta kort mellan det inledande hotet och när summan förväntas vara betald (om utpressningen gäller pengar). Ibland varnas för att beloppet som utpressningen gäller kan höjas om inte den utsatte betalar inom ett visst tidsintervall. Det handlar många gånger om en dubblering av beloppet, men det förekommer även att beloppet ökar tiofaldigt. Förutom att utpressaren själv måste eller vill ha pengar snabbt är ytterligare en hypotes om orsaken till de korta fristerna att utövaren vill undvika att den utsatte får tid på sig att överväga andra handlingsalternativ än att betala.

Hot kan antingen framföras i direkt eller i subtil form. Direkta hot beskriver konkret vad som händer om den utsatte inte gör som utpressaren vill, som ”betalar du inte så dödar jag dig”. Subtila hot är implicita och spelar på den utsattes rädsla, som ”betalar du inte så får du se vad som händer”.

Direkta hot

I anmälningarna är det vanligast att direkta hot uttalas mot målsägande eller närstående i utpressningssituationen. I sju av tio anmälningar fanns ett konkret uttalat hot om vad konsekvensen skulle bli om utpressarens krav inte uppfylls. I särklass vanligast är att hotet gäller en våldshandling. Hot om våld mot person nämns

i nästan hälften av anmälningarna, en del av dessa gäller dödshot (en femtedel av anmälningarna totalt). Även hot om våld mot egendom som till exempel skadegörelse eller mordbrand förekommer i fyra procent av anmälningarna.

Alla direkta hot anspelar emellertid inte på våld. Sammanlagt utgör direkta hot utan inslag av våld en fjärdedel av samtliga anmälningar. Dessa hot gäller bland annat att utövaren ska polisanmäla den utsatte på sanna eller falska grunder.[14]

Ytterligare exempel på hot från anmälningarna är att en person inte ska få tillbaka en ägodel som utpressaren kommit över, antingen genom en tillfällighet eller genom stöld. Andra hot är av ett mer integritetskränkande slag. Det kan till exempel vara att avslöja något ofördelaktigt, sprida illvilliga rykten eller att publicera lättklädda bilder av personen på internet.

Subtila hot

Uttalanden som i andra sammanhang skulle uppfattas som neutrala kan i en utpressningssituation uppfattas som underliggande hot (jfr Brå 2005:18, Brå 2009:7, Brå 2008:8). En fjärdedel av anmälningarna består av sådana subtila hot. Ibland är de subtila hoten uttalade, som i de fall utpressaren nämner att ”åtgärder kommer vidtagas” om inte den utsatte gör som utpressaren vill. Formuleringarna i hoten är ofta att ”något” kommer inträffa, det kommer bli ”problem” eller få ”konsekvenser”. Sedan är det upp till den utpressade att med hjälp av sin fantasi fylla i vad något, problem och konsekvenser innebär.

Andra gånger ligget hotet i de kläder och symboler som utpressaren bär. I anmälningarna förekommer huvtröjor och skinnvästar som visar gängtillhörighet. Det kan signalera kapacitet att det finns fler personer bakom hoten och att andra kan ta över om utövaren åker in i fängelse (jfr Brå 2008:8, Verhovek 1996, Home office 1997). Genom att många av gängen redan har ett skrämselkapital i allmänhetens ögon räcker det ofta med att namnet på gänget nämns eller är synligt för att det ska uppfattas som hotfullt (jfr Brå 2008:8, Brå 1999:6, Wierup 2007). Av samma skäl kan det förekomma att det hänvisas till gäng som egentligen inte är inblandade i utpressningen.

Andra subtila hot som framgår i anmälningarna är att lämna ”gåvor” vid personens hem eller arbete. Exempel på sådana ”gåvor” är en pistolkula i brevlådan, begravningsblommor på parkeringsplatsen eller hemskickade bilder som föreställer barnens skola (jfr Brå 2009:7, Brå 2005:18). Gåvorna uppfattas ofta som att den utsatte eller dennes familj blivit kartlagda eller bevakade, och upplevs som mycket hotfulla (jfr Brå 2008:8, Graham 1985).

Tidigare studier om otillåten påverkan visar att vissa påverkans-

[14] Att upprätta en falsk polisanmälan är brottsligt (falsk tillvitelse, 15 kap. 7 § BrB).

former anmäls i större utsträckning än andra. Siffror saknas för privatpersoner som utsätts för påverkansförsök. Däremot visar studier om otillåten påverkan mot myndighetspersoner att subtila och inte entydigt straffbara hot anmäls i betydligt lägre grad än våld och skadegörelse, även då påverkaren har kopplingar till organiserad brottslighet (Brå 2009:7, Brå 2005:18, Brå 2009:13). Ett rimligt antagande är därför att utpressning med subtila hot är underrepresenterade i anmälningarna.

Hoten riktas främst mot den utsatte själv

Mot vem hotet riktas framgår av diagram 9. Vanligast är att den utpressade själv hotas. Den utsattes familj nämns i samband med vissa hot. Hoten handlar ofta om den utsattes partner men också barn, syskon och ibland föräldrar. Hot riktas även mot den utsattes egendom. Det kan vara att lägenheten eller huset ska brännas ned eller att arbetsplatsen ska bombas eller utsättas för skadegörelse. Hoten kan också gälla vänner och kollegor till den utsatte. Även hot om våld mot husdjur förekommer (kategorin övriga i diagram 9).

I de fall där utpressaren använt subtila hot är det i regel inte riktat mot någon specifik person. Därför framgår inte i en relativt hög andel av utpressningsfallen (15 procent) vem hotet riktas mot.

Diagram 9. Andelen hot riktade mot olika objekt, fördelning i procent (n=1077).[15]

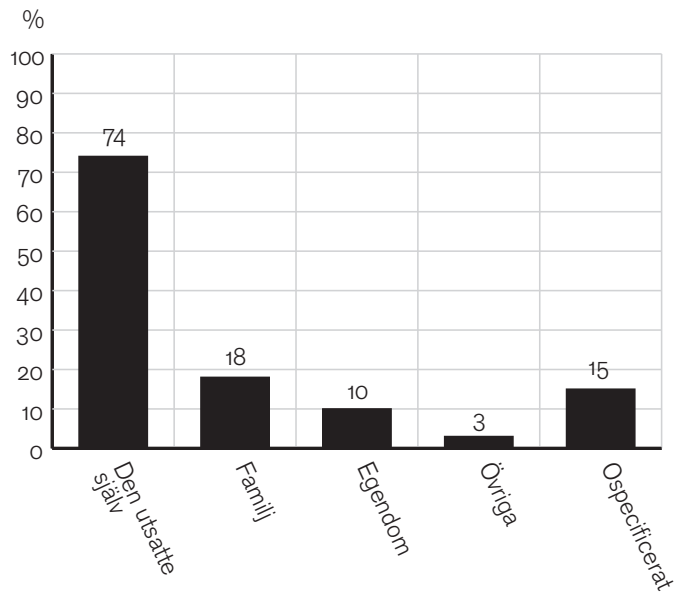

[15] Flera hot kan förekomma i en anmälan, varför siffran i figuren överstiger 100 procent.

Hot framförs ofta personligen

Vid utpressning uttalas hotet ofta ansikte mot ansikte, vilket skedde i mer än hälften av de anmälda utpressningsbrotten (se diagram 10). Telefon används också i stor utsträckning. Det är dubbelt så vanligt att hotet framförs via telefonsamtal som via sms eller mms. Ibland skickas hot via internet, genom antingen e-post, internetforum eller chatprogram. Det är relativt ovanligt med handskrivna hotbrev i anmälningarna. I några fall har den utsatte inte själv tagit emot hotet, utan någon i dennes familj eller umgängeskrets har vidarebefordrat det (se Ryktesväg i diagram 10).

Det vanligaste är att utpressningshotet framförs hemma hos den utsatte (se diagram 11). Att bli uppsökt och hotad i sitt hem kan upplevas som särskilt allvarligt då hemmet vanligen upplevs som en trygg punkt i tillvaron (jfr Brå 2005:18, Brå 2009:7). Det signalerar också en vetskap om var den utsatte bor. När hotet sker i en annan privat bostad än den utsattes äger det i regel rum hos utpressaren själv, men ibland även hos en gemensam vän eller en anhörig. Sådana hot och utpressningssituationer uppstår ofta i ”stundens hetta” i samband med en uppblossad konflikt mellan de inblandade.

Diagram 10. Andelen hot framförda via olika medier, fördelning i procent (n=1077).[16]

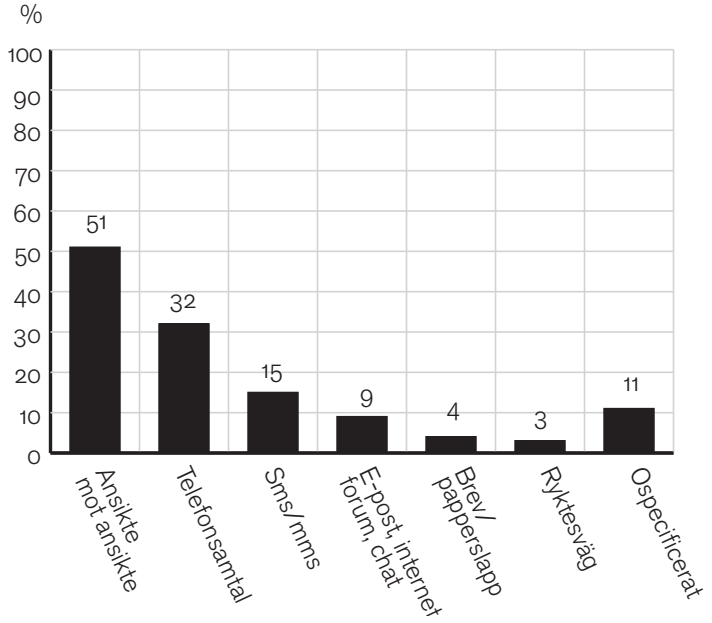

Många av hoten sker på offentlig plats som i krogmiljö, vid mataffären eller den lokala bensinmacken. Ibland uppstår själva utpress-

[16] Flera hot kan förekomma i en anmälan, varför siffran i figuren överstiger 100 procent.

ningssituationen i den offentliga miljö där hotet framförs. Ibland finns redan en utpressningssituation sedan tidigare och ytterligare hot framförs då personerna slumpmässigt stöter på varandra. Detta resultat liknar tidigare forskning om otillåten påverkan mot unga brottsoffer och vittnen, som visar att hot ofta framförs när parterna råkar på varandra (jfr Brå 2008:8).

Vissa utpressningshot sker även på arbetsplatsen eller i skolan. Utpressningshot som sker på arbetet tycks främst drabba företagaren själv och sällan andra anställda.

Ungdomar tillbringar en stor del av sin tid i skolan. När utpressning förekommer bland ungdomar sker den därför i skolan.

Diagram 11. Andelen hot framförda på respektive plats år 2010, fördelning i procent (n=548).

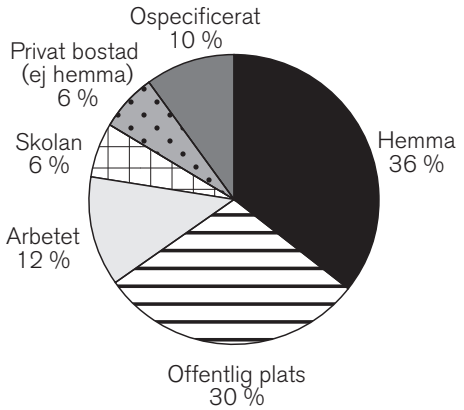

Ensam gärningsperson vanligast

I ungefär 60 procent av anmälningarna uppger den utsatte att det var en ensam gärningsperson vid hottillfället. I övriga fall är det vanligast att utpressningen utfördes av två personer.

Oftast är det den som uttrycker hotet som också ska genomföra det. Men nästan en sjättedel (17 procent) hotar med att någon annan ska ta hand om repressalierna. Ofta anges inte närmare vem denna är, utan det hänvisas till ”folk” eller ”kontakter”. Ibland hänvisas till ”torpeder, ”indrivare” eller namngivna gäng för att förstärka hotet. Främst hänvisas till de kriminella grupperingar med upparbetade skrämselkapital som figurerar flitigt i medierna. Av anmälningarna framgår inte om det finns någon substans bakom påståendena. I tidigare forskning finns tecken på att personer ibland ”lånar” andras skrämselkapital för att förstärka hotet (Brå 2008:8, Brå 2007:7, Hadley 2006).

Beväpning relativt ovanligt

I cirka 10 procent av anmälningarna om utpressning framkommer att det funnits vapen vid hottillfället. Vapen används därmed inte i lika stor utsträckning vid utpressning som vid butiksrån (90 procent) eller personrån (25 procent) (Brå 2011:14, Brå 2011:1). Den relativa frånvaron av vapen vid utpressning beror sannolikt på att hotet inte gäller en omedelbar konsekvens. Ytterligare förklaringar är att vapeninnehav är ett bevisbart brott samt att det inte behövs vapen vid ett redan upparbetat skrämselkapital.

Av anmälningarna framgår att utövarna hotar med kniv och skjutvapen i ungefär lika stor utsträckning (fyra procent vardera). Olika tillhyggen som till exempel slagträn, yxor eller järnrör figurerade i två procent av anmälningarna. Vid enstaka tillfällen förekommer även elpistol och knogjärn.

I ytterligare sju procent av utpressningarna har inget vapen visats, men det har funnits ett verbalt hot om vapen. Främst handlar det om skjutvapen och att någon ska skjutas om inte utpressaren får sin vilja igenom. Några fall av skenavrättningar med skjutvapen finns också beskrivet i anmälningarna.

Våld som hotförstärkning

Ett direkt hot om våld förekommer i ungefär hälften av anmälningarna, men impliceras i betydligt fler. Att våld faktiskt förekommer i samband med utpressningssituationen är mindre vanligt och nämns i 13 procent av anmälningarna. Liksom i andra studier om otillåten påverkan visar anmälningarna om utpressning att våldet främst leder till lindrigare skador hos den utsatte (skador som inte kräver akut läkarvård) (jfr Brå 2005:18, Brå 2009:7).

Vapen används sällan när våld utövas (i två procent av samtliga utpressningsfall). Slag och sparkar av varierad intensitet mot huvud och kropp är vanligast. I de fall där vapen använts i samband med våld har det främst varit ett tillhygge som tagits med (t.ex. ett slagträ eller en batong) eller så har det funnits i närheten (t.ex. en stol eller en pinne). Även i de få fall där ett skjutvapen använts har det varit som tillhygge och inte genom att skott har avlossats.

När våld använts tycks syftet vara att förstärka hotet, skapa eller bygga på ett befintligt skrämselkapital eller som en del i en bestraffning. På så sätt ligger utpressning i linje med andra former av otillåten påverkan som hot och trakasserier, där man vill skrämmas utan att ta till våld eller använda det uppvisade skjutvapnet (Brå 2011:14, Brå 2005:18, Brå 2009:7, Brå 2008:8, jfr Katz 1988).

Fem varianter av utpressning

I tidigare avsnitt presenterades generella resultat utifrån samtliga anmälningar i urvalet. De generella resultaten ger en övergripande bild av utpressningsbrottsligheten i Sverige, men bilden är inte komplett. Utifrån anmälningar har fem varianter identifierats som konkretiserar och nyanserar bilden av utpressning. Som läsaren snart kommer att upptäcka finns också en viss spridning inom varianterna vilket understryker att utpressning kan drabba många olika kategorier av personer, av olika anledningar.

Resultaten utifrån anmälningarna tolkas här i större utsträckning än i föregående kapitel med hjälp av intervjupersoner och seminariedeltagare.

Hämndlystet ex bakom utpressning

UTPRESSNING Byt lösenord när du byter partner. Det rådet ger polisen efter att ett svartsjukedrama slutat i både dataintrång och utpressning.

Det före detta paret flyttade ihop för ett par år sedan. Men redan från början färgades relationen av svartsjuka. Mannen ägnade för mycket tid åt olika ”väninnor”, menade kvinnan i förhållandet. När de flyttade isär gick kvinnan in i mannens mejl. Hon skickade ett antal mejl med ”olämpligt innehåll” för att förstöra för sitt ex. Inte nog med det. Hon krävde också ”skadestånd”.

– Om han inte betalade skulle hon polisanmäla honom för misshandel, berättar polisens utredare, som menar att det inte finns några uppgifter som tyder på att mannen varit våldsam.

Kvinnan är nu polisanmäld för dataintrång, försök till utpressning och falsk tillvitelse.

Förra året fördubblades antalet polisanmälda dataintrång och trenden fortsätter, enligt Brottsförebyggande rådet (Brå). Utpressning är också ett brott som kraftigt ökar i statistiken. ◆

1. Utpressning i nära relationer

- Bakgrunden till utpressningen är ofta en tvist som uppstått i samband med en separation.
- Fler av brotten är fullbordade jämfört med utpressning generellt.
- Denna form av utpressning sker oftast hemma hos den utsatte och utövaren framför själv hotet.
- Kvinnor är utsatta och utövare i högre grad än vid annan utpressning.
- Det är inte ovanligt att det finns en historik av våld i relationen.
- De vanligaste hoten gäller våld, förtal eller att göra en polisanmälan.
- Våld förekommer i en femtedel av anmälningarna när utövaren är man, men endast i något enstaka fall när utövaren är kvinna.

Forskning om relationsvåld lyfter makt och kontroll som viktiga bakgrundsfaktorer till våldsutövandet (Ekbrand 2006, jfr Niemi-Kiesiläinen 2007). När otillåten påverkan sker mot brottsoffer är grundbrottet ofta våld i en nära relation (Brå 2008:8). Syftet med påverkansförsöket är många gånger att gärningspersonen vill bevara kontakten och upprätthålla makt över sin före detta partner. Samma problematik återfinns i anmälningarna om utpressning i nära relationer där ett ¨monetärt motiv kan vara kombinerat med att utöva makt och kontroll.

Utpressning är här snarast en följd av eller en reaktion på en större problembild. Genom att utövare och utsatt tidigare haft en relation uppstår tillfällen till utpressning. Det kan handla om särskilt svårlösta separationer där det finns gemensamma barn och relationen i någon form måste fortgå.

Vid utpressning i en nära relation lyfter seminariedeltagare fram en särskild svårighet när parterna har gemensam ekonomi. Det blir då svårt att tala om utpressning när pengarna som krävs kommer från något som upplevs vara den ”gemensamma plånboken”.

Relativt vanligt att kvinnor utövar eller utsätts

I sju procent av samtliga anmälningar om utpressning från år 2010 är den utpekade en före detta partner till den utsatte.[17] Det motsvarar 1,6 fall per 100 000 invånare.[18] Flest anmälningar finns i storstadslänen Stockholm, Västra Götaland och Skåne. Tillsam-

[17] I något enstaka fall är personerna fortfarande tillsammans vid anmälningstillfället.

[18] Eftersom undersökningen bygger på ett urval med hälften av anmälningarna är antalet uppräknat x 2.

mans gjordes ungefär 70 procent av anmälningarna om utpressning i en nära relation i dessa län. Även sett till antal fall per 100 000 invånare ligger storstadslänen högre än riksgenomsnittet. Boende i Uppsala län har dock gjort flest anmälningar per invånare (4,8 fall).

Andelen fullbordade fall inom denna variant är 32 procent, vilket är tio procentenheter mer än andelen fullbordade utpressningsfall totalt i anmälningarna. Det innebär antingen att det är vanligare att gärningspersonen lyckas driva igenom utpressningskravet eller att fler fullbordade fall inom denna kategori kommer till myndigheternas kännedom. Bland de fullbordade fallen är ungefär lika många av predatorisk natur (engångsföreteelse) som av parasitär (upprepad utpressning).

I sex av tio fall är den som utövar utpressning en man och den utsatta en kvinna, i resterande fall gäller det omvända.[19] Det innebär att det är en relativt hög andel kvinnor som både utövar och utsätts, jämfört med andra utpressningsvarianter. I majoriteteten av fallen (93 procent) är utövaren ensam när hotet framförs. Både anmälningar och seminariedeltagare illustrerar att barnen stundtals används som ett redskap i utpressningen genom att den andra föräldern inte får träffa barnen innan kraven uppfyllts.

Många gånger skiljer sig utpressningen i nära relationer åt beroende av om utövaren är man eller kvinna. Därför är följande redovisning uppdelat på kön.

Mäns utpressning: hot om våld och eget skrämselkapital

Fyra av tio anmälningar där en man utpressar sin före detta partner gäller fullbordad utpressning. I anmälningarna förekommer dels tvister om till exempel bodelning eller vårdnad som uppstått i samband med separation, dels våld som förekommit tidigare i förhållandet vilket byggt upp ett skrämselkapital som används i utpressningen (jfr Brå 2008:8).

Annan utpressning anspelar på känslor av skam. Förhållanden bygger på förtroende, men när förhållandet tar slut tar ibland också förtroendet slut. Seminariedeltagare lyfter fram att det förekommer att tidigare förtroligheter då utnyttjas i utpressningssammanhang, till exempel intima bilder från förhållandet. Den utsatte känner skam om den förtroliga informationen eller bilderna kommer fram.

Ett monetärt motiv är vanligast. Främst handlar det om summor där det totala beloppet sällan överstiger 100 000 kronor. Mer än en fjärdedel av utpressningsfallen där utövaren är man, handlar dock om att få sin före detta partner att göra eller inte göra någonting. Vanligast är att den utsatte ska skriva under papper eller

[19] Det finns några få fall där personen pressar en före detta partner av samma kön.

beslut som gynnar mannen i samband med en separation.

Det absolut vanligaste hotet om kravet inte uppfylls är våld. Eftersom utpressningsgrunden har att göra med den nära relationen gäller hoten om våld i första hand den före detta partnern. Att hoten riktas mot någon annan är mycket ovanligt (jfr Brå 2008:8).

Det är mannen själv som ämnar utöva våldet. I åtminstone en del fall ligger förklaringen i att det redan finns ett uppbyggt skrämselkapital genom tidigare misshandel inom relationen. I dessa fall vill mannen enbart ha skrämselkapital gentemot sin före detta partner. I allmänhetens ögon skulle mannen förlora sitt anseende om våldsanvändningen blev känd (jfr Brå 2008:8).

Det är mycket ovanligt att vapen förekommer vid hottillfället. Däremot användes fysiskt våld i en femtedel av anmälningarna. Främst gav detta upphov till lindriga skador i de fall där skadans omfattning framgår av anmälan.

En företeelse som inte framgår av anmälningarna, men som uppmärksammats på andra håll, rör kvinnor som beviljats uppehållstillstånd i Sverige på grund av anknytning till en man som bor här (Utbildningsdepartementet Dir 2011:44)[20]. Det förekommer att dessa kvinnor utsatts för våld av sin partner. De män som använder våld kan utnyttja den så kallade tvåårsregeln i utlänningslagen (2005:716) vilket skapar en utpressningssituation. Regeln innebär i praktiken att det är svårt för kvinnan att få permanent uppehållstillstånd om relationen avslutas innan de två åren har gått till ända.

Andra hot som inte innebär våld, men som förekommer i anmälningarna är ryktesspridning och förtal. I vissa fall där barn finns med i bilden hotar mannen även med att ta dessa ifrån sin före detta partner.

Hoten sker främst ansikte mot ansikte hemma hos den utsatte, eller i deras ännu gemensamma bostad. Det är även relativt vanligt med hot via telefonsamtal eller sms.

Kvinnors utpressning: brottsanklagelser och andras skrämselkapital

När utövaren är kvinna gäller två av tio anmälningar fullbordade fall, vilket är färre fall än då utövaren är man.

Ibland grundar sig utpressningen eller utpressningsförsöket på att det uppstått en tvist om bodelning och vårdnad i samband med separation, vilket liknar utpressning då utövaren är man.

I andra fall har utpressningen sin grund i att den före detta partnern anklagas för att ha begått ett brott mot kvinnan eller ibland

[20] En statlig utredning har tillsatts för att undersöka problemet (Utredningen om kvinnor som utsätts för våld efter att ha beviljats uppehållstillstånd i Sverige på grund av anknytning, U 2011:02).

ett barn. Ofta gäller den påstådda gärningen ett våldsbrott eller ett sexualbrott. Anklagelsen kan vara sanningsenlig, men också sakna grund, vilket är svårt att avgöra på basis av anmälningarna. Seminariedeltagare berättar att de stött på flera fall där kvinnor hotat med att anmäla mannen för sexualbrott som aldrig inträffat. De lyfter också fram att mannen befinner sig i ett underläge redan från början, då kvinnans trovärdighet i sådana sammanhang sällan ifrågasätts. Det innebär att kvinnor i vissa fall utnyttjar centrala samhällsfunktioner för sin utpressning. På samma sätt som skrämselkapital blir det en kapacitet, dock av ett annat slag.

I anmälningarna återfinns nästan enbart monetära motiv. Summan som kravet gäller är högre än när utövaren är man och överstiger ofta 100 000 kr. Ett par av kraven gäller miljonbelopp. Några seminariedeltagare upplever att kvinnan ibland känner sig ha rätt till pengarna efter separation.

Även när utövaren är kvinna hotas det ofta med våld. Dock gäller nästan samtliga sådana hot att någon annan än kvinnan ska verkställa hotet. Sannolikt saknar hon ett eget våldskapital och får därför ”låna” andras (jfr Hadley 2006).

Som i de utpressningsfall där utövaren är man riktar sig också kvinnans hot mot den före detta partnern. Även barnen inkluderas genom att den andra föräldern förvägras sin umgängesrätt. För det mesta förs hoten fram via telefonsamtal och sms. En mindre andel av hoten sker ansikte mot ansikte och nästan aldrig i samband med våld.

Utpressning av övrig familj och släkt

Förutom utpressning mellan nuvarande eller före detta partner förekommer även utpressning bland andra familjemedlemmar och mer avlägsna släktingar. Sådan utpressning återfinns endast i tre procent av anmälningarna och redovisas därför här då denna utpressning, liksom den i nära relationer, främst sker i hemmiljö.

Olika former av släktband finns mellan utövare och utsatta inom denna kategori. Syskon, föräldrar, vuxna barn, kusiner men även mer avlägsna samt ingifta släktingar förekommer som utövare i anmälningarna. Variationen i anmälningarna är stor och nästan samtliga redovisade utpressningsgrunder anges någon gång.

Även om få fall av detta slag anmälts är risken att mörkertalet är omfattande. Anmälningsbenägenheten för brott som begås i hemmet, särskilt av familjemedlemmar, är generellt lägre än för brott med okänd utövare.

Utpressning allt vanligare bland ungdomar

UTPRESSNING Utpressning är den nya tidens brott. Det menar både polisen och den lokala skolledningen efter att flera elever på högstadiet blivit utsatta för ”bötning”.

– Ofta handlar det om mobiltelefoner eller märkeskläder. Men ibland gäller kraven pengar, säger skolans kurator.

Utpressning ökar kraftigt i statistiken och har gått ner i åldrarna. Enligt polisen har unga killar hittat en ny inkomstkälla genom att kräva pengar och föremål från sina jämnåriga. Det kallas för bötning eftersom den som utsätts för utpressningen påstås ha gjort något fel.

– Men ofta är det rena påhittet, menar polisens skolsamordnare. Bötning är utpressning och bara ett alternativ till att stjäla eller råna.

Den lokala skolledningen ser allvarligt på situationen. Tillsammans med polisen anordnas nästa vecka ett informationsmöte för föräldrarna. Polisen kommer också att öka närvaron i skolmiljön. Syftet är att sätta stopp för bötningen.

Skolan ska vara en trygg arbetsplats, både för elever och för lärare, säger en av rektorerna som står bakom de riktade insatserna. ◆

2. Utpressning mot och från ungdomar

- Det är fler fullbordade fall i denna typ än för utpressning totalt.
- Utövare och utsatta är framför allt pojkar.
- Utpressningen sker främst på skolan mellan elever.
- Utpressning mellan ungdomar tar sig uttryck genom bötning eller mobbning med "ekonomisk bonus".
- Hoten gäller i första hand våld. Fysiskt våld förekommer i 30 procent av fallen.
- Ibland pressas ungdomar till att stjäla kläder.

De flesta ungdomar som blir föremål för utpressning utsätts i eller omkring skolan av andra ungdomar. Det är också där tillfällen till utpressning uppstår.

I skolan har mobbning varit, och är fortfarande i viss mån, ett uppmärksammat problem (Brå 2009:6, Brå 2009). I dag äger många ungdomar dyra klädesplagg och värdeföremål som föranlett att mobbning numera även tagit formen av utpressning där föremålen byter ägare efter hot om repressalier.

Så kallade maktlekar har sedan länge utspelats i skolans korridorer och på skolgården (Mohr, Koch och Wedberg 2010). Där finns hierarkier som gör att vissa ungdomar bötfäller varandra. Bötning förekommer även bland vuxna, och det som finns i vuxenvärlden har en tendens att replikeras av barn och unga. Tidigare forskning om otillåten påverkan visar att ungdomar ibland tar över metoder som används i etablerade kriminella miljöer, bötning är ett sådant exempel (Brå 2008:8).

Utpressning är dock inte centralt för ungdomar till skillnad mot utpressning inom kriminella miljöer. Utpressning i skolmiljö påminner i stället om utpressning i nära relationer där utpressningen i viss mån är sekundär och bottnar i andra problem.

Fler fullbordade utpressningsfall i anmälningarna

Sju procent av samtliga anmälningar om utpressning gäller ungdomar som utpressar andra ungdomar.[21] Tre fjärdedelar av dessa anmälningar gäller storstadslänen Stockholm, Skåne och Västra Götaland. Skåne län har nästan dubbelt så många anmälningar per 100 000 invånare jämfört med riket totalt. Övriga storstadslän är också något överrepresenterade.Som vid utpressning i nära relationer sticker Uppsala län ut som särskilt utsatt (eller anmälningsbenägen) även vid utpressning mellan ungdomar. Skillnaden är här ännu tydligare, det är sex gånger fler anmälningar per 100 000 in-

[21] Som tidigare i rapporten definieras ungdomar som personer under 18 år.

vånare i Uppsala län jämfört med riksgenomsnittet.

En rimlig förklaring till det stora antalet anmälningar i Uppsala lyftes av seminariedeltagare. I en av Uppsalas skolor hade problem med utpressning uppmärksammats. För att tackla problemet samlades alla föräldrar och upplystes om situationen i skolan. De fick också information om hur de skulle kunna se tecken på barn som blir utsatta för utpressning. Denna insats resulterade i många polisanmälningar.

Ungefär fyra av tio anmälningar gäller fullbordad utpressning, vilket är dubbelt så många som för anmälningarna i allmänhet. Det innebär antingen att fler av utpressningarna mellan ungdomar fullbordas eller att fler fullbordade fall anmäls. Något som talar för den senare förklaringen är att det ofta är en rektor, annan anställd skolpersonal eller den utsattes föräldrar som gör en polisanmälan (jfr Brå 2009:20). Valet ligger då inte hos den utsatte, som kan undvika att polisanmäla händelsen på grund av oro för konsekvenser (jfr Brå 2008:8).

Det är ungefär lika vanligt att utpressningen pågår under längre tid (parasitär) som att det handlar om ett enstaka tillfälle (predatorisk). Oftast ligger elever i samma klass eller skola bakom utpressningen. Ibland känner man varandra på annat sätt, genom syskon eller fritidsaktiviteter (jfr Brå 2008:8).

I nästan två tredjedelar av fallen agerar den som utövar utpressning ensam. Resterande fall gäller utpressning med flera utövare. I åtta procent av anmälningarna finns indikationer på att den som utövar utpressning ingår i någon form av gruppering, oftast med jämnåriga personer.

I nio av tio fall är både utövaren och den utsatte pojke. Det gäller även då ungdomar utsätts för andra vålds- och hotbrott som misshandel och övergrepp i rättssak (jfr Brå 2009:20, Brå 2009:6, Brå 2008:8). Det är med andra ord något ovanligare bland ungdomar att flickor utsätts jämfört med anmälningar om utpressning i allmänhet. Sannolikt är det inte relaterat till olika anmälningsbenägenhet beroende på kön. Tidigare forskning visar att pojkar och flickor som utsatts för exempelvis våldsbrott anmäler i lika stor utsträckning (Brå 2009:20).

Direkta hot om våld

Enligt anmälningarna använder sig ungdomar sällan av subtila hot. Hoten är direkta och består nästan alltid av hot om våld (jfr Brå 2008:8). I första hand gäller hoten den utsatte själv, familjen inkluderas sällan. I ungefär en tiondel av fallen visades ett vapen vid hottillfället. Kniv var vanligast följt av någon form av tillhygge. Inte vid något av hottillfällena förekom skjutvapen (jfr Brå 2009:6, Brå 2009:7). Det är mycket ovanligt att något vapen faktiskt använts.

Fysiskt våld är relativt vanligt förekommande vid utpressning mellan ungdomar och nämns i tre av tio anmälningar. Främst handlar det om slag eller sparkar. I anmälningarna rapporteras främst om lindriga fysiska skador som en konsekvens av våldet.

I vissa fall är våldet inte framåtsyftande utan uppstår oöverlagt i utpressningssituationen. Det kan liknas vid övergrepp i rättssak mot unga brottsoffer och vittnen som ibland uppstår utan närmare eftertanke i samband med grundbrottet (Brå 2008:8). I andra fall används våld och direkta hot, där ett vapen kan visas upp. Förklaringen ligger troligtvis i att ungdomarna ännu inte byggt upp ett skrämselkapital och därför känner sig nödgade att använda våld eller visa ett vapen för att åstadkomma en tillräcklig hotbild (Brå 2008:8, Brå 2009:6). Här fyller utpressning en dubbel funktion där de unga får ut pengar och – medvetet eller omedvetet – bygger upp ett skrämselkapital inför framtiden.

Utpressning mellan ungdomar kan främst delas in i två kategorier: bötning och, med en seminariedeltagares ord, mobbning med ”ekonomisk bonus”.

Bötning mellan ungdomar

Nästan fyra av tio anmälningar om utpressning mellan ungdomar gäller bötning. De händelser som gett upphov till bötningen varierar. Ibland anklagas den utsatte för att ha ”golat” eller ”tjallat”. Andra gånger bötfälls personen för att ha tagit något utan lov eller skadat något som han eller hon lånat. Det räcker dock med att ha vägrat bjuda på godis, pratat med någons flickvän eller ha ”snackat skit” för att bli bötfälld. Undersökningen talar för att systemet med bötning kan spridas på en skola.

Det motiv som kommer fram i anmälningarna om bötning mellan ungdomar är monetärt. Med ungdomars begränsade ekonomi och svårigheter att få tag i större summor är bötningsbeloppen relativt låga jämfört med bötning när vuxna utsätts (jfr Brå 2008:8). Beloppet överstiger mycket sällan 5 000 kronor. Vanligast rör sig beloppet mellan 500 och 2 000 kronor, vilket ändå kan vara mycket pengar för ungdomar. Bötning används även som en form av bestraffning, därför är motivet till brottet ibland hämnd.

Mobbning med ekonomisk bonus

Andra utpressningssituationer har ett upplägg som påminner mer om mobbning, där någon väljs ut och sedan trakasseras på olika sätt. Men mobbningen stannar inte där, utan en utpressningssituation uppstår när mobbaren ”erbjuder” den utsatte att upphöra med sina trakasserier vid betalning. Det vanligaste är att det förekommit våld, antingen innan eller i samband med utpressningssituationen. Den utsatte uppmanas att betala eller göra som utpres-

saren säger för att våldet ska upphöra.

Ibland finns en verklig eller påhittad skuld i bakgrunden. Utpressaren tar ibland den utsattes mobil och hotar sedan med att inte ge tillbaka den eller skada den om inte den utsatte gör som utpressaren vill.

Motivet är i åtta fall av tio monetärt. Den summa som begärs är generellt mindre än summan vid bötning mellan ungdomar. Oftast handlar det om mindre än 500 kr och beloppet överstiger sällan 2 000 kr. Det förekommer också att utpressaren kräver ett föremål av den utsatte som en form av betalning. Det kan vara att den utsatte ger utpressaren sin mobil eller dator eller någon annan av sina ägodelar.

I andra fall handlar det om att den utsatte ska utföra en handling. Det kan vara att stjäla eller snatta cigaretter, pengar eller värdefulla föremål hemifrån eller från en butik. Skillnaden mellan monetära motiv och att få den utsatte att utföra en handling är liten då handlingen ofta innebär en direkt ekonomisk vinning för utpressaren.

Utpressning mellan ungdomar och vuxna

Det finns även anmälningar om utpressning där ungdomar figurerar som antingen utsatt eller utövare medan den andre personen, i lagens mening, är vuxen. Dessa situationer finns i enstaka anmälningar.

I flera anmälningar förekommer att ungdomar plockas upp i en bil och pressas att stjäla kläder. Troligtvis säljs kläderna sedan vidare. Denna typ av utpressning mot ungdomar upptäcks främst då stölden misslyckas och den unga grips i samband med brottet. Detta i kombination med det underläge som en yngre person befinner sig i jämte en äldre gör att anmälningsbenägenheten bedöms som låg och utpressningen upptäcks mer eller mindre av en slump eller vid riktade insatser av polis. Omfattningen är därför troligtvis större än vad som framgår av anmälningarna.

Även det omvända, det vill säga att en ung person utpressar en äldre förekommer. Det finns inga tydliga mönster i dessa anmälningar och det handlar om få fall. En gemensam nämnare i ett par anmälningar är dock att det finns ett åldersrelaterat motiv. Utövarna är under 18 år och får själva varken köpa tobak eller alkohol. Motivet med utpressningen är därför att få någon att köpa ut.

Sexchattare utsatt för utpressning

UTPRESSNING Det kan vara riskabelt att ge sig in på sexsidor på nätet. Det fick en tjänsteman i kommunen erfara efter att han hade varit i kontakt med ”Katja” på en sexsajt och därefter ha blivit utsatt för utpressning. Bakom signaturen ”Katja” dolde sig inte en ung kvinna utan en medelålders man som satt i system att utpressa sexkunder.

I början av mars var den kommunale tjänstemannen ute på en av internets sexsajter. Det var där han kom i kontakt med ”Katja”. De utväxlade sexuella fantasier och bestämde sig för att träffas. Eftersom hon bodde i norra Sverige satte mannen in 5 000 kronor till respengar på kvinnans konto.

Men någon kvinna kom aldrig på besök. I stället fick tjänstemannen hotfulla mail. Om han betalade 10 000 kronor skulle hela ”historien” glömmas bort. Om han inte betalade skulle hans arbetsgivare och polisen få del av chatten med ”Katja”.

Mannen betalade, men snart kom nya krav. Till slut orkade tjänstemannen inte längre utan gick till polisen. ◆

3. Internetutpressning

- Det finns främst fem typer av internetutpressning. Den utsatte har:
  1. Poserat sexuellt via internet.
  2. Besökt hemsida med sexuellt innehåll.
  3. Köpt eller sålt något via internet.
  4. Fått dator eller användarkonton hackade.
  5. Mottagit Nigeriabrev.
- Vid internetutpressning är färre fall fullbordade jämfört med utpressning totalt.

I takt med den tekniska utvecklingen där nästan alla har tillgång till en dator och internet begås också fler brott över internet (jfr Brå 2000:2, Schlegel och Cohen 2007). En varierande stor del av tiden är vi också uppkopplade mot internet och en betydande del av våra sociala kontakter sker numera via Facebook, Twitter och andra sociala forum på internet. Även om utpressning på internet kan anta olika former präglas de flesta av relativ enkelhet. Utövaren får med enkla medel tillgång till eller har redan information om den utsatta som används för utpressning.

Datorer fyller egentligen tre funktioner: kommunikation, produktion och presentation (Schlegel och Cohen 2007). Samtliga funktioner figurerar också i utpressningssammanhang. Utpressningsbrev skickas via e-post, utpressningsgrunder skapas och utpressningshot realiseras via datorer.

Det går att skilja mellan två former av internetrelaterade brott (Grabosky 2007, Jewkes 2007). Det första är nya brott med nya metoder som nätfiske och dataintrång. Det andra är gamla brott men med nya metoder. Brott som funnits länge, men som nu även kan begås antingen på eller med hjälp av internet. Utpressning hör till den senare kategorin.

Internetutpressning är generellt den minst personliga formen av utpressning. Att andra brott begås mot den utsatte är ovanligt och utövaren drivs främst av monetära motiv utan att det finns personliga konflikter med den utsatte i bakgrunden.

Fem former av internetutpressning

Ibland används internet som ett medium för att framföra utpressningshot. Hoten framförs via e-post, internetforum eller i chatkonversationer.[22] Internet är globalt och i åtminstone en femtedel av utpressningarna finns indikationer på att utövaren befinner sig utomlands. Det kan handla om e-postadresser som är registrerade

[22] Förekommer i sammanlagt nio procent av anmälningarna.

utomlands eller att utpressningskravet är i utländsk valuta.

Förutom att internet används för att framföra hot har internet haft en mer framträdande roll i sex procent av anmälningarna. De former av internetutpressning som figurerar i anmälningarna framgår av diagram 12.

Diagram 12. Internetutpressning i anmälningarna (n=61).

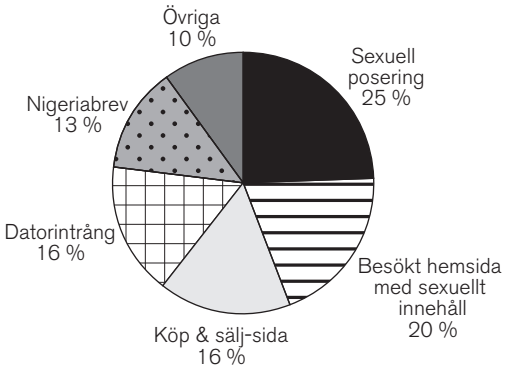

En tiondel av anmälningarna om internetutpressning gäller fullbordade fall, vilket är hälften så stor andel jämfört med samtliga anmälningar. En stor andel hot gäller att avslöja något obekvämt om den utsatte. Den utsatte kan i dessa situationer själv känna att han eller hon gjort något fel och är därför mindre benägen att anmäla utpressningen. Mörkertalet över fullbordade fall kan därmed vara betydande. Den utsatte kanske bedömer att konsekvensen av en polisanmälan blir att hemligheten avslöjas för släkt och vänner i samband med utredningen eller en eventuell rättegång.

Ett viktigt resultat är att samtliga anmälningar om fullbordade utpressningar gäller parasitär utpressning. Det innebär att utpressningen ofta fortgår även efter att ett initialt belopp är betalt, men kan också indikera att predatorisk internetutpressning inte anmäls.

Sexuell posering

Mellan åren 2007 och 2010 har andelen unga som lägger upp bilder och videoklipp på sig själva ökat (Datainspektionen 2011:1). Anmälningarna om utpressning visar att det inte bara är unga som använder internet på det sättet. Att skicka nakenbilder eller bilder med sexuell anspelning på sig själv kan dock leda till obehagliga konsekvenser. Personen i andra änden av en chatkonversation är inte alltid den som han eller hon utger sig för att vara. De bilder som skickas riskerar att användas i utpressningssammanhang. Hotet i anmälningarna består då av att publicera de känsliga bilderna på internet, eller skicka bilderna till den utsattes nära och kära.

Det är dubbelt så vanligt att kvinnor utsätts för denna form av

utpressning än män. Utövaren är dock vanligen en man (73 procent). I de flesta fall vill denne ha pengar för att inte realisera hotet. Summan som begärs ligger enligt anmälningarna ofta mellan 5 000 och 10 000 kronor men överstiger aldrig 20 000 kronor. I en del fall går emellertid utpressningen ut på att få den utsatte att skicka ännu fler bilder med sexuellt innehåll.

Besökt hemsidor med sexuellt innehåll

I vissa anmälningar utpressas den utsatte efter att ha besökt hemsidor eller forum med ett känsligt innehåll. Det kan vara hemsidor med kontaktannonser för sex eller strippshower via webkamera. Andra gånger är det hemsidor med ett brottsligt innehåll där sexuella tjänster annonseras ut eller forum som riktar sig till personer som söker sexuell kontakt med minderåriga.

Utövaren hotar antingen med att avslöja den utsatte för vänner och familj eller att göra en polisanmälan om inte utpressningssumman betalas. I anmälningarna är det enbart män som drabbats av denna typ av utpressning. Det är också främst män som är målgrupp för hemsidor som marknadsför sexuella tjänster (Socialstyrelsen 2007).

I samtliga fall är det en okänd person som utövar utpressningen. Av de anmälningar där kön framgår återfinns främst män bland utövarna, även om det framgår att personen ibland låtsas vara en kvinna. Utövaren utnyttjar anonymiteten till att *skapa* tillfällen till utpressning genom att underlätta eller be personerna utföra skamliga eller brottsliga handlingar. Tillvägagångssättet går att likna vid en rävsax. Den som utsätts lockas in i fällan med en sida där sexuella tjänster annonseras ut. När han försöker köpa en sexuell tjänst smäller rävsaxen igen. I stället för en sexuell tjänst kommer ett utpressningskrav. Motivet är monetärt och beloppen varierar. Vanligast är dock att utpressningskravet är mindre än 10 000 kr.

Vissa utövare drivs dock av närmast ideologiska motiv när de söker efter personer som vill köpa sexuella tjänster eller letar efter barnpornografiska bilder.

Köp- och säljsidor

En annan variant av utpressning på internet har sin grund i en tvist som uppstått via någon av de köp- och säljsidor som finns på internet. Hotet handlar främst om våld då den utsatte i dessa situationer inte gjort något skamligt som kan användas i utpressningssammanhang.

I anmälningarna finns båda parterna representerade. Köparen utövar utpressning på säljaren när personen är missnöjd med köpet och hot om våld används för att köpet ska gå tillbaka. Säljaren i sin tur utövar utpressning för att få ut mer pengar än vad som

från början varit avtalat.

Det är ungefär lika många kvinnor som män som köper och säljer varor via internet (SCB 2010). Det är också nästan lika vanligt att en kvinna blir utsatt för den här typen av utpressning som en man i anmälningarna. I samtliga fall där kön framgår är dock den som utövar utpressningen en man.

Datorintrång

En del utpressare använder en dator som redskap för att ”kidnappa” den utsattes användarkonton. Genom att ändra lösenorden hindras den utsatte från att komma åt sin egen e-post eller sitt sociala nätverk på internet. För att få tillbaka kontrollen måste den utsatte betala den summa som utpressaren begär. Om det är ett företag som har drabbats hotas ibland med att svärta ned företagets rykte genom att använda företagsnamnet på ett ofördelaktigt sätt.

Av anmälningarna framgår att både män och kvinnor utsätts för den här typen av datorintrång och utpressning. Motivet bakom utpressningen är i nästan samtliga fall monetärt. Summan som utpressningskravet gäller är oftast några hundra- eller tusenlappar. Kravet överstiger sällan 10 000 kronor. I några fall där den utsatte är kvinna förekommer krav av sexuell natur kombinerat med eller som ett alternativ till pengar.

Nigeriabrev som utpressningsbedrägeri

Nigeriabrev är en form av bedrägeri. Uppläggen i breven är olika, men de sprids vanligen via e-post och bygger på en uppdiktad historia. Originalet går ut på att vädja om hjälp med en överföring av mångmiljonbelopp, där tacken är en procentandel av summan. Några pengar kommer dock aldrig för den som hjälper till. Däremot kommer en begäran om pengar för att täcka omkostnader i samband med överföringen. Bedragaren fortsätter be om mer pengar så länge den utsatte betalar och tror på berättelsen. Breven anspelar på den utsattes girighet och önskan om lättförtjänta pengar. Breven skickas slumpmässigt, vilket skiljer sig från andra fall av internetutpressning som riktas mot snävare grupper.

I anmälningarna figurerar ett antal Nigeriabrev i form av en utpressningshistoria. Berättelsen i e-postbrevet går ut på att det finns ett kontrakt på den utsattes liv. Den som skickat brevet påstår sig i sin tur ha blivit anlitad för att ta livet av den utsatte. Personen erbjuder sig att avstå från uppdraget och avslöja vem som står bakom kontraktet om en viss summa pengar betalas inom en snar framtid. Breven är skrivna på engelska och den summa som begärs är angiven i dollar. Vissa brev är exakta kopior, men det florerar ett antal varianter med samma uppbyggnad.

Ingen anmälan om den här typen av utpressning gäller fullbor-

dade brott. Utpressning som grundar sig på massutskick kan framstå som harmlös, men mottagaren vet inte alltid att andra fått samma brev och att historien är fiktiv. Vid ett seminarium berättades om en person som mottagit ett hotbrev till sin privata e-postadress och uppfattat att det låg kartläggning bakom då den utsatte hade koppling till en stad som nämndes i brevet.

Bilhandlare utsatt för utpressning

UTPRESSNING I dag åtalas fem personer misstänkta för försök till grov utpressning. Uppdraget att utföra utpressningen kom från en konkurrent inom branschen för begagnade bilar.

På tisdagen lämnade åklagaren in stämningsansökan mot de fem personerna som misstänks för att ha utpressat en känd lokal bilhandlare.

– Jag rubricerar brottet som försök till grov utpressning, säger åklagaren och menar att bevisningen är vattentät.

Hoten har nämligen spelats in på band. När bilhandlaren började få besök av ”muskulösa” män vände han sig till polisen. Företagaren fick hjälp att installera inspelningsutrustning.

– Om företagaren inte betalade 10 000 kronor i månaden skulle lagret av begagnade bilar gå upp i rök, säger åklagaren.

När väl hoten hade spelats in gick polis och åklagare vidare och började avlyssna utpressarnas mobiltelefoner. Det visade sig att en konkurrent till bilhandlaren låg bakom utpressningen. Nu väntar rättsliga efterspel under den fem dagar långa förhandlingen i tingsrätten. Det står redan klart att åklagaren kommer att yrka på kraftiga fängelsestraff. ◆

4. Utpressning mot och från företag

- Andelen fullbordade fall är färre än för utpressning totalt.
- Restaurang- och byggbranscherna är mest utsatta. Byggbranschen figurerar mest bland företag som utövar utpressning enligt anmälningarna.
- En stor del av anmälningarna där företag är inblandade i utpressning är från Stockholms län.
- Tvister och skulder är ofta bakgrunden till utpressning när utövare eller utsatta är företag.
- De inblandade har ofta någon form av professionell relation.
- I många fall finns indikationer på kopplingar till kriminella grupperingar.

Företag har generellt större resurser än privatpersoner och är därför ofta måltavla för brott med ekonomiska motiv.[23] När ett företag drabbas av otillåten påverkan ställer det andra krav på samhället än om den drabbade är en privatperson (Brå 2008:8). Svårigheterna ligger i att det vid sidan av en person också kan drabba en hel verksamhet. Även om det innebär stora omställningar kan man vid allvarliga hot flytta en privatperson, medan ett företag inte har samma flexibilitet (jfr Fyfe och Sheptycki 2005, Brå 2008:8).

Seminariedeltagare beskriver att kriminella ofta väljer att pressa flera mindre företag som ett sätt att sprida riskerna, i stället för ett stort företag som ofta har högre säkerhet.[23] I synnerhet mindre företag kan ha små marginaler, vilket gör att sårbarheten är hög och följden av utpressning kan bli konkurs.

Företagare blir ibland utpressade av missnöjda anställda eller kunder. Många utpressningsfall vittnar därför om svårigheter som är förknippade med att driva företag.

En hög koncentration till Stockholm

I 20 procent av anmälningarna framgår att ett företag på något sätt är inblandat i utpressningen. I 15 procent av dessa fall har ett företag *utsatts* för utpressning, i resterande fall har ett företag *utövat* utpressning. Ungefär hälften av anmälningarna gäller Stockholms län, vilket inte enbart går att förklara med att en stor andel företag finns i Stockholmsregionen. Sett till andelen arbetsställen per storstadslän år 2010 är 24 procent belägna i Stockholms län (SCB:s hemsida).

[23] Resultaten om företag utvecklas i en särskild Brå-rapport som ges ut hösten 2012.

Över 90 procent av anmälningarna gäller utpressningsförsök. Det är en betydligt högre andel jämfört med andelen utpressningsfall totalt. De fullbordade utpressningsfallen i anmälningarna gäller främst parasitär (upprepad) utpressning.

De summor som utpressningskravet gäller är i anmälningarna högre när företag är inblandat i utpressningen än vid tidigare nämnda varianter. Det kan till stor del förklaras av att företag många gånger förmodas ha större resurser än privatpersoner. Vanligtvis är summan sexsiffrig men det förekommer även krav på miljonbelopp.

Främst restaurang- och byggföretag

I 42 procent av utpressningsfallen där ett företag *utövar* utpressning är detta verksamt inom byggbranschen. I övrigt är det en spridning bland olika detaljhandlare och servicebranscher.

Den bransch som i stället *utsatts* för utpressning i högst grad (inklusive försök) är restaurangbranschen, men även byggbranschen förefaller vara särskilt utsatt (se tabell 4). Dessa branscher tillsammans med fordonbranschen framhävdes också som mest utsatta för utpressning i en tidigare studie (Polismyndigheten i Västra Götaland 2006). I ungefär en femtedel av anmälningarna framgår dock inte vilken typ av företag utpressningen gäller.

Tabell 4. Utpressade företag inom viss bransch, andel i procent (n=157).

Typ av företag	Andel
Restaurang, grill, café	21
Bygg, el, VVS	16
Butik	14
Finans, juridik, förmedling, konsult	7
Fordon (service och försäljning)	6
Åkeri, transport, import	4
Vårdföretag, klinik	3
Övriga[24]	7
Ospecificerad bransch	22
Totalt	**100**

De flesta drabbade företag är verksamma inom branscher där det åtminstone finns viss kontanthantering. Kontantbranscher är också överrepresenterade bland branscher där skattebrott förekommer (jfr Skatteverket 2006:4, SOU 1997:111, Brå 2011:7). Intervjupersoner och seminariedeltagare framhåller att risken att

[24] I kategorin övriga ingår de branscher där färre än fem anmälningar finns i urvalet.

utsättas för utpressning ökar om företaget har oredovisade inkomster (jfr Polismyndigheten i Västra Götaland 2006, Polismyndigheten i Skåne 2006). Även inkomster från kriminell verksamhet, som till exempel narkotikaförsäljning i krogmiljö, lyfts som riskfaktorer i tidigare studier (Rikskriminalpolisen 2005:2b).

Anmälningsbenägenheten hos företagare med svarta och kriminella inkomster bedöms som låg och mörkertalet antas därför vara särskilt stort för denna typ av utpressning (Polismyndigheten i Västra Götaland 2006, Polismyndigheten i Skåne 2006).

Oftast en professionell relation

När ett företag utsätts för utpressning känner inte utövare och utsatt varandra i fyra av tio fall. Ungefär hälften av gångerna beror det på att den som framför utpressningshotet är anlitad av en tredje person. I övriga fall har antingen den utsatte fått överta någon annans utpressningsgrund (t.ex. en anställd som har en skuld) eller så har utpressningen riktats mot företaget och inte den anställde (t.ex. en butik som tillhandahåller ett visst sortiment). Även internetutpressning där företagets hemsida kapats utförs i regel av en obekant person.

Både när ett företag utövar och utsätts för utpressning känner de inblandade personerna varandra oftast via en professionell relation. Det vanligaste när ett företag *utsätts* är att den som begår utpressningen är (eller tidigare var) anställd vid företaget (se tabell 5). Det förekommer också att tidigare ägare eller delägare utsätter nya ägare för utpressning av olika anledningar. Nästan lika vanligt är att personer som varit kund eller anlitat det utsatta företagets tjänster utövar utpressning.

Tabell 5. Känd gärningspersons relation till företag utsatta för utpressning, andel i procent (n=84).

Relation till den utsatte	Andel
Professionell	75
Tidigare eller nuvarande anställd	24
Tidigare eller nuvarande ägare/delägare av företaget	15
Kund, patient, klient	14
Underentreprenör	12
Annan professionell relation	10
Bekant, inte professionellt	25
Totalt	**100**

Även underentreprenörer pressar ibland sina uppdragsgivare på pengar. Det förekommer också att arbetsgivare anmäls för ut-

pressning av nuvarande eller tidigare anställda. Men den vanligaste relationen mellan utsatt och utövare när företagare *utövar* utpressning är att företaget blivit anlitat att utföra ett jobb åt den utsatte (oftast en privatperson). Främst handlar det om hantverkare som anlitats att utföra renoveringar eller annat reparationsarbete i hemmet.

Tvister och skulder i bakgrunden

Den vanligaste utpressningsgrunden är att det förekommer någon form av tvist mellan parterna (se diagram 13).

Diagram 13. Utpressningsgrund då företag utsätts för respektive utövar utpressning, andel i procent.

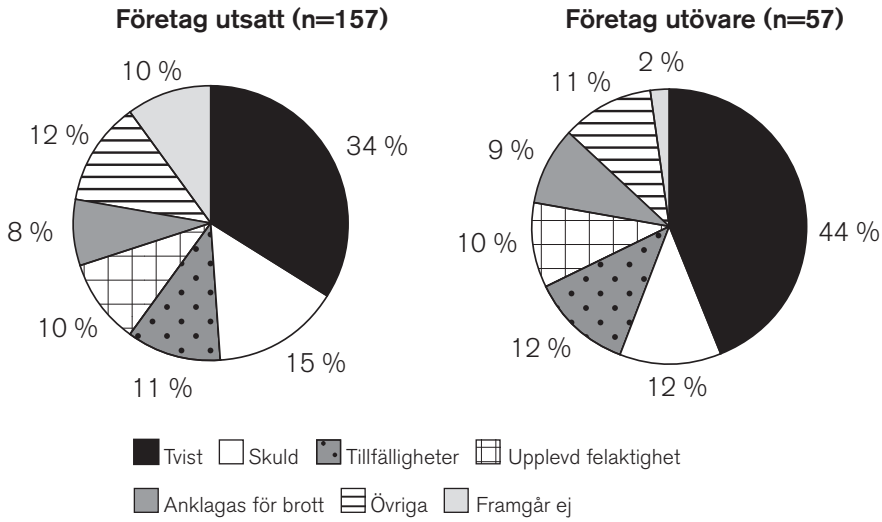

Tvisten är oftast arbets- eller civilrättslig och gäller sådana frågor som löneutbetalningar, fakturor, arbeten som inte anses korrekt utförda eller tvister som uppstått till följd av konkurs. Några tvister gäller dock privata konflikter mellan de inblandade, där personerna känner varandra sedan tidigare. Att utpressningen gäller någon form av tvist är den vanligaste utpressningsgrunden när det utsatta företaget är verksamt inom byggbranschen, men i viss mån även restaurangbranschen.

Det är heller inte ovanligt att en skuld ligger till grund för utpressningen. Det är svårt att säga utifrån anmälningarna om skulden är verklig eller påhittad. Ibland är skulden snarare privat än kopplad till företaget. Andra gånger finns en direkt koppling, där skulden härrör från en konkurs eller en obetald faktura. Skulden kan redan vara betald, men det fortsätter ändå att komma krav på räntebetalningar.

Det förekommer också att utövaren kräver dubbel betalning där de inblandade först kommer överens om en summa som ska betalas i svarta pengar för utfört arbete. När summan sedan är betald kommer en ”riktig faktura”, oftast med ett högre belopp, som gäller samma arbete. Då det inte finns några giltiga avtal eller papper på den redan genomförda betalningen har den utsatte valet mellan att polisanmäla företaget och medge att man betalat ”svart” eller godta den nya fakturan och betala för samma arbete två gånger. Den här typen av utpressning, främst inom byggbranschen, kan vara vanligare än vad som framgår av polisanmälningarna då både intervjupersoner och seminariedeltagare menar att flera väljer att betala fakturan i stället för att polisanmäla.

Flera av de utsatta företagen tycks ha blivit drabbade av olika tillfälligheter. Det är den vanligaste utpressningsgrunden för butiker. Ett exempel, som inte finns i anmälningarna, lyfter intervjupersoner och seminariedeltagare fram. Där utpressar djurrättsaktivister företagare som bearbetar eller säljer päls och animaliska produkter. En säkerhetsansvarig berättar:

> *Men sen har vi dem som säljer kläder som har delar av päls och även delar av fuskpäls, som har angripits. Och då har det blivit mer av en utpressningssituation, det vill säga att man går in och säger att du ska ta bort det här. /…/ Man går in och säger att nu tar du bort den här produkten eller så kommer vi att slå ut din verksamhet, vi kommer att elda upp den.*

Det kan också handla om att butiken utpressas för att den råkar tillhandahålla en vara som intresserar den person som utövar utpressningen eller att det finns en kontantomsättning som gör att företaget antingen lämpar sig för penningtvätt eller att det kan försvinna pengar utan att det märks i bokföringen (jfr Rikskriminalpolisen 2010:2, Brå 2011:7). Ibland kan företag bli måltavla om det uppfattas som framgångsrikt, vilket väcker ekonomiska förhoppningar hos utpressaren.

I andra anmälningar har någon begått en upplevd felaktighet. Ibland påstås utövarens rykte ha skadats, vilket föranleder bötning för att ”rädda ansiktet” på den som utövar utpressningen. En sådan upplevd felaktighet är när en restauranganställd bett en gäst lämna lokalen. Andra bötningsfall drabbar konkurrenter som anses ha ”stulit jobb”, eller företag som inte anses ha skött sina arbetsuppgifter.

Ytterligare en orsak bakom utpressningen är att någon inom företaget anklagas för att ha begått ett brott. Den vanligaste anklagelsen när en anställd utsätts för utpressning av sin arbetsgivare är att personen ska ha stulit från arbetsplatsen. Andra vanliga anklagelser gäller att någon ska ha förskingrat pengar från företaget

eller på annat sätt fifflat med bokföringen (jfr Rikskriminalpolisen 2005:2b). Det finns också enstaka exempel där medhjälpare i skattebrott, exempelvis bolagsförmedlare, har pressats till att fortsätta bistå i brottsligheten. Det förekommer även att den utsatte anklagats för misshandel eller sexuellt ofredande i samband med yrkesutövningen.

Utpressning mot företag mer organiserad

I nära hälften av utpressningsanmälningarna där *den utsatte* är ett företag eller en företagare finns något som tyder på att kriminella grupperingar eller nätverk är inblandade i utpressningen (se diagram 14). Det är en högre andel jämfört med utpressning generellt eller när företag *utövar* utpressning där en sådan indikation finns i cirka 30 procent av anmälningarna. Detta pekar på att utpressning som drabbar företag har en starkare koppling till organiserad brottslighet än många andra varianter av utpressning.

Diagram 14. Andelen anmälningar med koppling till kriminell gruppering när den utsatte är företag (n=157).

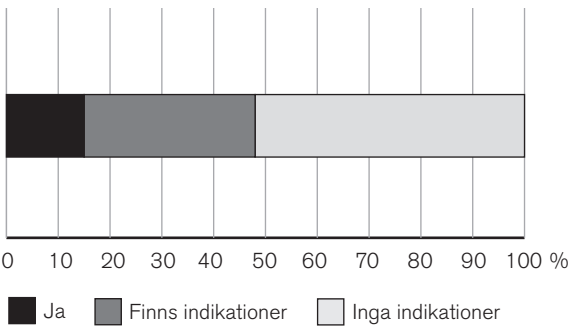

Det är vanligare med en ensam utövare då företag *utövar* utpressning (74 procent) än när företag *utsätts* (56 procent). Ser man endast till de fall där ett företag utsatts av någon där en koppling till en kriminell gruppering antyds skiljer sig dessa genom att det är vanligare med minst två utövare (69 procent).

Mindre våldsanvändning

När företag utsätts för utpressning sker hoten ofta på arbetsplatsen. När företag i stället utövar utpressning drabbar det sex gånger av tio en privatperson. Därför framförs hoten i första hand hemma hos den utsatte och i andra hand på en offentlig plats. Ungefär hälften av hoten sker ansikte mot ansikte.

I anmälningarna riktas hoten främst mot den utsatte själv, men

även mot familjemedlemmar. Det förekommer även hot mot egendom, vanligast är att affärsverksamheten ska utsättas för brand. Subtila hot förekommer i större utsträckning vid utpressning där företag är inblandade än vid annan utpressning. Ofta nämns kontakter med vissa mc-gäng eller att någon från den kriminella miljön ska kräva pengarna i ens ställe om den utsatte inte tillgodoser utövarens krav. Det innebär att även om den som bedriver utpressning inte själv är involverad i en kriminell gruppering, hotar denne med att använda sig av en sådan vid indrivning av utpressningssumman. En seminariedeltagare beskriver:

> *Två företagare bråkar om en skuld. Det finns en faktura på 100 000 kronor. Ena parten bestrider beloppet, den andra parten blandar in en kriminell gruppering för att lösa tvisten.*

I ungefär en tiondel av anmälningarna finns uppgifter om att det funnits ett vapen vid hottillfället. Vanligast var skjutvapen följt av olika former av tillhyggen. Liksom vid andra fall av utpressning var det mycket ovanligt att det medtagna vapnet användes. Inte i en enda anmälan framkommer att ett skjutvapen avlossats.

Att en relativt stor andel fall har en koppling till en kriminell gruppering betyder inte att utpressningen är våldsammare. I ungefär en tiondel av anmälningarna förekom fysiskt våld vid utpressningstillfället, en låg siffra jämfört med utpressning i nära relationer där utövaren är en man (20 procent) eller vid utpressning mellan ungdomar (30 procent).

Detta kan bero på att relationen mellan inblandade vid utpressning mot företagare är mer professionell än vid utpressning i nära relationer. Grupperingarna använder sig också av ett redan upparbetat skrämselkapital till skillnad mot ungdomar som utpressar. Kriminella grupperingar och nätverk undviker vanligtvis våld vid påverkansförsök till förmån för subtila hot (Brå 2008:8, Brå 2009:7, Brå 2005:18, Brå 2009:13).

”Du har väl inte glömt att betala?!”

UTPRESSNING Den frågan ställdes av två personer som stod utanför en pensionärs villa när han kommer hem efter att ha besökt sin vän.

Den obehagliga händelsen är nu polisanmäld.

– Männen uppträdde hotfullt. De var muskulösa, hade armarna fulla av tatueringar och bar träningskläder, säger polisens samordnare, som tillägger att männen sedan tidigare är kända av polisen.

Bakom utpressningsförsöket ligger en narkotikaskuld som pensionärens son har. När sonen inte kunde betala överfördes skulden på pappan och såldes vidare till en kriminell gruppering.

Enligt polisens samordnare har det blivit vanligare att fordringsägare vänder sig kriminella för att få betalt.

– Gängmedlemmarna utnyttjar sitt skrämselkapital och ägnar sig åt hårdhänt indrivning och köper upp andras fordringar. Ibland saknar kraven helt grund och är påhittade, förklarar polisens samordnare.

Den nu aktuella händelsen har polisen rubricerat som försök till utpressning. ◆

5. Kriminell utpressar privatperson

- Det är ofta flera gärningspersoner vid utpressningstillfället.
- Bötning och skuldindrivning är vanligast som utpressningsgrund.
- Utövarna och de utsatta umgås många gånger i samma kriminella kretsar.
- Ibland går utpressningen ut på att få den utsatte att begå eller understödja brott.

Den vanligaste utpressningsvarianten enligt anmälningar, seminariedeltagare och intervjupersoner är privatpersoner som blir utpressade av en eller flera utövare från kriminella miljöer.[25] Utpressningen drabbar vanligtvis personer som själva befinner sig i eller har kontakter med personer i en kriminell miljö. Seminariedeltagare beskriver att de personer som utsätts ofta saknar skydd i en hård miljö (jfr Brå 2009:7). Det är sällan de mest resursstarka individerna som utpressas.

Några intervjupersoner och seminariedeltagare upplever att den här varianten av utpressning blivit allt vanligare. Ett skäl är att kriminella övergått från utpressning mot företag till att i stället utpressa privatpersoner då risken för upptäckt upplevs som lägre.

Flest anmälningar i Skåne och Stockholm

I 23 procent av utpressningsfallen finns indikationer på att en privatperson blir utpressad av en eller flera personer som tillhör en kriminell gruppering. Tre av tio anmälningar gäller fullbordad utpressning, vilket alltså är fler än för utpressning generellt.

I Stockholms län anmäldes flest utpressningsfall av denna variant, 37 procent av alla anmälningar i riket. I Skåne län anmäldes 25 procent och 12 procent i Västra Götalands län. Övriga 26 procent är fördelade över resterande län som har färre än fem procent vardera.

Sett till antal fall per 100 000 invånare är dock inte boende i Västra Götalands län mer utsatta (eller anmälningsbenägna) än riksgenomsnittet (3,8 respektive 5,4 fall). Däremot anmäler boende i Skåne och Stockholms län betydligt fler fall av utpressning av en kriminell person sett till invånarantal (10,1 respektive 9,1 fall).

Flera gärningspersoner vanligast

Det är vanligare med fler än en gärningsperson vid hottillfället än

[25] Att utövaren bedöms ha en kriminell koppling är en bedömning gjord på tidigare nämnda kriterier (se kapitel Utpressning – en översikt). Även fall där en sådan koppling antyds ingår.

en ensam. I ungefär två tredjedelar av fallen (68 procent) var det minst två personer som utförde utpressningen. Det innebär att det finns likheter mellan utpressningsfall där kriminella utpressar en privatperson och utpressning mot företag där det finns indikationer på att utövaren är kopplad till en kriminell gruppering.

Däremot används subtila hot i mindre utsträckning när den som utsätts för utpressning av en kriminell är privatperson jämfört med företagare (jfr Åklagarmyndigheten 2010). Användningen av direkta hot mot privatpersoner är troligen kopplat till en lägre anmälningsbenägenhet då dessa ofta rör sig inom samma miljö som utövarna (jfr Brå 2008:8). Det är också hårdare villkor i en kriminell miljö än utanför. De utsatta kan därför vara ”mer luttrade” och mindre mottagliga för subtila hot. Både anmälningar och seminariedeltagare beskriver att det inom den här gruppen förekommer att olaga frihetsberövande sker i korta stunder som en del av hotet. Det kan handla om att en person slits in i en bil som körs till en avlägsen plats där fortsatta hot och ibland misshandel kan förekomma.

Utövarna är främst män, förutom i fem procent av fallen då åtminstone en av personerna var en kvinna. Kvinnorna agerar i princip aldrig ensamma, utan nästan alltid tillsammans med minst en man.

Bötning

Främst två utpressningsgrunder återfinns i anmälningarna där kriminella utpressar en privatperson. Den första är att personen begått en upplevd felaktighet som leder till bötfällning.

En tredjedel av anmälningarna om bötning när en kriminell utpressar en privatperson omnämner fysiskt våld. I 15 procent av fallen skadades den utsatte lindrigt, medan skadan i 11 procent var mer allvarlig. Det gör bötning i kriminell miljö till den utpressningsform där det i störst utsträckning förekommer våld med allvarliga skador som följd. En tänkbar förklaring är att våldet kan vara en del av bestraffningen och ett sätt att understryka hotet.

De som begått upplevda felaktigheter som lett till utpressning genom bötning kan delas in i tre kategorier:

A. De som vittnat eller ”tjallat”.
B. De som inte ställt upp för gruppen.
C. De som fläckat ner grupperingens rykte.

Samtliga personer har en sak gemensamt. De anses alla ha brutit mot en kod, vilket i utövarnas värld fordrar bestraffning (jfr Brå 2008:8, Brå 2007:4). Bötning är också ett sätt att utöva makt och kontroll inom de egna leden. Därigenom framgår vem eller vilka som bestämmer samtidigt som de regler som gäller tydlig-

görs. Dessutom framgår följden av regelbrott. Utpressning som fyller detta syfte upplevs minska risken för fortsatt illojalitet (jfr Brå 2009:7, Brå 2007:4). Det gäller inte bara den som direkt drabbats av bötningen utan också andra inom den kriminella grupperingen eller nätverket.

Bötningsbeloppet varierar mellan 2 000 och 300 000 kronor vilket alltså är betydligt högre än vid bötning mellan ungdomar. Ofta är beloppet på några tiotusental kronor.

A. De som vittnat eller ”tjallat”

Det finns olika nivåer inom den första kategorin. Utpressningsfall finns där en person bötfälls för att denne setts prata med en polis. Den som utsätts finns antingen inom grupperingen eller inom samma kriminella krets.

Personer som bötfälls efter att ha hjälpt Polisen mer konkret förekommer i anmälningar och nämns av seminariedeltagare. Personerna har antingen pekat ut en gängmedlem eller berättat om den brottslighet som grupperingen bedriver.

Slutligen finns också de som bötfälls efter att ha vittnat mot en gängmedlem. Enstaka exempel finns då personer helt utanför den kriminella miljön utsatts. Vittnesmålet kan gälla ett brott som personen själv blivit utsatt för och anmält. Men vittnesmålet kan också gälla ett brott som den utsatte själv varit inblandad i. I enstaka fall har personen åkt fast när denne agerat narkotikakurir åt grupperingen och väljer att samarbeta med Polisen och vittna mot övriga inblandade (jfr Brå 2005:11, Brå 2007:4).

B. De som inte ställt upp för gruppen

En ansenlig mängd anmälningar faller inom den andra kategorin. Det vill säga bötfällning av de personer som inte ”ställt upp”. Vanligen handlar det då om att personen inte velat medverka i en brottslig handling. Det kan vara att personen inte ställt upp som chaufför vid ett brott, inte velat låna ut sin bil till någon som ska begå ett brott eller inte gjort som denne blivit tillsagd under brottsskedet. I en del fall hålls den person som inte ställt upp som ansvarig om brottet misslyckats, eller om någon åkt fast i samband med brottet.

C. De som fläckat ner grupperingens rykte

I den tredje kategorin ingår de som bötfälls för att de anses ha skamfilat grupperingens rykte eller begått en skymf mot någon i grupperingen. Det kan vara en person inom grupperingen som gått i god för någon som sedan visat sig vara opålitlig. Eller någon som sålt narkotika till en av grupperingens familjemedlemmar trots att det inte är tillåtet.

Även personer utanför grupperingen kan råka ut för bötning av det här slaget. Dels finns de som har använt grupperingens namn olovligt, för egen vinning (jfr Brå 2008:8), dels finns andra som

har hamnat i bråk och handgripligheter med någon i gänget. Det finns exempel i anmälningarna där det räcker med att en person tagit kontakt med en tidigare flickvän till en gängmedlem för att denne ska bötfällas. En intervjuperson beskriver ett sådant fall:

> *Typiskt det här att han hade liksom varit intresserad av någon annan killes tjej eller något sånt där. Någon sån sak var det, en bagatellgrej i botten, som gjorde att man tvingade honom att göra ett rån. Eller en grov stöld då som i det här fallet.*

Skuldindrivning

Den andra utpressningsgrunden som förekommer i anmälningarna för denna variant är att personen som är utsätt för utpressning är, eller påstås vara, skyldig pengar.

När bakgrunden till utpressningen är en skuld har det enligt anmälningarna förekommit våld i samband med utpressningstillfället i ungefär en femtedel av fallen, vilket alltså är mer sällan än vid bötning. I 16 procent av dessa fall är lindriga skador en följd av utpressningen. Allvarliga skador är mycket sällsynta.

När det gäller skulder i den kriminella miljön beskriver både seminariedeltagare och intervjupersoner att det egentligen inte är verkliga pengar utan snarare fordringar som snurrar. Främst två typer av skulder figurerar i anmälningarna: narkotika- och spelskulder. Absolut vanligast är narkotikaskulder. Det hänger samman med att narkotikamarknaden präglas av att varor och tjänster i slutändan säljs till resurssvaga kunder. För att snabbt bli av med varor säljs en del av partierna på kredit (Brå 2007:4, Brå 2007:7). Det innebär att skulder ständigt uppstår. Även spelskulder är vanligt förekommande i den kriminella miljön (jfr Brå 2007:4, Junninen 2006).

Olika upplägg finns när det gäller utpressning med bakomliggande skulder. Ibland vill inte den utsatte kännas vid att det över huvudtaget finns någon skuld, utan menar att skulden bara är ett påhitt för att få in pengar. Andra gånger medger den utsatte att det finns en reell skuld, men att denna är mycket lägre än den summa som utövarna kräver. Ofta handlar det då om en mångdubbling av beloppet. I ytterligare några fall är ursprungsskulden betald, ändå kommer återkommande krav på räntebetalningar utan att någon slutsumma nämns.

Uppgifter om överlåtna och köpta skulder förekommer i flertalet anmälningar. Ett sådant upplägg kan se ut så här:

> **Person A är skyldig person B 1 000 kronor för inköp av narkotika. Då A inte betalar B inom utsatt tid, kontaktar B personen C som ingår i en kriminell gruppering. C går då in**

och betalar A:s skuld till B. C kontaktar sedan A och meddelar att grupperingen övertagit kravet och att skulden nu ökat till 10 000 kronor. Skulden ökar sedan med 1 000 kronor per dag tills skulden är betald.

Såväl tidigare forskning som intervjupersoner och seminariedeltagare berättar att det finns en utpressningsstrategi där det förekommer att personer inom kriminella grupperingar köper upp en mängd skulder för indrivning (Brå 2007:4, Brå 2011:7). Ett citat från en polis illustrerar detta:

Vi har stoppat bilar. Ibland ligger det 4–5 skuldebrev där. De har en bunt och om någon vägrar går de bara på nästa. De orkar inte tjafsa för mycket. De har så många projekt parallellt.

Sett till utpressningskravet rör sig beloppen i anmälningarna på mellan 1 000 och 800 000 kronor. Vanligtvis är summan något högre än vid bötning. Det belopp som skulden gäller och det belopp som utgörs av utpressningskravet behöver inte vara överensstämmande. Indrivare tar ofta rikligt betalt för sina tjänster (Brå 2007:4, jfr Junninen 2006).

Utpressningsfall där det finns en skuld i botten kan vara svåra att utreda då det innebär att brottet inte alltid kan rubriceras som utpressning. I sådana fall måste utredare och åklagare i stället hitta andra vägar för att lagföra personen. Det kan vara att till exempel ändra brottsrubriceringen till olaga hot (4 kap. 5 § BrB) eller att det blir fråga om brott mot inkassolagen (Åklagarmyndigheten 2010). Dessa brott har dock en lägre straffskala än utpressning.

Inte bara monetära motiv

Även om monetära motiv är vanligast inom denna utpressningsvariant gäller cirka en femtedel av fallen, åtminstone delvis, annat än pengar. Gemensamt för dessa utpressningsfall är att den utsatte ska utföra någon form av handling. Ibland är handlingen ett alternativ till betalning för en resurssvag individ. Andra gånger är handlingen förenad med att den utsatte har de expertkunskaper som utövaren behöver. Det finns även utpressningsfall där det viktiga är den yrkesposition eller livssituation som den utsatte befinner sig i.

Bland de utpressningsfall där en handling utgör motivet för utpressningen omnämns fysiskt våld i ungefär en tiondel av anmälningarna. Endast enstaka anmälningar nämner att våldet orsakat någon form av skada, vilket gör denna form av utpressning till den minst våldsamma av de utpressningsformer där en kriminell utpressar en privatperson. En möjlig förklaring är att en större andel

utsatta personer inom denna kategori själva inte befinner sig i en kriminell miljö. Utövaren litar till subtila hot och sitt eller gruppens skrämselkapital.

Ibland kan handlingen bestå av att den utsatte ska lämna ifrån sig en ägodel, som till exempel sin mobiltelefon eller skriva över bilen eller affärsverksamheten på den som utövar utpressning. Skillnaden mellan att begära pengar och ägodelar är många gånger försumbar då det finns ett monetärt värde kopplat till ägodelen. I båda fallen innebär utpressningen vinning för utövaren och förlust för den utsatte.

Begå brott som betalning

I vissa fall innebär handlingen fortfarande vinning för utövaren, men snarare en risk än en förlust för den utsatte. Exempel på sådana handlingar är att utövaren begär att den utsatte ska begå eller vara medhjälpare vid brott.

Den utsatte kan också tvingas arbeta av en skuld. Ibland innebär det att assistera i utövarens brottsliga verksamhet genom att exempelvis agera narkotikaförsäljare till dess att skulden anses vara betald (jfr Brå 2005:11, Brå 2007:4).

Tidigare har nämnts att unga pressas av äldre att stjäla kläder och andra varor. Det förekommer också att vuxna utsätts för samma tillvägagångssätt. En liknande situation som förekommer frekvent i anmälningarna gäller mobiltelefoner. En intervjuperson berättar om hur en utsatt hamnat i en sådan utpressningssituation:

> *Han hade träffat en kille på en fest innan som han tyckte verkade schysst och sedan hade den här killen hört av sig och velat träffa honom. Då när han går och möter killen är det två andra killar med också. Och så hotar de honom då och säger att han ska [hämta ut mobiltelefoner].*

Den utsatte, som ofta är strax över 18 år, förs till en butik som säljer mobiltelefoner och tvingas teckna telefonabonnemang där man får ut en mobiltelefon direkt vid tecknandet. Ibland åker de runt till olika butiker och plockar ut sammanlagt mer än tio mobiltelefoner. Mobilerna tar sedan utövarna hand om medan den utsatte lämnas att betala månadsavgifterna för abonnemangen. Ibland uppmanas den utsatte att polisanmäla händelsen utan att lämna några detaljer om gärningspersonerna så att abonnemangen spärras och den utsatte slipper betala några avgifter. På så sätt förflyttas den ekonomiska förlusten från den som utsatts för utpressning till den som sålde abonnemanget.

Seminariedeltagare nämner att mobilerna inte behöver säljas vidare alla gånger, utan kan komma att användas i brottsliga sammanhang. Av både anmälningar och intervjuer framgår att utpress-

ningen är åtminstone delvis systematiserad då utövarna använder samma tillvägagångssätt mot flera olika utsatta.

Utpressas till att assistera i ekobrott

Både anmälningar och seminariedeltagare skildrar utpressningsfall där den utsatte uppmanas att agera målvakt i ett företag. Med målvakt menas en person som tar det juridiska ansvaret när ett företag går i konkurs och har länsats på tillgångar (Brå 2011:7). Efterfrågade är personer som sedan tidigare inte är kända av myndigheterna och inte heller har skatteskulder. Det är målvakten som tar smällen och det är inte ovanligt att denne står kvar med skulder som överstiger miljonbelopp efter konkursförfarandet.

I anmälningarna finns också exempel på hur utövaren genom hot eller våld försöker att påverka yrkesutövningen hos en del utsatta vars arbetsuppgifter kan gynna den som utövar utpressning. Exempelvis rör det sig om att påverka en bankanställd att bevilja lån som annars hade avslagits.

Utpressning blir ibland ett alternativ när inte mutor eller betalningar fungerar för att övertyga personer med expertkunskap att bistå i den brottsliga verksamheten.

Slutsatser och förslag

I det här kapitlet presenteras undersökningens slutsatser. Varje avsnitt innehåller brottsförebyggande och brottsbekämpande förslag som tagits fram med stöd i diskussioner vid seminarierna.

Utpressning har många ansikten

Utpressning för lätt tanken till okända gärningspersoner med koppling till organiserad brottslighet, skjutvapen och ett laglöst samhälle. Stor uppmärksamhet har i media också riktats mot mycket sällsynta men välorganiserade utpressningsförsök där förmögna personer eller deras anhöriga har kidnappats av för dem okända personer.

I själva verket visar undersökningen att utpressning utförs av en mängd olika utövare som ofta är bekanta för den utsatte. Skjutvapen används sällan och blotta förekomsten av anmälningar visar att det finns en tilltro till samhället.

Utifrån anmälningarna har fem varianter av utpressning identifierats:

1. Utpressning i nära relationer.
2. Utpressning mot och från ungdomar.
3. Internetutpressning.
4. Utpressning mot och från företag.
5. Utpressning av kriminella mot privatpersoner.

Dessa varianter illustrerar den stora variationen inom utpressningsbrottet och det kan därför antas att de flesta poliser någon gång i sitt yrkesliv stöter på utpressning. Till detta kommer andra aktörer i samhället som socialtjänst, skola och brottsofferjour. Med andra ord finns en mängd olika aktörer som kan upptäcka och förhindra utpressning samt ge stöd till utsatta. Genom anmälningar uppmärksammas poliser även på de utpressningsförsök där man inte har låtit sig påverkas och får därigenom kunskap om nya påverkansmetoder och utövare.

Poliser som arbetar med grova brott kommer regelbundet i kon-

takt med utpressning inom och från kriminella miljöer och får därigenom erfarenhet av sådana utredningar. Myndighetspersoner inom särskilda satsningar mot organiserad brottslighet får även egna riktlinjer och anpassad utbildning för att upptäcka och utreda utpressning. I synnerhet utpressning i nära relationer, mellan ungdomar och internetutpressning utreds dock inte inom ramen av särskilda satsningar utan sprids inom polismyndigheterna. Det försvårar arbetet med att bygga upp den kompetens som många gånger behövs för att nå framgång i utredningar om utpressning. Därför finns ett behov av ett nationellt metodstöd där kunskaperna hos utredare med stor erfarenhet av utpressningsärenden sprids inom Polisen.

Nämnda varianter av utpressning fyller även tre olika funktioner: tvistelösning, bestraffning och affärsidé. I modellen som följer har brottsförebyggande förslag och åtgärder utformats utifrån dessa funktioner och varianter av utpressning (figur 3). Dessa vidareutvecklas sedan under respektive rubrik.

Figur 3. Rapportens brottsförebyggande förslag

Utpressning som tvistelösning	Utpressning som bestraffning	Utpressning som affärsidé
Utpressning i en nära relation • Riktad information om utpressning i en nära relation till ideella organisationer samt till rättsväsendets myndigheter • Informationsinsatser till allmänheten om falsk tillvitelse • Utred hela sammanhanget för att öka det samlade straffvärdet • Förebygg utpressning genom att arbeta generellt mot våld i nära relation	**Utpressning mellan ungdomar** • Samverkan mellan föräldrar, skola, polis och socialtjänst • Anordna informationsmöten om utpressning för att öka medvetenheten hos föräldrar och skolpersonal • Förebygg utpressning genom att generellt arbeta mot mobbning i skolmiljö • Använd lagen om medling med anledning av brott	**Internetutpressning** • Informationsinsatser till allmänheten om vikten av att inte betala då det endast leder till nya krav • Informera allmänheten om systematisk utpressning i form av Nigeriabrev
Utpressning mot och från företag • Riktad information om utpressning till fackliga organisationer, branschorganisationer samt till rättsväsendets myndigheter • Tydligt kommunicerade beslut i tvisteärenden • Utred även utpressningsbrott med bakomliggande tvist • Använd lagen om medling i vissa privaträttsliga tvister	**Utpressning av kriminell mot privatperson** • Informationsinsatser till allmänheten om villkoren inom kriminella miljöer • Utred utpressning mellan kriminella för att skaffa/behålla insyn i den miljön • Uppgifter från utsatta i kriminella miljöer kan användas för att skapa turbulens inom grupperingarna • Utforma en strategi för att fånga upp utpressning efter myndighetsinsatser	**Utpressning mot och från företag** • Informationsinsatser till allmänheten om konsekvenserna av att göra affärer med kriminella • Informationsinsatser till allmänheten om att polisanmäla för att bli en ”svår måltavla” • Polisen bör arbeta uppsökande mot företag • Markera brottets allvarlighetsgrad genom att utdöma höga straff • Åklagare kan använda sig av den åtalades bakgrund vid svårbevisade hot • Använd media för att lyfta fram goda exempel på uppklarade utpressningssituationer • Rättsväsendet myndigheter och den ideella sektorn måste stödja och lugna oroliga målsäganden och vittnen • Samla flera ärenden i en utredning för att öka sannolikheten för fällande dom och stärka målsäganden • Branschorganisationer och kommuner bör uppmuntra till lokala forum för företag inom samma bransch

Utpressning som tvistelösning

För rättsväsendet och andra inblandade aktörer utgör den utpressning som syftar till att ”lösa” en tvist den största utmaningen. Det kan vara svårt att reda ut vad som har hänt i en eskalerande tvist som kommer till Polisens kännedom genom en anmälan om utpressning. Båda parter kan försöka dölja de verkliga förhållandena, något som Polisen måste vara medveten om i sin utredning. Dessutom kan båda parter uppleva att de har rätten på sin sida i själva tvisten.

Tvister ligger bakom utpressning främst inom nära relationer och där företag är utsatta eller utövare. I den första varianten rör tvisterna främst vårdnad av barn eller bodelning och i den andra kvaliteten på utfört arbete, anställningsvillkor eller fakturor. Gemensamt för dessa fall är dock meningsskiljaktigheter som utövaren av olika anledningar valt att försöka lösa med utpressning i stället för med legala medel. Utpressningen blir systemhotande när de legala möjligheterna för tvistelösning kringgås och personer i stället använder illegala medel för att lösa tvisten.

Se till att tvister inte går överstyr

En hel del av de utpressningsfall som bottnar i faktiska tvister borde kunna förebyggas om de aktörer som på ett eller annat sätt kommer i kontakt med tvisten kan dra i nödbromsen. Redan på ett tidigt stadium kommer parterna ibland i kontakt med socialtjänst, brottsoffer- och kvinnojourer, kriscentrum för män, fackföreningar och arbetsgivarorganisationer.

I konsumentvägledningsfrågor kan kommunen bli inblandad i konflikten, men även vid oenighet i frågor om vårdnad och liknande (ofta en avdelning kallad familjerätten). Utövaren är inte alltid medveten om att hon eller han ”går över gränsen”, och ännu mindre att utpressning är ett allvarligt brott. Genom att öka medvetenheten hos dessa aktörer om hur tvister kan övergå i utpressning bör de kunna medverka till att tvisten löses med lagliga medel.

Även om klagomål eller tvister hanteras genom till exempel Allmänna reklamationsnämnden, Konsumentverket, Arbetsdomstolen eller tingsrätt är det inte alltid som utslag eller rekommendationer accepteras av den ”förlorande” parten. En ökad medvetenhet om detta problem bör skapa förutsättningar för att bättre förklara grunden för dessa ställningstaganden. Med en tydlig kommunikation bör vissa brott kunna förebyggas.

Ytterligare ett problem är att de legala tvistelösningarna tenderar att ta lång tid. För exempelvis småföretagare kan det innebära betydande ekonomiska problem och i sämsta fall konkurs. Det är särskilt problematiskt när kostnaderna för tvisten överstiger det värde man tvistar om. Det kan i sådana situationer vara frestande

att ta till otillåtna medel för att påverka kredittagare och snabba på processen. Därför är det angeläget att de legala tvistelösningar som erbjuds också går snabbt.

Uppmuntra till medling i tvisteärenden

En väg att motverka utpressning är att utveckla nya former av tvistelösning eller använda gamla former på nya sätt. Kanske skulle vissa inslag av medling kunna förebygga att vissa tvister övergår i brottet utpressning.

Att medling kan användas vid tvistelösning framgår genom en ny lag (2011:860) om medling i vissa privaträttsliga tvister. Lagen innebär att möjligheterna att lösa tvister på frivillig väg genom medling ökat. Medling kan då användas som en mer tidseffektiv och mindre kostsamt alternativ mot andra former av legal tvistelösning. Medlingen har gjorts attraktivare som tvistelösningsmetod genom att tystnadsplikt införts för medlare och att preskriptionstiden[26] vanligen inte kan löpa ut under medlingen. Lagen siktar på privaträttsliga ärenden där förlikning kan komma i fråga. Medlingen skulle således kunna sättas in i ett tidigt skede för att förebygga att tvisten övergår i utpressning.

Hänvisa inte enbart till en civilrättslig tvist

När Polisen upptäcker att det finns en tvist i botten till en anmälan om utpressning skrivs anmälan ibland av med motiveringen ”civilrättslig tvist”. Av undersökningen framgår att den omständigheten att det föreligger en riktig tvist inte utesluter att den övergår i utpressning. Det innebär att Polisen bör vara mer aktiv i de fall där det finns signaler om utpressning och inleda en förundersökning och genomföra inledande förhör.

En fördel med sådana åtgärder är att den misstänkte utövaren måste förklara sitt agerande vid ett förhör. Även om brottet är svårt att styrka kan det få utövaren att inse att de legala möjligheterna för tvistelösning är ett bättre alternativ.

Motverka falska brottsanklagelser

Kvinnor hotar ibland med att polisanmäla den tidigare partnern för brott om inte utpressningskravet uppfylls. Det kan både vara brott som faktiskt har inträffat och oriktiga anklagelser. I det senare fallet gör kvinnorna sig förutom utpressning också skyldiga till falsk tillvitelse. Några seminariedeltagare menar att många inte är medvetna om att de gör sig skyldiga till det för många tämligen okända brottet falsk tillvitelse. Även på denna punkt bör informationsinsatser från Polisen och andra aktörer i rättsväsendet kunna

[26] Den tid inom vilken en fordringsägare kan kräva betalning av en skuld.

förebygga vissa brott.

Några seminariedeltagare lyfte fram svårigheten för polis och åklagare att skilja en riktig brottsanklagelse från en falsk. Även om misstankar finns om att en brottsanklagelse är falsk kan det vara svårt att ifrågasätta en målsägandes uppgifter.

Se helhetsbilden

Mäns våld mot kvinnor i nära relationer är ett problemområde som fått mycket uppmärksamhet. Inom rättsväsendet har denna brottslighet hög prioritet. Brottsligheten är i grund och botten ett uttryck för maktutövning, som även kan ta sig andra former än det uppenbara fysiska våldet. Utpressning fungerar också som ett angrepp på motpartens ekonomi och är därför ett redskap för kontroll.

Av undersökningen framgår flera exempel där utpressning förekommer i ett större sammanhang tillsammans med våld. Att arbeta förebyggande mot våld i nära relation kan alltså i dessa fall även förebygga utpressning. Då socioekonomisk ojämlikhet i samspel med könsskillnader ökar risken för relationsvåld bör åtgärder mot social utslagning och jämställdhetsarbete utgöra en långsiktig förebyggande satsning när det gäller både våld i nära relationer och utpressning (Brå 2009:12).

En särskild problematik med utpressning är att brottsligheten kan fortsätta även när relationen är avslutad och tillfällena för våld är färre. Denna förlängning av maktutövningen är ett argument för att utpressning inom nära relationer bör uppmärksammas i högre grad.

Flera seminariedeltagare betonar att polis och åklagare i utredningar om våld i nära relationer sällan tänker i banor av utpressning. I utredningen fokuseras enkom på våldet. Det innebär att om brott som utpressning inkluderas kan det leda till att det samlade straffvärdet ökar.

Utpressning som bestraffning

I kriminella grupperingar och nätverk bestraffas personer som begått en upplevd felaktighet, bland annat genom utpressning. Vissa ungdomar har tagit efter denna metod och bötfäller jämnåriga.

Det finns ändå två tydliga skillnader mellan bötning bland ungdomar och personer i en kriminell miljö. Dels använder ungdomar våld i större utsträckning än kriminella till följd av bristen på ett etablerat skrämselkapital, dels begär ungdomar lägre summor vilket är rimligt utifrån att betalningsförmågan hos ungdomar generellt är låg.

De upplevda felaktigheterna är ungefär desamma oavsett om utövaren är ung eller tillhör en kriminell gruppering. Felaktigheterna

rör att personen har ”tjallat”, inte ställt upp eller fläckat ner någons rykte.

När personer bötfälls för att de lämnat uppgifter till myndigheterna blir utpressningen systemhotande då sådan bötning i förlängningen kan innebära att personer väljer att inte träda fram.

Vuxenansvar

Utpressning mot ungdomar sker främst i skolmiljön och andra offentliga platser. Då skolpersonal ofta står som anmälare framgår också att dessa måste hantera bötningssituationer och annan utpressning i sitt yrke. Utpressning inom skolmiljö är i många fall en vidareutveckling eller en förlängning av mobbning och bör därför kunna förebyggas på samma sätt. En tidigare studie visar att systematiska program för att minska i mobbning fungerar och bör därför användas för att förebygga såväl mobbning som utpressning i skolmiljö (Brå 2009).

Andra aktörer förutom skolan som kommer i kontakt med ungdomar och därför kan upptäcka brotten är föräldrar, polis, brottsofferjourer, stödcentrum för unga brottsoffer och i vissa fall socialtjänst. Samverkan mellan dessa aktörer är viktig för att fånga upp problem på ett tidigt stadium. Det innebär inte enbart att upptäcka bötning tidigt utan också att tydliggöra att beteendet inte är accepterat och förhindra att ungdomar genom utpressning bygger upp ett skrämselkapital. Föräldrar kan upptäcka utpressning genom att ifrågasätta när deras barn blivit av med eller kommer hem med nya värdesaker eller dyra kläder.

Lokala exempel finns där skolor anordnat informationsmöten och föreläsningar för föräldrar och elever om hur man upptäcker och står emot bötning.[27] Syftet har varit att signalera och markera allvaret samtidigt som föräldrar med bättre kunskap kan ge stöd åt det barn som utsatts. Skolor med liknande problem kan lära av dessa exempel.

Använd medling i ungdomsärenden

Lagen (2002:445) om medling med anledning av brott innebär att en gärningsperson och en målsägande möts inför en tredje part (medlare) för att tala om brottet och dess följder. Medlingen ska vara frivillig och syftar till att ge ökad insikt om brottets konsekvenser och en möjlighet för målsägande att bearbeta situationen. Medling används främst i ungdomsärenden bland annat eftersom ungdomar anses lättare att påverka i rehabiliterande syfte (Brå 2005:14). Medling borde således i dagsläget tillämpas vid framför allt utpressning bland ungdomar.

[27] Exempelvis Eriksbergsskolan i Uppsala har genomfört ”bötfällningsföreläsningar” (Eriksbergsskolans föräldraråd 2011).

Visa bilden av den kriminelles oglamorösa vardag

En intervjuad polis ger en målande beskrivning av den kriminelles vardag:

> *Det mesta jag ser, det är liksom ... enrumslägenheter i förorter liksom. Det är en madrass på golvet och ... fixa livet dag för dag. […] Det är inte så mycket kostymer och sådär, det handlar om slitna Adidas-brallor och joggingdojor liksom.*

Bestraffningssystemet med bötning illustrerar de hårda villkoren inom kriminella grupperingar. Till skillnad mot bötning mellan ungdomar är det inte ovanligt att utpressning i form av bötning i kriminella kretsar leder till *allvarliga* skador. Det är ett bevis på att våld och direkta hot tillhör sådana miljöer och att andra spelregler gäller än i samhället i övrigt.

Vid sidan av bestraffning och skadestånd fyller bötning funktionen som en ren inkomstkälla. Det är ett tecken på den bristfälliga lönsamheten i kriminella miljöer (Brå 2007:4, Brå 2011:7, Skinnari 2008, van Duyne och Levi 2005).

För åtskilliga även inom kriminella grupperingar är den dagliga kampen för pengar central, och man parasiterar på varandra genom att konstruera en grund för bötning. Detta utmanar bilden av att kriminella miljöer präglas av heder och lojalitet mellan de inblandade. Bristen på pengar inom dessa miljöer framgår även av obetalda bötningsbelopp som ersätts med krav på kriminella tjänster.

För de flesta ter sig därför det kriminella livet som långt ifrån glamoröst. Samtidigt finns inom vissa kretsar en mytbildning om motsatsen. Som ett led i att slå hål på myten om ett kriminellt liv i lyx och överflöd bör samhället i stort sprida information om villkoren inom kriminella miljöer.

Skaffa insyn i kriminella miljöer

Det finns tecken i undersökningen på att Polisen inte alla gånger ser utpressning i en kriminell miljö som ett problem. Man kan hävda att personerna har sig själva att skylla. Utpressning innebär – liksom annan bestraffning i kriminella kretsar – att skrämselkapitalet byggs på och att miljön sluter sig. En av flera negativa konsekvenser av en sådan utveckling är att Polisens förutsättningar att få information minskar. Genom att ta uppgifter om utpressning på största allvar och utreda brotten ökar möjligheterna att få information, inte enbart om utpressning utan även i övrigt. Erfarenheten är att när väl kriminella tar steget fullt ut och vänder sig till Polisen visar de sig också vara viktiga informationsbärare. Att information når Polisen skapar i sin tur turbulens i de kriminella nätverken. Lojaliteter utmanas när ingen vet vilka som går att lita

på längre. Dessutom ökar myndigheternas aktivitet stressen, vilket gör att även mer försiktiga personer frångår sina säkerhetsrutiner (jfr Brå 2007:4, Brå 2007:7, Brå 2005:11). Sådan turbulens underlättar därför myndigheternas utredningar och förbättrar bevisläget.

Polisen får på lite olika vägar information om utpressning mellan kriminella. Seminariedeltagare och intervjuade poliser lyfter fram den drabbades anhöriga som viktiga för att en anmälan ska komma till stånd. Polisen kan genom uppsökande verksamhet arbeta upp förtroenden som gör att personer i en kriminell miljö väljer att gå till polisen när de drabbas av utpressning. Även ideella organisationer för före detta kriminella eller brottsofferjourer kan komma i kontakt med utpressning inom en kriminell miljö.

Samtidigt innebär kontakter med Polisen en risk för kriminella personer då det kan resultera i våld och bötning. För att få information från kriminella även i framtiden krävs att myndigheterna hanterar informatörsverksamheten på ett säkert sätt. I vissa fall kan det också vara nödvändigt att skydda kriminella som blir utpressade. Här har Polisens personsäkerhetsgrupper och deras arbete stor betydelse.

Även när myndigheterna i kontroll- och rättskedjan gör beslag eller andra insatser kan följden bli bötningar inom den kriminella miljön. En förklaring är den kriminella kreditekonomin där exempelvis ”förlorade” stöldgods- och narkotikapartier kan leda till bötningar. Vid större myndighetsinsatser är det därför viktigt att ha en strategi för att fånga upp eventuell utpressning.

Utpressning som affärsidé

Utpressning som affärsidé genomförs i synnerhet av personer inom en kriminell miljö. Dessa har ofta ett etablerat skrämselkapital som används för att driva in pengar utan att använda våld. Affärsidén är många gånger att identifiera företagare som gjort sig skyldiga till lagbrott eller bedriver sin verksamhet i gråzonen.

Inom den kriminella miljön finns indrivare som köper upp skulder och lägger på hög ränta samt personer som riktar utpressning mot företag där det antas finnas resurser som de flesta privatpersoner saknar. Dessa företeelser riskerar att utvecklas till systemhotande utpressning om personer i det legala samhället använder sig av sådana indrivningstjänster eller börjar betala för beskydd från kriminella grupperingar. Endast enstaka exempel finns i anmälningarna på beskyddarverksamhet. Intervjuer och tidigare studier antyder dock att det finns ett mörkertal och att åtskilliga inom restaurangbranschen åtminstone utsätts för närmanden (Företagarna 2009, Åklagarmyndigheten 2010, Polismyndigheten i Västra Götaland 2006). Beskyddarverksamhet i Sverige tycks dock inte vara en utbredd företeelse.

Det finns också upplägg på internet där utpressning är en affärsidé. På internet handlar denna form av utpressning om så kallade Nigeriabrev med utpressningshot eller krav som riktas mot personer som besöker sidor med olämpligt eller olagligt innehåll.

Gör inte affärer med kriminella

Företagare utsätts ibland för utpressning efter att ha köpt oredovisade varor och tjänster som svartsprit eller svartarbete. Utpressning kan också bli följden av affärer som rör illegala varor och tjänster eller lån till ockerräntor. Personer kan således minska risken att bli utpressade genom att undvika affärer med personer inom en kriminell miljö.

Branschorganisationer och aktörer inom kontroll- och rättskedjan har en viktig roll att spela i att öka medvetenheten om riskerna med affärsuppgörelser där priset är för bra för att vara sant (jfr Brå 2006:6). Förklaringen till det förmånliga priset kan vara att det egentligen rör sig om stöldgods, svartarbete eller obeskattad alkohol och tobak (jfr Brå 2006:6, Brå 2011:7).

Vissa hälare och organisatörer av skattebrott lägger betydande resurser på att dölja det illegala eller obeskattade ursprunget hos varan eller tjänsten. Därför behöver både företag och privatpersoner större kunskaper om hur man känner igen dessa brottstyper. Även om ens kontaktperson framstår som en vanlig säljare gör man i förlängningen affärer med och gynnar organiserad brottslighet.

Betala inte, polisanmäl!

Har någon väl hamnat i en utpressningssituation bör Polisen och andra myndigheter informera om vikten av att inte betala då intervjuer, anmälningar och tidigare studier talar för att det ofta endast leder till nya betalningskrav. Intervjuer visar att det är viktigt för den utsatte att ta en tydlig ståndpunkt mot utövarens krav för att inte uppfattas som en lätt måltavla eller bli den kriminella gruppens ”uttagsautomat”.

För att i stället bli en ”svår måltavla” är det viktigt att direkt polisanmäla utpressningsförsöket. Några intervjupersoner lyfter fram att det inte räcker att säga att man inte betalar, eftersom man då står ensam om fortsatta påverkansförsök sker. En anmälan ger tillgång till Polisens resurser och skyddsåtgärder. En intervjuad polis med stor erfarenhet av att jobba med utpressningsutredningar beskriver det hela med:

> *Erfarenhetsmässigt tycker vi att absolut effektivast är ju att anmäla. Att dra in samhället så fort som möjligt. Alltså, eftersom det är en ljusskygg aktivitet så vill man oftast inte ha den belyst.*

Med en polisanmälan i botten framgår systematiken i utpressningen vid nya krav eller hot. Dessutom kan det bli fråga om ytterligare ett brott med högt straffvärde, övergrepp i rättssak.

Som framgår av kriminalstatistiken är fängelsetidens längd för utpressning oftast under ett år. För att markera brottets allvarlighetsgrad bör även den övre delen av straffskalan användas. När utpressning är en affärsidé bedrivs den systematiskt, vilket bör räknas som en försvårande omständighet och ge längre fängelsestraff.

Vid utpressning används ibland subtila hot som är svåra att bevisa och dessutom många gånger inte är straffbara (Brå 2005:18). För att i en rättegång bevisa att den utsatte haft fog för att uppfatta situationen som hotfull trots att inga direkta hot uttalats kan åklagaren använda sig av den åtalades bakgrund (Åklagarmyndigheten 2010). Det kan vara till exempel att personen har rykte om sig att vara våldsam eller med hänvisning till tidigare domar där personen använt sig av ett liknande tillvägagångssätt.

Det får inte bli en lönsam affärsidé att utpressa. På en samhällelig nivå är det av avgörande betydelse att inte legitimera affärsidén genom att betala. Vid utpressning som en affärsidé finns inte heller någon tvist eller konflikt i botten vilket rimligtvis gör utövaren mer benägen att ge efter vid motstånd. Av samma skäl är troligen dessa utredningar mindre komplicerade för myndigheterna.

Lyft fram goda exempel och motåtgärder

Myndigheterna bör bli bättre på att genom media lyfta fram goda exempel på uppklarade utpressningssituationer så att inte problembilden får för stort utrymme. Det är troligare att personer som läst om framgångsrika fall själva vågar söka hjälp hos Polisen. Tidigare forskning och intervjuer i den här undersökningen visar att rädslan för att vittna är betydligt större än riskerna för att faktiskt utsättas för hot och andra påverkansförsök (jfr Brå 2008:8). Detta hör ihop med att den upplevda kapaciteten hos utövarna oftast är högre än den reella kapaciteten vilket citatet nedan från en intervjuad polis beskriver:

> *Alltså, de försöker få offret att tro att de har mycket större kapacitet än vad de har. Vilket det har visat sig att de inte har. Alltså, det är ju en orealistisk syn på den här rädslan att anmäla eller vittna, är ju liksom helt befängd. Det är ju helt orealistiskt.*

Myndigheter och aktörer i den ideella sektorn, som brottsofferjourer, har därför en viktig uppgift i att stödja och lugna oroliga målsäganden och vittnen.

Vissa fall av internetutpressning går att förebygga med enkla

motåtgärder. Ett sådant exempel är utpressning i form av Nigeriabrev med dödshot. Där bör Polisen gå ut med information då breven sannolikt uppfattas som mindre skrämmande när mottagaren förstår att det rör sig om massutskick.

Mer kunskap behövs också hos allmänheten om riskerna med att exponera sig på internet. En falsk känsla av anonymitet gör att personer lägger ut information och bilder på sig själv eller söker sidor med skamligt eller brottsligt innehåll där man försätter sig i en situation där det finns en förhöjd risk för utpressning.

Det är viktigt att inte betala vid internetutpressning då resultaten visar att detta endast leder till ytterligare utpressningskrav. Genom att undanröja utpressningsgrunden och erkänna en skamfull handling eller ett brott elimineras utpressningshotet.

Krafttag mot utpressning som affärsidé

Utpressning är en brottstyp som kan uppfattas som svårhanterlig och det finns en tendens att anmälningar skrivs av. I ett projekt gick Polisen och samverkande myndigheter igenom ett antal avskrivna ärenden med koppling till ett kriminellt nätverk. Genom att samla flera ärenden identifierades nya ingångar samtidigt som stor möda lades på att stärka vittnen och målsäganden. Projektet ledde till flera fällande domar – i ärenden som tidigare lagts ner.

Exemplet illustrerar vikten av att parallellt med utredningar också ha strategier för att stärka brottsoffer och vittnen. Till detta kommer behov av att arbeta mot utövarna. Det kan vara att synliggöra gärningspersoner vars affärsidé går ut på att i det dolda tjäna pengar på utpressning men också om att synliggöra myndigheternas arbete mot utövarna. Framför allt handlar det om att lyfta fram positiva exempel. Detta är en uttalad strategi inom den myndighetsgemensamma satsningen i Södertälje där man genom att lagföra utövarna vill visa på samhällets förmåga att bekämpa kriminaliteten i Södertälje. Förhoppningen från myndigheternas sida är att insatsen ska återupprätta förtroendet för rättsväsendet. Fler anmälda utpressningar ses som ett viktigt mått på att man är på rätt väg (se vidare Brå 2011:20).

Lokala forum för företag kan motverka utpressning

Företagare bör förutom goda säkerhetsrutiner också ha forum där exempelvis strategier för att bemöta utpressning tas fram och utvecklas. Intervjupersoner menar att det är viktigt att sådana diskussioner sker lokalt även där ingen har drabbats. Genom att alla företagare som deltar har en gemensam syn kan man stödja varandra och stå enade om någon skulle bli närmad i utpressningssyfte. Dessutom kan det innebära att fler utpressningsfall synliggörs och företagare lättare får hjälp.

Det är viktigt att man som utsatt företagare har någonstans att vända sig för hjälp och råd. Intervjupersoner betonar vikten av upparbetade kontaktytor där sådana frågor kan lyftas:

> *Jag tror att företagarföreningar lokalt kan göra mycket. Det är viktigt att företagare har samsyn innan något har hänt. Att man har en tagit en ståndpunkt om hur man agerar om en skulle drabbas. Ger en företagare efter kan det sprida sig så det gäller att kunna stötta varandra och att stå enade. Det är också viktigt att de vågar anmäla, att de har ett sådant klimat. Vågar en är det lättare för nästa.*

Lokala företagarföreningar bör också verka för ett gott samarbete med Polisen som i sin tur kan vinna på att arbeta uppsökande mot företagen. På så sätt har företagaren ett ansikte, namn och direktnummer till någon inom Polisen som behärskar frågan och som de känner förtroende för. Det ökar sannolikt anmälningsbenägenheten och ger dessutom Polisen bättre uppgifter om utpressningssituationen i ett tidigt skede till följd av ett etablerat förtroende redan innan anmälan sker.

Utmaningar

Ett utpressningsärende ställer höga krav på både de som utreder brottet och den som utsätts. En större kunskap om dessa olika krav skulle öka den ömsesidiga förståelsen mellan polis och utsatt.

Uppriktighet ger trovärdighet

Utredare ställs ibland inför målsäganden som inte berättar hela sanningen. I och med att Polisen av erfarenhet vet att utpressning ibland följer av illegala affärer och skuldförhållanden bör den utsatte förvänta sig att få sin historia ifrågasatt. Även om detta kan uppfattas som kränkande av den utsatte undviks senare trovärdighetskriser vilket är konsekvensen om nya uppgifter kommer fram i samband med rättegång. Det är också viktigt att Polisen får en helhetsbild redan i ett tidigt skede för att kunna sätta in lämpliga skyddsåtgärder och driva utredningen på rätt sätt. En före detta förundersökningsledare hos Polisen beskriver:

> *Det är också viktigt att du som [utsatt] har lagt alla korten på bordet, när vi pratar trovärdighet. Så att man får en helhetsförståelse när man sitter ned från första ... För då har man också större möjligheter att nå hela vägen fram. Då får man ett samarbete som är helt annorlunda.*

Vidare betonar intervjupersonen att uppriktighet ger trovärdighet,

att berätta om svarta affärer kan därmed öka rättsväsendets tilltro till målsäganden. För att bibehålla målsägandens tilltro är det lika viktigt att Polisen är uthållig, tillgänglig och håller vad som lovas.

Rättsväsendets myndigheter ställs också inför målsäganden som inte vågar vittna vid rättegång och som tar tillbaka tidigare utsagor. Därför är det av vikt att noggrant dokumentera förhör och även använda möjligheten att videofilma förhören (Åklagarmyndigheten 2010). Som en del av utpressningssituationen ingår ofta allvarliga hot, bland annat i form av övergrepp i rättssak mot den utsatte och dennes familj. Även om repressalier efter vittnesmål är mycket ovanliga gör rädslan för sådana att man låter bli att vittna (Brå 2008:8).

Det är svårt att skydda någon som inte vill ha skydd på de villkor som ställs. Vissa målsäganden följer inte Polisens rekommendationer och vill inte ta emot de skyddsåtgärder som erbjuds vilket kan vara frustrerande för utredare och de poliser som arbetar med personsäkerhetsarbete. Konsekvensen av omfattande skyddsåtgärder innebär dock ibland att den utsatte – med familj om sådan finns – måste lämna hem, arbete och vänner för att börja ett nytt liv i en stad där man kanske aldrig tidigare satt sin fot.

Bevisläget är många gånger dåligt vid utpressning. Hoten är ofta subtila och framförs ansikte mot ansikte utan andra vittnen. För att kunna gå vidare i utredningen måste ibland polisen använda så kallad bevisprovokation för att till exempel styrka att en pengaöverföring skett. Det innebär att utredare ofta måste ta ställning till utredningsåtgärder som kan försätta den utsatte i en stress- och riskfylld situation. Att göra sådana bedömningar medför ett stort ansvar för utredaren.

Systemhotande inslag särskilt allvarliga

Trots de svårigheter som utredningarna om utpressning kantas av är det av oerhörd vikt att fortsätta arbeta mot brottstypen. Utpressning fyller tre olika funktioner som alla har ett systemhotande inslag: tvistelösning, bestraffning och affärsidé.

Som tvistelösning innebär utpressning att man tar lagen i sina egna händer. Bötning i sin tur påminner om ett alternativt rättssystem som bygger på godtyckliga lagar och straffsatser där få eller inga möjligheter för överklagan finns. Utifrån ett samhälleligt perspektiv är dock utpressning som en affärsidé allvarligast. I dessa fall fyller organiserad brottslighet ett behov som samhället inte lyckats tillmötesgå. När samhället inte lyckas förmedla en känsla av trygghet öppnas en marknad för utpressning i form av beskyddarverksamhet. Organiserad brottslighet tillhandahåller även illegala indrivningstjänster och befinner sig på samma marknad som legala indrivningsbolag. Men konkurrensen sker inte på samma villkor. De illegala indrivningstjänsterna använder sig av otillåten

påverkan med hot, våld och trakasserier som metod för att driva in pengarna.

För att komma till rätta med utpressning krävs förutom idoghet från rättsväsendets sida även att man tänker utanför ramarna. Flera av de brottsförebyggande och brottsbekämpande åtgärder som rapporten tagit upp handlar därför om kraftsamling och nya angreppssätt för att få bukt med utpressning.

Referenser

Alalehto, T. (2009) *Maffia: Är verkligen Sverige som Italien?* Paper.

Brottsförebyggande rådet, Brå (1999). *Mc-brott*. Rapport 1999:6. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2000). *IT-relaterad brottslighet*. Rapport 2000:2. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2002). *Våld mot kvinnor i nära relationer. En kartläggning*. Rapport 2002:14. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2005). *Narkotikabrottslighetens organisationsmönster*. Rapport 2005:11. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2005). *Medling vid brott i Sverige på 2000-talet*. Rapport 2005:14. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2005). *Otillåten påverkan riktad mot myndighetspersoner. Från trakasserier, hot och våld till amorös infiltration*. Rapport 2005:18. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2006). *Häleri. Den organiserade brottslighetens möte med den legala marknaden*. Rapport 2006:6. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2007). *Vart tog alla pengarna vägen? En studie av narkotikabrottslighetens ekonomihantering*. Rapport 2007:4. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2007). *Narkotikadistributörer. En studie av narkotikamarknadens grossister*. Rapport 2007:7. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2008). *Otillåten påverkan mot brottsoffer och vittnen. Om ungdomsbrott, relationsvåld och organiserad brottslighet*. Rapport 2008:8. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2008). *Brottsoffers benägenhet att anmäla brott*. Rapport 2008:12. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2008). *Brottsutvecklingen i Sverige fram till år 2007*. Rapport 2008:23. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2009). *Effekter av anti-mobbningsprogram – vad säger forskningen?* Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2009). *Grövre våld i skolan*. Rapport 2009:6. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2009). *Polisens möte med organiserad brottslighet. En undersökning om otillåten påverkan*. Rapport 2009:7. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2009). *Våld mot kvinnor och män i nära relationer*. Rapport 2009:12. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2009). *Otillåten påverkan mot åklagare och domare*. Rapport 2009:13. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2009). *Tonåringars benägenhet att anmäla brott och deras förtroende för rättsväsendet*. Rapport 2009:20. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2011). *NTU 2010. Om utsatthet, trygghet och förtroende*. Rapport 2011:1. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2011). *Storskaliga skattebrott – en kartläggning av skattebrottslingens kostnader*. Rapport 2011:7. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2011). *Butiksrån – Utvecklingen fram till 2010*. Rapport 2011:14. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2011). *Den polisanmälda barnmisshandeln – Utvecklingen fram till 2009*. Rapport 2011:16. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2011). *Bekämpning av organiserad brottslighet. Utvärdering av den myndighetsgemensamma satsningen mot grov organiserad brottslighet*. Rapport 2011:20. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Campana, P. (2011). Eavesdropping on the Mob: the functional diversification of Mafia activities across territories. *European Journal of Criminology* 8(3) s. 213–228.

Caneppele, S. och Calderoni, F. (2010). **Cross-Border Crime: Inroads on Integrity.** In: van Duyne, P., Antonopoulos, G., Vander Beken, T., Harvey, J., Maljevic, A., och von Lampe, K. *Extortion rackets in Europe: An exploratory comparative study*, s. 309–335. Nijmegen: Wolf Legal Publishers.

Christie, N. (2001). **Det idealiska offret. I: Åkerström, M. och Sahlin, I.** (red.) *Det motspänstiga offret*. Kap. 2, s. 46–60. Lund: Studentlitteratur.

Datainspektionen (2011). *Ungdomar och integritet 2011*. Datainspektionen rapport 2011:1. Stockholm: Kairos future/Datainspektionen.

van Duyne, P. och Levi, M. (2005). *Drugs and money. Managing the drug trade and crime-money in Europe*. London: Routledge.

Ekbrand, H. (2006). *Separationer och mäns våld mot kvinnor.* Göteborg Studies in Sociology No. 28. Göteborg: Sociologiska institutionen.

Eriksbergsskolans föräldraråd (2011). *Minnesanteckningar.* http://www.eriksbergsskolan.uppsala.se/pdf/maf110228.pdf. Hämtad 22 februari 2012.

Fyfe, N. R. och McKay, H. (2000). *Police protection of intimidated witnesses: A study of the Strathclyde police witness protection programme*. Policing and society, vol. 10, s. 277–299.

Fyfe, N. R. och Sheptycki, J. (2005). *Facilitating witness co-operation in organised crime cases: an international review.* Home office online report 27/05. London: Home office.

Företagarna (2009). Organiserad kriminalitet – ett växande problem för företagen. http://www.foretagarna.se/Global/Rapporter/2009/Organiserad%20kriminalitet.pdf Företagarna.

Gambetta, D. och Reuter, P. (1995). Conspiracy among the many: the mafia in legitimate structures. I G.Fiorentini & S.Peltzman (red.), *The economics of organized crime*, s. 116–136. Cambridge: Cambridge University Press.

Gómez, F. och Ganuza, J-J. (2002). *Civil and criminal sanctions against blackmail: an economic analysis*. I: International Review of Law and Economics 21, s. 475-498. Elsevier Science Inc.

Grabosky, P. (2007) *Electronic Crime*. New Jersey: Pearson Education Inc.

Graham, M. H. (1985). *Witness intimidation. The law's response.* Westport, Connecticut: Quorum Books.

Hadley, J. (2006). *Witness intimidation and protection practices: A front line view from Helsinki, consideration of Finnish police law, and review of research in the UK*. Finland, Polishögskolan.

Home office (1997). *Vulnerable or intimidated witnesses.* Conference report, criminal justice conferences. 18–19 november 1997 och 1–2 december 1997. London: Home office.

Jewkes, Y. (2007). *Crime Online*. Plymouth: Willan Publishing.

Junninen, M. (2006). *Adventurers and risk-takers: Finnish professional criminals and their organisations in the 1990s cross-border criminality.* Helsingfors: HEUNI.

Katz, J. (1988). *Seductions of crime.* New York: Basic Books.

Kipnis, K. (1999). *Blackmail as a Career Choice: A Liberal Assessment.* I Criminal Justice Ethics, vol 18. Institute for Criminal Justice Ethics.

Korsell, L. (2011). Strategier mot organiserad brottslighet. I: Alalehto, T. och Larsson, D. (red). *Vinddriven kriminalitet på en viddriven marknad. Ekonomisk och organiserad brottslighet*. Borås: Recito förlag.

Korsell, L., Skinnari, J. och Vesterhav, D. (2009). *Organiserad brottslighet i Sverige*. Malmö: Liber AB.

Larsson, P. (2008). *Organisert Kriminalitet*. Oslo: Pax.

Lavezzi, A.M. (2008). *Economic structure and vulnerability to organised crime: Evidence from Sicily.* I Global Crime. Vol. 9, No. 3, augusti 2008, s. 198–220. Routledge, Taylor & Francis Group.

Lindgren, M., Pettersson, K. och Hägglund, B. (2002). *Brottsoffer. Från teori till praktik.* Stockholm: Jure SLN AB.

Mohr, S., Koch, S. och Wedberg, S. (2010). *Maktlekar. Det dolda gruppvåldet bland unga*. Stockholm: Bilda förlag.

Niemi-Kiesiläinen, J. (2007). Hot mot vittnen och målsägande. Går det att upprätthålla rättvisan? i *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab*, nr 4, s. 355–369.

Polismyndigheten i Västra Götaland (2006). *Strategisk underrättelserapport – Utpressning i Västra Götaland 2000-2005*. Göteborg: Polismyndigheten i Västra Götaland.

Polismyndigheten i Skåne (2006). *Utpressning, indrivning och beskyddarverksamhet i Skåne*. Malmö: Polismyndigheten i Skåne.

Rikskriminalpolisen (2005:2b). *Organiserad brottslighet i Sverige 2005*. Sekretessprövad version. Stockholm: Rikskriminalpolisen.

Rikskriminalpolisen (2007:1). *Undersökning med fokus på utpressning relaterad till organiserad brottslighet*. Stockholm: Rikskriminalpolisen.

Rikskriminalpolisen (2009:1). *Problembild 2011*. Sekretessprövad version. Stockholm: Rikskriminalpolisen.

Rikskriminalpolisen (2010:2). *Penningtvätt inom den grova organiserade brottsligheten*. Stockholm: Rikskriminalpolisen.

Rikspolisstyrelsen, (2011). *Fler vågar anmäla*. Artikel publicerad online på www.polisen.se: 2011-03-04.

Savona, E. och Zanella, M. (2010). International Crime and Justice. I: Natarajan, M. (red). s. 261–267. *Extortion and Organised Crime*. Cambridge: Cambridge University Press.

Schlegel, K. och Cohen, C. (2007). The new technology of crime, law and social control. I: Byrne, J.M. och Rebovich D.J. (red.), s. 23–47. *The impact of technology on criminality*. Boulder: Lynne Rienner Publishers Inc.

Skatteverket (2006). *Svartköp och svartjobb i Sverige. Del 1: Undersökningsresultat*. Rapport 2006:4. Solna: Skatteverket.

Skinnari, J. (2008). Organiserad narkotikabrottslighet – Går den ekonomiska kalkylen ihop? I: Alalehto, T. och Larsson, D. (red.) *Den ljusskygga ekonomin: Organiserad och ekonomisk brottslighet*. Umeå: Sociologiska institutionen vid Umeå universitet.

Skinnari, J. (2011). Otillåten påverkan från organiserad brottslighet. I: Alalehto, T. och Larsson, D. (red). *Vinddriven kriminalitet på en vinddriven marknad. Ekonomisk och organiserad brottslighet*. Borås: Recito Förlag.

Socialstyrelsen (2007). *Kännedom om prostitution 2007*. Stockholm: Socialstyrelsen.

SOU 1997:111. *Branschsanering och andra metoder mot ekobrott*. Stockholm: Fritzes.

Statistiska centralbyrån, SCB. SCB:s Företagsregister 2010. URL: http://www.scb.se/foretagsregistret.

Transcrime (2008). *Study on Extortion Racketeering the Need for an Instrument to Combat Activities of Organised Crime*. Trento: Transcrime.

Utbildningsdepartementet. Dir. 2011:44. *Kvinnor som utsätts för våld efter att ha beviljats uppehållstillstånd i Sverige på grund av anknytning*. Kommittédirektiv.

Verhovek, S. H. (1996). Gang intimidation of witnesses is a growing problem. I: Bender, D. och Leone, B. (red.). *From gangs: opposing viewpoints,* s. 77–81. St. Paul, Minneapolis: Greenhaven Press.

Warr, M. och Ellison, C. (2000). Rethinking social reactions to crime: Personal and altruistic fear in family households. *American Journal of Sociology,* 106 (3), s. 551–578.

Wierup, L. (2007). "Hot som affärsidé." I: Hartelius, J. (red.) *Systemhotande brottslighet*. Stockholm: Langenskiöld.

Wierup, L. och Larsson, M. (2010). *Svensk maffia. Fortsättningen*. Falun: Reporto förlag.

Åklagarmyndigheten, (2010). *Utpressning*. RättsPM 2010:7. Utvecklingscentrum Stockholm, november 2010.

På drygt tio år har de anmälda utpressningsbrotten mångdubblats enligt kriminalstatistiken. I rapporten beskrivs vilka handlingar som döljer sig bakom siffrorna.

Personer använder utpressning i tre syften – tvistelösning, bestraffning och affärsidé:

- Tvister om bodelning, vårdnad, fakturor och anställningsförhållanden kan gå över styr och övergå i utpressning.
- Personer i en kriminell miljö använder utpressning för att bestraffa personer i sin egen krets, något som också tagits över av ungdomar.
- Utpressning används som affärsidé och sker exempelvis genom indrivning av faktiska och påhittade skulder.

Undersökningen bygger på en genomgång av polisanmälningar om utpressning från år 2010, intervjuer och seminarier med myndighetspersoner och säkerhetsansvariga i privat sektor. Rapporten avslutas med förslag till åtgärder.

brå

Brottsförebyggande rådet/National Council for Crime Prevention

BOX 1386/TEGNÉRGATAN 23, SE-111 93 STOCKHOLM, SWEDEN

TELEFON +46 (0)8 401 87 00 . FAX +46 (0)8 411 90 75 . E-POST INFO@BRA.SE . WWW.BRA.SE

ISBN 978-91-86027-88-9 . ISSN 1100-6676 . URN:NRN:SE:BRA-463